

Эрдэни Дугаров

ХОРИ АЛТАН БҮЛДЭМНИ

Шүлэгүүд, зүжэгүүд, найруулганууд

Улаан-Үдэ • НоваПринт
2018

УДК 89
ББК 84(2Рос=Буря)бу
Д80

*«Буряад хэлэ Буряад Уласта сахин хүгжөөхэ» гэгһэн Буряад Уласай гүрэнэй
программын хэмжээндэ Буряадай Уласай Соёлой яаманай мүнгэн сангай
дэмжэлгээр энэ ном хэблэгдэбэ*

Д80 Дугаров Эрдэни
Хори алтан хүлдэмни : шүлэгүүд, зүжэгүүд,
найруулганууд / Эрдэни Дугаров. – Улан-Удэ :
НоваПринт, 2018. – 416 с.

ISBN 978-5-91121-246-9

«Хори алтан хүлдэмни» гэжэ номдо нютаг нуга, эхэ эсэгэ, үйлэ ушарнууд, үргэл мүргэл, сэдхэл зүрхэнэй шанар тухай гэхэ мэтэ элдэб зохёолнууд оронхой. Буряад зоной ханаа сэдхэлдээ нангилан шэнгээжэ, урда холын удхатай, буурал сагай намтартай, гандашагүй гарбалтай зомди гэжэ дээдын омогорхол түрэжэ, түрэлхи буряад хэлээрээ хөөрэлдэжэ, буряад алдар нэрээ дээгүүр үргэжэ ябаһайбди гэжэ ехэтэ хүсэжэ ябадаг хори буряад хүмби даа.

ISBN 978-5-91121-246-9

УДК 89
ББК 84(2Рос=Буря)бу

© Дугаров Э., 2018
© Национальная библиотека РБ, 2018
© НоваПринт, оформление, 2018

Оролто

Уран зохёолой жэгүүртэ дошхон хүлэгыг хурса ухаан бодолой торгон бугууляар барижа, тэрэ эмнигээ хазаарлажа, эмээллэн хургажа унаад, зохёохы орёо ажалай замда гаража, уран зохёолой хүмбэр уула өөдэ зохёохын урмаар эрмэлзэн дабшаха уран зохёолшо бүхэнэй үндэр хуби заяан болоно ха юм даа.

Би баганаа аха нүхэдэйнгөө арадайнгаа үлгэр домог, онтохо үгүүлэл хөөрэлдэхыень хонирхон шагнажа, үзэг бэшэг мэдэхэ болоходоо, үлгэр онтохо, уран зохёол уншаһаар өөдөө болоо гээшэб. Уншаһан номуудайнгаа удха нүхэд хүбүүдтээ хөөрэхэдөө, бүри хонин болгохо гэжэ оролдон, өөрынгөө ханаанһаа нэмэжэ байгаад хөөрэгшэ хэм. Эжытээ гү, али абгайтаяа хони мал адуулжа ябахадаа, али баабайтаяа мори тэргээр харгыда ябахадаашье, уншаһан зохёолнуудаа хөөрөжэ бахаяа ханагша хэм.

Зургаадахикласста һуража бахадам, буряад хэлэнэймнай багша гэрэй даабари үгэбэ гээшэ: нүгөө хэшээлдээ шүлэг бэшээд ерэхэт гэжэ! Бидэ бултаараа багшайа гайхалдан гэтэжэ, багшын хэлээшэ арсашагүй ха юм гэжэ ойлгодог дээрэһээ аниргүйхэнүүд зүбшөөрэн һуугаа бэлэйбди. Би хоёр шүлэг бэшээд ерээ хэм. Багшамнай тэрэ хоёр шүлэгыем хайшаан магтажа, классай урда уншажа, һүүлдэнь хургуулиингаа ханын сониндо гаргаба гээшэ. Намайе үхи-

бүүд «поэт, поэт» гэлдэдэг болошоо хэн. Би энээндэнь дурагүйдөөшье хаа, ойлгосомнай тиимэхэн байһан ааб даа, шүлэгүүдые бэшэжэ туршадаг болоо бэлэйб.

Тэрэ гэхээр лэ сүлөө саг олоод лэ, шүлэг зохёол бэшэхые оролдодог болоһон байнаб. Аймагайнгаа, республикынгээ сонинуудта шүлэгүүдээ гаргуулдаг боложо, түрүүшынгээ алхам уран зохёолой хүмбэр уула өөдэ хэхэм тэрэ бэлэй. Бэшэжэл ябахадам, бэшэхэн зохёолнуудни олон боложол, боложол байгаа бээ. Шүлэгшье, онтохошье, үгүүлэл хөөрөөнүүдыешье, таабаринуудыешье гэхэ мэтэ олон янзын зохёолнууд бэшэгдээ даа. Поэт бүхэн инаг дуран тухай бэшэдэг ха юм даа. Бишье баһа инаг дуран тухай шүлэгүүдые бэшэжэл ябааб. Тиигээд лэ инаг дуран тухай шүлэгүүдни ехэ олон болошоо юм. Тэдэнээ ном болгожо гаргаа хаам, дүрбэн зуугаад нюуртай ном болохо байна. Тэрэ номоо «Инаг дуранай баглаа» гэжэ нэрлээд, бүхы инагуудта зорюулан хэблэн гаргаха хүсэлтэйб. Сагаалган тухайшье шүлэгүүдни ехэ олон юм. Тэдэнээ баһал тусгаар ном болгожо гаргаха ханаан байха. Зохёолнуудыем хаража үзэбэл, хоёр, дүрбэ, найма мүртэйшье шүлэгүүд байха, хөөрөөн расказуудшье, үльгэр онтохоншье, зүжэгүүдшье гэхэ мэтэнүүд байха.

Буряадай номой хэблэлдэ түрүүшынгээ ном гаргажа байхадам, редактор хүбүүд намда хэлээ хэн: «Ши, Эрдэни, үхибүүдтэ зорюулһан зохёолнуудые бэшээд туршал даа». Туршаад лэ үзэгдөө хэн. Тиигээд лэ «Хүүгэд бидэ барандаа», «Минии гэр» гээд лэ хүүгэдэй номууд гаража эхилһэн юм.

Гансашье хүүгэдтэ бэшэ, ехэшүүлдэшье зорюулхан зохёолнууд бэшэгдээ, бэшэгдэжэшье байдаг.

«Хори — алтан хүлдэмни» гэжэ номдо нютаг нуга, эхэ эсэгэ, үйлэ ушарнууд, үргэл мүргэл, сэдхэл зүрхэнэй шанар тухай гэхэ мэтэ элдэб зохёолнууд оронхой. Буряад зоной ханаа сэдхэлдээ нангилан шэнгээжэ, урда холын удхатай, буурал сагай намтартай, гандашагүй гарбалтай зомди гэжэ дээдын омогорхол түрэжэ, түрэлхи буряад хэлээрээ хөөрэлдэжэ, буряад алдар нэрээ дээгүүр үргэжэ ябаһайбди гэжэ ехэтэ хүсэжэ ябадаг хори буряад хүмби даа.

Үдэршье хүнишье ухаандаш ялас гээд ерэнэн бодолнуудаа түргэн зуура саарһан дээрэ бэшэн нөөсэлжэ, богонишье, уташье зохёолнуудые бэшэхэдээ, тэдэнээ хэблэхэ гээшын хүшэр хүндэнөө голхороодшье абаа хаа, тунхарингүй бэшэхэ эрмэлзэлээ үшөөл хурсадхажэ ябахадаа, жаргалтайл хүмби гэжэ өөрыгөө ханагшаб.

Автор

ТҮРЭЛ ДАЙДЫН ЭНХЭРЭЛ

(Шүлэгүүд)

Хори буряад

Хун шубуун гарбалтан,
Хуһан модон сэргэтэн,
Дундараагүй омогтон,
Унтараагүй зулатан!

Барагдаагүй түрэлтэн,
Дарагдаагүй хүлдэтэн —
Арбан нэгэн эсэгэ —
Алтан Хори удха!

Хэтэ мүнхын яһатан,
Хэтэршэгүй зоригтон,
Үнгэрһэн сагай домог,
Үргэлжэлхэ сагай шэмэг!

Ерээдүй сагай буусатан,
Эгэршэгүй жаргалтан —
Хори буряад удхатан
Хоймор баряад мүнхэ!

Ойхон

Байгал буурал далайн
Байбан зөөлэн нюрганда
Ойхон найхан арал
Оршон байдаг юм лэ.

Хоридой мэргэн тэндэ
Хун шубуун дүүхэе
Хани болгон абажа
Хуби заяагаа шиидхээл.

Арбан нэгэн хүбүүдэйн
Алтан тоонто тэндэ лэ!
Мүнхэ сагай ямарташ
Нангин хүлдэ болонхой.

Тэрэ нангин аралай
Тэбхэр сагаан энгэртэ
Хори зоной гарбалай
Хүйһэн-тоонто булаатай.

Ойхон нангин арал
Ой ухаандам хододоо
Уг гарбалайм эхиле
Урдын домоогоор түүрэнэ.

Чингис хаан

Шэнэ мянганай эхиндэ
Шэнээр хуушан мянганаа
Шэнжэлэн, үзэн байхадаа,
Шэн зориг досоом түрэлэй.

Шэн зоригойм хүлдэ болон
Чингис хаан дэлхэйдэ бодоно.
Тэрээндэ хамаатайб гэхэдээ,
Тэнгэрилэн нэрыень үргэнэб.

Аяа ехэ адиста хүмүүн —
Агуу богдо Чингис хаан,
Алдар солоороо туяаржа,
Алтарнал бүхы дэлхэйдэ.

Ухаагаараа сагуудые холбожо,
Сэдьхэлээрээ агууень мэдэржэ,
Урагшаа ханаатай удхалжа,
Сэнтэйхэн голыень бэдэрнэб.

Шэнжэлэн, үзэн байхадаа,
Шэн зориг досоом түрэнэ.
Шэн зоригойм хүлдэ болон
Чингис хаан дэлхэйдэ бодоно!

Бүри урдын гарбалтай,
Барга баатар үндэртэй,
Хоридой мэргэн эсэгэтэй,
Алан Гуа эгэшэтэй,
Агуу Чингис зээтэй,
Бабжа Барас баатартай,
Бальжин хатан гоохонтой,
Хун шубуун гарбалтай,
Хуһан модон сэргэтэй
Хори буряад хэзээдэш
Эбтэй зетэй ажаһуугаа.
Эгээл найхан жаргалтай,
Үдэр бүхэн сэлмэг даа,
Үри хүүгэдшые баяртай,
Хэнтэйш эбээ алдаагүй,
Бэе бэеэ хүндэлхэ ёһон!

Иимэл зоной хүлдэ үндэр!
Иимэл зоной алдар үргэн!
Хаантайш үгээ ойлголсон,
Хайра үршөөлдэнь хүртэһэн!

Арбан нэгэн эсэгэ

Хоридой мэргэн баабай,
Хун шубуун мүнхэ эжы —
Арбан нэгэн хүбүүдэй
Арюун нангин гарбали:

Галзууд, Хуасай, Хүбдүүд,
Гушад, Шарайд, Харгана,
Худай, Бодонгууд, Хальбан,
Батанай, Сагаан гэгдээ!

Арбан нэгэн эсэгээр
Алтан угаа баталжа,
Үлгэн дэлхэйн энгэртэ
Үнэр баянаар үдэжэ,

Галзууд, Хуасай, Хүбдүүд,
Гушад, Шарайд, Харгана.
Худай, Бодонгууд, Хальбан,
Батанай, Сагаан гэгдээ.

Үе сагуудай утада
Үдэн, үнэржэн тараад,
Хори буряад алдартай
Холо ойгуур суурхажа,
Галзууд, Хуасай, Хүбдүүд,
Гушад, Шарайд, Харгана,
Худай, Бодонгууд, Хальбан,
Батанай, Сагаан гэгдээ.

Галзууд

Омог дээгүүр ханаатай,
Онсо дэлгэр абаритай,
Даруу дуугай байдаггүй,
Доржогонуур хэлэ аматай,
Дэн дээрэ зүрхэтэй,
«Дааган» гэнэн уряатай,
Гал улаан тугтай,
Гани шанга Галзууд обогтон
Арбан хүхүүртэй* зон:
Доргошо, хаадагта, Жэнхэн,
Даахай, Хабагай, Эршэм,
Ногоод, Дэлдэгэр, Алаахай,
Монгол.

* Хүхүүр — дахуул, бэе хүбүүд.

Ш о г л о ж о х э л э б э л
Галзууд хүн гайтай,
Ганса модон эзэтэй.

Галуу тохорюун ганганааша,
Галзууд хүн гашайдааша.

Хуасай

Амба сарай мяханда
Обтожо үлэнхэрөөгүй,
Архи хорзын ехэдэ
Ногтожо шунажа ябаагүй,
«Хандагай» мэргэн уряатай,
Хуаа тугтай Хуасай обогтон
Найман хүхүүр зон:
Боохой, Обогор, Тогдор,
Боршиихо, Богдор,
Сагаан малгай, Хурилхан
Барбагар.

Ш о г л о ж о х э л э б э л

Хуасай хүн заргаша,
Ухаатай хүн заабариша.

Хуасай хүн ходорхой,
Хооһон тэргэ дондорхой.

Хуасай хүн уулагар,
Улаан шуһа зурааша.

Хүбдүүд

Хүхюун дорюун аягтай,
Хүжүүн хүйхэр абаритай,
Хүнгэн мэргэн ябадалтай,
Хүхын үндэгэ эдihэн домогтой,
Хара «Бүргэд» уряатай,
Хүхэ тугтай Хүбдүүд обогтон
Найман хүхүүр зон:
Улаалзай, Сагаалзай, Бурюуха,
Байтай, Лигмид, Түмэршэн,
Нохой, Ургаша.

Ш о г л о ж о х э л э б э л
Хүбдүүд хүн хүхюутэй,
Хүнды модон абяатай.

Хүбшын модон хүхэрөөшэ,
Хүбдүүд хүн хүндэмүүшэ.

Гушад

Үгэ дуу үсөөнтэй,
Үнэн сэхэ зантай,
Арай удаан хүдэлөөтэй,
Гашай табиха дуратай,
«Жорой» гэнэн уряатай,
Ягаан тугтай Гушад обогтон
Табан хүхүүр зон:
Мэргэн шара, Бүхэ хара...
Мүнөө бэшэ гурбаниинь
Мэдэгдэнэгүй, мартагдаа.

Ш о г л о ж о х э л э б э л
Гушад хүн
Гушан зантай.

Гушад изагууртай хүн
Гашайда бэрхэ юм.

Шарайд

Бүжэн* туулайн бөөрэ ходолдог,
Бүртэ** шонын үрсые хахалдаг,
«Буга» мэргэн уряатай,
Бүхы нютагуудаар байратай,
Шара тугтай Шарайд обогтон
Долоон хүхүүр зон:
Худанса, Анаадай, Долоод,
Тободой, Дэлдэй, Гэгшид,
Сүнид.

Ш о г л о ж о х э л э б э л
Шараһан мяхан шаратай,
Шарайд хүн шашагтай.

* Бүжэн – нарай зулзага.

** Бүртэ – бээе хүсэһэн.

Шарайдай байгаагүй нютаг үгы,
Шаазгайн хуугаагүй модон үгы.

Харгана

Мохоо хутагаар мунса зородог,
Мори тэргээр мууе зөөдэг,
Бүхэриг хоморгошо*,
Бултадаа эд зөөриншэ,
«Бүрхы» шубуун уряатай,
Хара тугтай Харгана обогтон
Арбан хүхүүр зон:
Моотхон, Шуудай, Байталай,
Хушуун, Баряахай, Батанай,
Тангад, Баатаржан,
Хуудай, Хүхэ.

Ш о г л о ж о х э л э б э л
Харгана хүн харатай,
Хартаганаан хадхууртай.

*

*Хоморгошо — аблахадаа, ан хүрээлхэдээ бэрхэ.

Хадхууртай бургааһан — долоогоно,
Хаягдалдаа харуу — Харгана.

Худай

Дуу ехэтэй тэнгэридэл,
Дурбилга ехэ хуугайтай,
Хуримай мяханда садаагүй,
Хурса эритэ хутагатай,
«Шэлүүһэн» гэхэн уряатай
Хүрин тугтай Худай обогтон
Долоон хүхүүр зон:
Хүүдэй, Хара төөлэй,
Хундуу, Бүшхэй, Зальтир,
Жэмгэд, Шалхар.

Ш о г л о ж о х э л э б э л
Зудай олон хүндэтэй
Худай уг гарбалтан.

Худагай уһа
Хундагаар ууһан худай.

Бодонгууд

Борьботые бута бажууһан,
Бодын мяханда бүхөөгүй,
Ула мүрөө харуулаагүй,
Аяг зангаа танюулаагүй,
Ухаа бодолоо балартаагүй,
«Шоно» мэргэн уряатай,
Боро тугтай Бодонгууд обогтон
Зургаан хүхүүр зон:
Оргодой, Нарьмайта, Будан,
Һуури, Тэсхэй, Зартаган.

Ш о г л о ж о х э л э б э л:
Бодонгууд хүн буритай,
Бодон гахай ноёотой.

Бодонгууд хүн бодолгүй,
Буруугайнь хорёо шэшэнэтэй.

Хальбан

Харбаха номондоо хабагүй,
Хара тогоондоо хабатай,
Дэлихэ номондоо дүрэгүй,
Дэльбэн тогоондоо дүрэтэй,
«Араата» гэхэн уряатай,
Хара хүрин тугтай,
Хальбан обогтон
Зургаан хүхүүр зон:
Мэнгээ, Зургууд, Хоригой,
Гутаар, Баригай, Мүсэн.

Ш о г л о ж о х э л э б э л
Хальбан хүн
Хара заргаша,
Улаан хэлэтые
Урдаа оруулдаггүй.

Сагаан

Сайр сагаан тэнгэриhээ
Сагаан удхата харгытай,
Хари хүниие хүндэлхэ
Хонин төөлэй хүндэтэй,
Манай хүниие хүндэлхэ
Морин төөлэй хүндэтэй,
Сагаан тугтай Сагаан обогтон
«Буура» гэхэн уряатай,
Табан хүхүүр зон:
Улянхай, Үбэгэй, Хушууша,
Бүдэй, Шоно.

Ш о г л о ж о х э л э б э л:
Сарай мяханда садаагүй,
Һүнэй архида һогтоогүй,
Сарбуу шүүрээд табихагүй,
Салбуу дорюун Сагаангууд.

Батанай

Бараг дээгүүр ханаатай,
Бата дорюубар зантай,
Бэшэг номдо дуратай,
Бодол ухаа барагтай,
«Шандаган» уряатай,
Ногоон тугтай,
Баабайн бэрхэ
Батанай обогтон
Долоон хүхүүр зон:
Түгшэд, Захимха, Салдан,
Боохой, Хэдэгэнэ, Малаахан,
Шүбгэ.

Ш о г л о ж о х э л э б э л:
Батанай хүн тэншүүтэй,
Буруугай хорёо шабаанатай.

Барга хара Батанай
Барда нохойнгоо һүүл тайраа.

Алтан үе

Хангай арюун байгаалитай,
Санзай хангал агаартай,
Мүнхөөр дээрэнээ хүхэрхэн,
Энхээр дорооо ногоорхон,
Мүнгэн мүшэдөөр энезхэн,
Алтан нараар мэшээхэн
Буурал дайда хабтайна,
Буянтай буряад налайна.

Дайдын нүүдэл орхигдоод,
Дулаан тоонтодоо буусалаад,
Сагаан эдээн салгидана —
Сагаан сэдьхэл урматай.
Айраг тараг билтарна —
Аймаг айлнууд дархатай.
Тооо өөхэн шарабхилна,
Талха гурил сагаабхилна.
Торгон хоймортоо дабшалан,

Томоотой даа гэрэй эзэн.
Гунан наһатай эхэнэр
Гуламта галаа удхална.
Алтан зула бадарна,
Амитан бүхэн жаргана.

Уула хяраар уняартана,
Уһа голоор манатана.
Тала дайдаар мирална,
Хада добоор халюурна.
Табан хушуун малнууд
Ара үбэрые бүрхөөнэ.
Хоёр хушуун үхибүүд
Хотон айлаа дүүргэнэ.
Хадаг, төөлэй табигдана,
Худа урагууд бололдоно.

Үнэр баян үрэжэлтэй,
Үндэр баян хэшэгтэй,
Ёһо гурим соохоноо
Ёро хорогүй жаргалтай,
Гарбал байдал соохоноо
Гурим тодо заншалтай,
Арад зон амар амгалан
Арюун сэржэмээ үргэжэ,
Буурал хаан баабайнартаа,

Найхан хатан эжынэртээ
Арза хорзоо амасуулна,
Эдее хоолоо амталуулна.

Үлэ, обоо, тахилганууд
Үлгэн дайдые хүлдэлөөд,
Дэлюун нууһан зоной
Тэнюун байдал сахина.
Аажам хүнийн сууряанда,
Айдар мүшэдэй ялбаанда
Хуурай ногоон хоёр
Хонгор майлада жаргана.
Хүбүүн басаган хоёр
Хотон соогоо инаглана.

Амгалан зоной нойр —
Жаргалан дэлхэйн зүүдэн.
Арадай мэргэн баатар
Арюун нютагаа сахина.

Магтаал

Хун шубуун гарбалтай,
Дун сагаан сэдхэлтэй,
Хуһан модон сэргэтэй
Арбан нэгэн эсэгэ

Урда Хойто Хоримнай
Урдын хойтын алдартай,
Арюун нэгэл нютагнай
Аршаан сэбэр буянтай.

Гүн зузаан домогнай
Мүн мүнөөш эршэтэй —
Балжан найхан Хатантай,
Бабжа Барас баатартай

Урда Хойто Хоримнай
Урдын хойтын габыятай,
Аршаан сэбэр буямнай
Алтан хүлдэ наратай.

Нүн сагаан эдеэмнай
Нүр дээдын дээжэтэй.
Табан хушуун хүрэгтэй,
Тайбан үнэр уладтай
 Урда Хойто Хоримнай
 Урдын хойтын харгытай,
 Алтан хүлдэ нарамнай
 Агуу дээдын заяатай.

Хоримни

Баян дайдата Хоримни,
Буян ехэтэ сэдхэлдэш
Ухаан заяагаа найдажа,
Улад зонтоёо жарганам.
Наһаараа үлгы дайдыеш
Магтан магтан дуулахалби,
Хори, Хори, Хоримни!

Анхын алдарта Хоримни,
Арюун нэрэшни зүрхэндэм
Алтан үзэгөөр һалбаржа,
Ами наһандам бадарнал.
Хабаараа алтан нэрыеш
Дабтан дабтан ябахалби,
Хори, Хори, Хоримни.

Эртын домогто Хоримни,
Эршэ хүлдээ үргэдхэн,

Үндэр гарбалаа түүрээжэ,

Үргэн заяатай хүгжэнэш.

Золоороо мүнхэ угыеш

Дурсан дурсан магтахалби,

Хори, Хори, Хоримни!

Наян Наваа гэхэн
Уян дуунай аялга
Найман зүгөөр зэдэлжэ,
Наян найхан хүсэлөөр
Гушан гурбан голые
Гаталан уянгатана,
Далан долоон дабаае
Дабажа аялгатана.

Тэндэ оршон байһан
Тэнюун тэрэ нютагаа
Гуниг түрэн дууладаг
Хори буряад омогтон.
Хаана холын нютагыг
Дуундаа ходо дурсаал.
Хаана тэндэ үлэхэн
Түрэл хадаһаа дуудаа гү?

Аялга сууряаниинь тэндэ
Аяншандал хүрэнэ хал даа.
Уянга гунигынь тэндэ
Хун шубуудаар ошоно гү даа?

Би буряадби

Би буряадби, шара арһатайб,
Би агууехэ Ази түби нютагтайб,
Бурьялһан аршаандал шуһатайб,
Бар тайгын аглагтал абаритайб.

Табан хушуун малай һүндэл,
Тайбан сагаан һанаа сэдхэлтэйб.
Танай айлшан боложо буугаа һаа,
Танил тала, түрэл болгон хүндэлхэб.

Би буряадби, хара үһэтэйб,
Би урда холын уг гарбалтайб,
Чингис хаанай угтан гэгдээд,
Шэн ехэ хүлдэтэйл минии гарбал.

Буряад байһандаа омогорхолтойб,
Буддын шара шажан мүргэлтэйб.
Буряад изагуур мүнхын буянтай,
Би буян үйлэдэхэ табисууртайб.

Эхэтээ хүйһөөрөө
Холбоотой байһандал,
Энхэ Эхэ Буряадтаяа
Холбоотойлби түрэхэһөө.
Эхэ Буряадни эхилээл
Хүйһэн холбоо тоонтоһоом,
Тоһолиг хүрьһэтэй тоонтоһоом,
Торголиг ногоотой тоонтоһоом.

...Эхэ Буряадни эхилээл
Нэгэл булаатай тоонтоһоо.
Дүүжэм үлгы дайдаарнь
Дүүрэн тоонтонууд булаатай.
Тоонто бүхэн
Толотоһон зула.
Энхэ Эхэ Буряадни
Нэгэ агуухэ зула!

Эдэ бүгэдэ

Эхэ эсэгэ — жаргални,
Үри бэе — алтамни,
Түрэл садан — тулгамни,
Хори буряад — гарбални.
Анха бууса — тоонтомни,
Айл аймаг — нютагни,
Гэр байра — байдални,
Үбгэд хүгшэд — хүндэмни.

Уула хада — тахилгамни,
Уһа голнууд — сахилгамни,
Үлэ обоо — барисамни,
«Хада гэр» — харисамни.
Энэ хорбоо дэлхэйдэ
Эдэ бүгэдэм бүхыдөө
Эхин эсэсэй хоорондохи
Энэ наһан заяамни.

Хун шубууд бусана

Үбэлэй хүйтэн сагта
Үбэрэй дулаан зүгтэ
Зуһан жарган байбашье,
Зулгы тоонтоо һанажа,

Хун шубууд бусана,
Дун сагаан жаргалнууд.

Тэнгэрийн заяануудтал,
Энхэ сүлөө шубууды
Угтан шэртэн сэдьхэнэб,
Үнгэрхэдэнь далланаб.

Хун шубууд бусана,
Һүн сагаан сэдьхэлнүүд.

Зосоом тэдэ дэбижэ,
Зоргоороо холодонгүй,
Үбэл зунгүй уургайлжа,
Үндэр дээды заяана.
Хун шубууд бусана,
Уг унгиим хүлдэнүүд.

Талаар дүүрэн
Таршаанууд таршаганалдана.
Тэдэнэй тархинууд соо
Түхэрезэн таламни
Түби ехэ дэлхэйл даа.
Тарба үбгэжөөл
Тажаа хашанаа
Талын дунда байлгаад,
Томоотой харасаар
Тойрониие хаймадана.

Хотогорхон таламни —
Хориимни дайда,
Тэрэнэй хэлээшээр,
Түхэрезэн ехэ Буряадайм
Түрэлхи зүрхэн!

Хүтэй ногоон сайгаар
Хүзэглэн үргэһэн эжыгэйм
Үглөөнэй арюун сэржэм
Үглөө бүхэндэ үргэгдэһөөр.

Энээни ханажа ябахадам,
Энхэ арюун сэржэмэй
Нангин дуһал сасардаһан
Наһанайм дууһатар хүрэхэ.
Үшөө үри бэеым наһанда
Үргэгдэһөөр байха гэжэ,
Үглөөгүүр бишье сайнгаа
Үегтэй халуун дээжые
Орон дэлхэйдээ үргэжэ,
Олон, олон үдэрнүүдэй,
Он жэлнүүд, үенүүдэй
Олзо үргэл болгоноб.

Хориин талада

Хүхэ мүнхэ тэнгэрээр
Хун шубууд дэбисэнэ.
Хүнэй сэдхэл сэнгэмээр
Хүхюутэй ганганалдана.

Гунан дайдын энгэрээр
Ая ганга хангалтажа,
Аянай хун шубуудай
Ганганаантай ниилэнэ.

Нуурай эрьедэ ургаһан,
Сагаан сэдхэлтэй хуһан
Ногоон намаагаар надхан,
Наманшалан зальбарна.

Сэлгээн Хориин талада
Сэнгэжэ ябаһан намда
Хун шубуудай ганганаан
Холын гарбалайм мэндэ лэ!

Сэдьхэлдэм сэргэлhэн хуһан
Сэгнэшэгүй угайм һүлдэ лэ!
Ая ганга санзайтажа,
Аажам талые арюудхана.

Алтан наран зулатажа,
Айл аймаг гэрэлтүүлнэ.
Хүхэ тэнгэри мүнхэтэжэ,
Хэтын жаргал түхөөнэ.

Минии алтан үлгы

Байгал оршон нютагууд соогоо
Баабай мэтээр омогтой голлоод,
Бууса зоной нангин гуламта —
Буурал Хори үргэнхэн юм даа.

Галаб үеын амисхаалдал,
Гангын хангалаар санзайлан,
Домог түүхээр түүрээгдэжэ,
Дура сэдхэл омогтуулна.

Хонгор Буряадтаа эгээл зулгы
Хори — минии алтанхан үлгы,
Ариг найхан газартай, уһатай,
Урин зонтой нютагхан юм даа.

Аяа сагуудай амисхаалдал,
Аяын үнэрөөр хангалтан,
Анха гарбалаа мүнхэлжэ,
Энхэ амгалан жаргана.

Сагаан шубууд

Сэгээн сэлмэг уудамаар
Сагаан шубууд зэлэтээ.
Сэсэг мэтэ үүлэнүүд
Ягаан болон үдэшэнэ.

Хойто зүгыг шэглэлээр,
Сагаан шубууд нийдэнэ.
Ойто хадые эмээллээд,
Улаан наран даллана.

Хараа алад ошоооор,
Сагаан шубууд үнгэрнэ.
Хойто зүгэй дайдада
Тоонто нуурнууд сэнхиинэ.

Сагаан шубууд сэдхэлдэм
Сагай хүлдэ шэнгинүүд.
Угайм эхин шубууд
Тугайм тэмдэг болонхой.

Гансахан нютаг

Уужам дайдын энгэртэ
Дуулим найхан нютаг бии.
Тэрэ найхан нютагта
Түрөө гараа бэлэйлби.

Олон харгын бэлшэртэ
Ганса иимэ нютаг даа.
Нуурин зоной заяанда
Мүнхэ зулаар носонхой.

Эжыл баабайм наһанда
Ульгэр шэнги нютаг һэн.
Минииш һанаа сэдхэлдэ
Тиимэл зандаа үлэнхэй.

Альган зөөлэн Хоримни,
Эльгэн тоонто үлгымни,
Элдин хонгор энгэрээ
Дэлгэн байнаш урдамни.

Гунан дайдын энгэртэ
Ганса һайхан нютаг бии.
Минии наһан заяанда
Замайм одон болонхой.

Нютагайм хаданууд

Уняар манаар тамхилһан,
Аяар, гангаар анхилһан
Нютагайм хаданууд уряалаад,
Нюдэнэйм хараса булягаал.

Настаси хадаһаа эхилээд,
Наран хадаар дэнзэлээд,
Нютагайм хаданууд жэрылдээд,
Зүрхэнэйм татаса ехэдээл.

Нюдэнэйм хараса ошотоод,
Нютагайм хаданууд мүнхэрнэ.
Зүрхэнэйм татаса омоглоод,
Нютагайм хаданууд энхэрнэ.

Наран хада

Мүнхэ найхан оройтой,
Энхэ нармад дэнзэтэй
Наран хада урданһаа
Нара хэнһээш уридлан,
Угһаа үндэр байһанһаа
Угтан һуудаг байгаал даа.

Хара эртүүр бодожо,
Хони малаа адуулһан
Түбһэн нэгэ буряад лэ
Түрэл хадаа хараал ха.
Хоймор хадань магнайдаа
Хэнһээш урид наранай
Элшэ туяа тодожо,
Эльгэ зүрхынь хүдэлгөөл.

Найхан энэ үзэмжэ
Гайхан харан байтараа,

«Наран хада» гэжэрхёод,
Нютаг зондоо хөөрөөл ха.
«Наран хада» гэхэдээ,
Мүнхэ нэрэ олгоол даа.
Наран хада — түшэгнай,
Наран хада — тахилнай!

Хориин хургуули

Хургуули тээшээ гэшхэлһэн
Һаруулхан эртын үглөөнүүд,
Сэлмэгхэн һанаа хүсэлнүүд
Сэдьхэлдэм мүнхөөр үлэнхэй.

Түрүүшын хэшээл үзэгдөөл,
Һүүлшыншые хонхо һанагдаал.
Түгшүүхэн зүрхым хүлгүүлээд,
Түрүүшым дуранш дурсагдаал.

Эрдэмэй замда гаргаһан,
Эрмэлзэл хүсэл заяаһан
Энхэргэн багшам һанагдаад,
Энэрһэн зүрхэм уяраал.

Ходол намда дурсагдаал
Хориим түрэл хургуули,
Холын замдам гаргаһан
Золойм эхин хургуули!

Хатан эжы Наран хадын
Халуун эльгэн энгэртэ
Хори, алтан Хоримни
Хабтайн, урган налайна.

Үргэн дайда угалзалхан
Үдэ Хатан эжын эрьедэ
Үндэр заяатай Хоримни
Үнэр зоноороо жаргана.

Үргэн салуу үйлсэнүүд
Шугам мэтээр зурылдана.
Үндэр набтар байшангууд
Шэрэ будагаар ялбайлдана.

Сэдьхэлдэ угаа сэлмэгээр
Хадуугдан оронол даа,
Зүрхэндэ түрэл дүтөөр
Хадаглагдан байнал даа.

Нюдэндэ үзэмжэ гоёор
Харагдан гэрэлтэнэл даа.
Хэтэдээ иимээр үзэгдэн
Хоримни байхал даа гээд
Хотогортонь ошожо сэдьхэнэм,
Үндэртэнь гаража шэбшэнэм.

Хүшөө

Нютагайм энгэр эльгэндэ
Үндэр хүшөө мүнхэрөөл.
Нютагаархинайм зүрхэндэ
Үдэр хүнийн дурасхаал.

Зогсоноб. Хабарай халхин
Зоргоороо үлээнэ, шуухирна.
Дайнай утаандал бушханхай,
Дайлан ерэхэндэл тооһорно.

Хабтагар мрамор дээрэ
Аржылдана нэрэнүүд, нэрэнүүд...
Хабарай нарай сэсэгүүдээр
Арюулагданхай энгэр табсан.

Холын дайда нютагуудаар
Хайран хүбүүд «нойрсонхойл».
Харин мүнөө нютагтань
Хүшөө дурасхаал гунигтайл.

Хүршэ хүгшөөдэйм ерээд,
Хажуудам дуугай гунхана.
Эрхэхэн хүбүүнэйн нэрэ
Эндэ амигүй хиилээтэй.

Хүйһым хүндэһэн хүгшөөдэй
Хүбүүнэйнгээ нэрэ намда
Нялха байхадам үгөө һэн —
Һанаагаа заһажа болоо даа.

Нёлбоһотой нюдэдын уринаар
Намайе хаража баясанхай.
Үндэр хүшөөл дуугай даа,
Үншэн сэдхэлдэ шэртэһэндэл...

Хоридоо

Наран хадаагаа нэбшээнэй
Намай ерэжэ тэбэрихэдэ,
Хамаг бэеэрээ түгшэдэгби,
Худалаар одоо хэлэнэгүйб,—
Нюур минии шарайшалыш,
Нюуса тэндэ байхалгүй.
Сэлмэг хүнийн оршондо,
Сэлгээ хонгор аажамда
Удаахан сэнгэн гэшхэлхэдээ,
Ухаагаа манан хонодогби, —
Сэдьхэл руумни шагаагыш,
Сэхээ хэлэһыем ойлгохош.
Үдэрэй, хүнийншые уудамда
Үргэлжэ шамайгаа сэдьхэжэ,

Түүхыеш түүрээжэ ядалдахадаа,
Түргэн холодохоор болодогби, —
Зүрхыем анхаран шагныш,
Зүбхэн лэ хэлэһэн байхаб.

Хон-жэн соо
Хориим дайда
Ханхинахаа байһан
Хонхо мэтэдэл,
Дээдэ замбиие анхаранхай:
Ямар элшэ абяан
Яаралтай ерэхэб?
Ямар эршэ хүгжэм
Ирагуулан дуулдахаб?
Ямар хүлдэ тэмдэг
Яажа дээрэнээ буухаб?
Ямар сагай эрьесэ
Яахаяа тэндэ эршэдэнэб?..
Хори буряад би
Хүсэл ехэтэйб гэжэ,
Хүсэрхэбэшье,
Хүсэд эдээниие
Ойлгоогүймни халагтай,
Ой ухаагаа яажа шангалалтайб?

Хээрэ дайда шэнгээр
Дээдын замби анхарха
Арга шадал олохоёо
Ургы болоод сэсэглэлтэй гү
Хориингоо хотогор энгэртэ?

Шэбшэлгэ

Хоримни, Хоримни,
Наһанайм эхин,
Заяанайм зула гээшэлши!
Хоримни, Хоримни,
Сэдьхэлэйм шэмэг,
Зүрхэнэйм хүлдэ гээшэлши!

Хоримни, Хоримни,
Һанаанайм эршэ,
Һүзэгэйм элшэ гээшэлши!
Хоримни, Хоримни,
Мүргэлэйм шүтөөн,
Үргэлэйм дайда гээшэлши!
Хоримни, Хоримни,
Аминайм хэшэг,
Бүхыгэйм бүхы гээшэлши!
Наһаараа шамтаяа
Найдалтай холбоотойб.

Замаараа шамтаяа
Заяатай дабшанхайб.
Хоримни, Хоримни,
Хэтэдээ болтогойш!

Хада дээрэ

Үдэ Анаагай мэлмэрээн
Үдэр бүхэнэйм жаргалдал.
Наран хадын зэрэлгээн
Нютагайм урин энхэрэлдэл.

Нарһан түжын шэбэнээн
Намда үльгэр хөөрөһэндэл.
Хүрэжэ ерэхэн һэбшээн
Хүсэл дурыем нэмэхэндэл.
Хонгор талым уужам
Хотойжо ходол ябамаархан.
Сэлмэг огторгойн уудам
Сэнгэжэ ходол сэдьхэмээрхэн.

Аглаг хадын орой дээрэ
Агууруулан өөрыгөө үргэжэ,
Үшөөл үндэр дээшгээ
Мүнөө эрмэлзэнэм мүргэжэ.

Баярай үдэр

Буряадхан дайдын энгэртэ
Уряалтай найхан нютаг бии.
Урданай холын гарбалтай,
Мүнөөнэй дээдын заяатай.

Эльгэн тоонто үлгымни —
Элдин хонгор Хоримни,
Зоной дэлгэр сэдхэлдэ
Мүнхэ зулаар бадарнаш.

Бууралхан Хориин дайдада
Баярай үдэр ерэнхэй.
Нютагхан зоной байдалда
Жаргалай наран манданхай.

Найрай наадан наяраад,
Найман зүгөөр зэдэлээ.
Угай хүлдэ батажаад,
Зоной омог дээрэтээ.

Баярай элшэ дэлгэрээд,
Наранһаа хурсаар гэрэлтээ.
Баранай сэдхэл долгиоод,
Нютагай солоор омогтоо.

Эжыл баабайн наһанда
Үльгэр шэнги нютаг даа.
Минии һанаа бодолдо
Тиимэл зандаа мүнхэл даа.

Хүхэ мүнхэ тэнгэрийн
Хүүхэн хун — дүүхэйе
Хоридой мэргэн хүбүүн
Хатан болгожо абалай,
Үнэр баян бололой,
Үри бэе хүбүүдынь
Арбан нэгэн эсэгээр
Алтан дайдаар таралай.

...Сагаан шубуудай үнгэрхэдэ,
Сагаан эдеэгээр сэржэмдэдэг
Хори буряадай заншал
Холо ойгуур суурхалай.

Сагаан хун шубууд —
Сарюун манай эхимнай,
Сагай ямаршые байхада,
Сэржэмыем тогтоогыт,
Үргэнэм!

Буурал тоонто таламни,
Гангадаш зүрхэнэйм мүргэл,
Аядашни сэдьхэлэйм хүгэдэл!
Ая ганга гүүлэхэн
Аятай хоёр ургамал!
Ая гангада магтаал
Аяа сэдьхэлхээ татанам.
Хоншуу үнэрыень үнэсэн,
Тэншүү тархьяа хэргээнэм.
Добо дээрэ үбдэглэн,
Ходо хүгэдэн мүргэнэм.
Гангада мүргэл!
Аяда хүгэдэл!
Буурал тоонто таламни,
Буян дэлгэр тоонтомни!
Ая гангаар санзайлан,
Аятай даа наһандам!

Зальбарал

Хори буряад хүбүүн
Хандан, мүргэн байнаб:
Хун шубуун гарбални,
Хуһан модон һүлдэмни!
Бурхан тэнгэринэр бултадаа,
Идам сахюусадни барандаа,
Орон дэлхэй, нютаг нугамни,
Хада уула, уһа голнуудни,
Хаан буурал Баабайнарни,
Хатан һайхан Эжынэрни,
Хамаг Лусууд хаашуулни,
Хайхарыт гэжэ зальбарнам:
Һүнэһэ һүлдыем үргэлсыт,
Һанаһан һанааем бүтээлсыт,
Хии Мориием хиидхэлсыт,
Хамаг хэрэгием шиидхэлсыт.
Гарахадам гарзагүй ябуулыт,
Ороходом олзотой ерүүлыт.

Үдэр хүнигүй намайе дэмжйт,
Үргэл мургэлыем тогтоогыт!
Хун шубуун гарбални,
Хуһан модон хүлдэмни!

Сэсэгүүд

Нарын наргама сэсэгүүд
Наруул толоор дамжажа,
Сэдьхэлдэм орон үндэһэлөөд,
Сэсэглэн байхань гайхал даа.

Минии дурсалгын сэсэгүүд
Мүн лэ нарын толо дамжан,
Нара дээрэ һалбарһаниинь
Баһа нэгэ ехэ гайхал даа.

Холын дурсалгым сэсэгүүд
Нарын сэсэгүүдтэй түрэлтэнэ.
Һүни бүхэн тэдэ мүнхөөрөө
Һануулна уг изагуурым.

Уг изагуурайм сэсэгүүд
Урда холоһоо үндэһэтэйл.
Тэдэнээ һалбаруулхын тулада

Наратай дурсалгаяа ябуулнаб.
Нара мүнхын үльгэршэн,
Нанаһыем хөөрөжэ үгэнэ.

Малша гарбал

Буурал жэлнүүдэй даахи сооһоо
Буриһан мориной хадууралгаар
Гэнтэ нам соо түрөөдхибэл
Элинсэгүүдэйм малша гарбал.
Гэмшэһэн уян уйдхар гү даа,
Эльбүүлбэл хажуудахи нохойем.
Бэлшээри дээрэхи мал адууһан
Бэлшэжэ эхилбэ сэдхэлэйм нугада.
Сэнхирээр ниидэһэн шубуу шонхор
Сээжым уудамда элибэ, жэргэбэ.

Хүлэг хурдан гүйдэлэй эршэ
Хүүен оробо шэхэнэйм һонорто.
Үхэһэн хурьгаа хайрлан уйлажа,
Үнэсэн тэбэриһэн хонишон эхэнэр
Үмэгшэ сэдхэлэйм шарха боложо,
Үлэгшэ наһандаа эдэгээхые һэдэнэб...

Мүшэд

...Эхэ эсэгым хүнэнэн
Сэхэ дээрэм носонон,
Хоёр гунигтай мүшэн,
Хёрхоор харахань — үбшэн!
...Ухаандаа минии ханахан
Уулзаадүй дуратай басаган
Ольһогүй хүхэбэр гэрэлтэй
Олдошогүй холын мүшэн.
...Унахан мүшэн гэнэтэй,
Уянгуу сэдхэл дайрана.
Хэн нэгэн мордоол ха,
Зүн минии уйдана.
...Мүшэд, мүшэд түмэлнэ.
Хүнүүд, хүнүүд нойрсоно.
Хара хүнийн бодолнууд соо
Мүшэдэй татаса гэнэтэй...

Эжым хэһэн эдеэнэй

Эжым хэһэн эдеэнэй
Хэлээ хазама амтан
Мүнөөш намда ханагдаад,
Шүлһым ходо хайруулдаг.

Эжым хэһэн эдеэнэй
Хэлээ хазама амтан
Энэ наһандам үлэнхэй—
Хэлэшгүй арюун амтатай.

Гэрһээ холо ябахадаа,
Гэдэһээ ехээр үлдэхэдөө,
Эжынгээ хэһэн эдээ
Эжэлүүдгүйхэн ханадагби.

...Эжым, эжым, хайратам,
Ерэдэг хайт даа нэгэтэ.
Үглөөгүүр сайгаа шанаад,
Намайгаа хэрюулхэ хэнта...

Үлгын дуунай аялга

Үлгын дуунай аялга —
Нарай наһанайм уянга,
Эжым сагаан сэдхэлэй
Далай энхэрэл бэлэглээ.

Үлгын дуунай аялга
Хүүгэн сэдхэлэй үльгэр лэ.
Һүниин сагаар гүнгэнэн,
Эжым намайгаа бүүбэйлээ.

Үлгын дуунай аялга —
Бүхы наһанайм уялга,
Хэсүү хатуу сагташье
Хүсэ үгэжэ һэргээгээ.

Үлгын дуунай аялга—
Һүүлшым үдэрэй аялга,
Һара нараа бүхөөжэ,
Эжы гэхэдээд мордолтой.

Уялга

Элинсэг удхаа үргэлжлүүлжэ,
Эсэгынгээ нэрые дээрэ үргэжэ,
Эрэ үгтэһэн бээ алдангүй,
Эршэдэхэ зоригоо мохонгүй
Энээхэн наһандаа ябахые
Эрмэлзэхэ эрэ бүхэнэй уялга!
Энэ нангин дээдын уялгы
Эльгэ зүрхөөрөө гүн мэдэржэ,
Энэ оршолонто дэлхэй дээрэ
Эгэршэгүй хүсэлөөр һомологдоод,
Эршэтэй дүүргэжэ ябаха гээшэ
Эгээн ехэ баатаршалга гэмээр.
Эрэ хүн энээгээрээ мандажа,
Элинсэгэйнгээ удха үргэлжлүүлнэ.

Таламни

Эжымни даалимба дэгэлэй
Халааһатай эрезн хормойдол,
Таламни хабартаа набтайгаад,
Һанаата болгодог лэ намайгаа.
...Намайгаа эжым дахуулаад,
Хонидоо адуулхаа гарагша һэн.
Наадан гээгдэшэхэдэм, үгылөөд,
Хододоо ооглон дуудагша һэн...
Таламни хабартаа эльгым татаад,
Эжымни ооглоогоор дуудадаг даа.

...Юу хэгшэ һэм даа эжымни?
Юумэл хэжэ ябаал даа эжымни!
Үбэлдөө үмдэхэ оймһо бээлэй
Үлхэн сүлөөгүй һуудаг бэлэй.

Колхозой ажалда бүхы наһаяа
Барлаг шэнгээр үнгэргөөл даа.
Хайра шагнал, һайшаалшьегүй
Бурханай орондо мордоо һэн даа.

«Алтан һабыень» татахадаа,
Айладхаа һэн даа ламахай:
«Баруун хойто һайхан зүгтэ,
Бурханай орондо түрөө», — гээд.

Баруун хойто зүг хараад лэ,
Бүхыхэн наһаараа зальбаржа,
Ябаһан хүбүүнтнай — Эрдэни
Ямбалнал даа танаа, эжымни.

Түрэлхид

Баабайм зүрхэн талаһаа
Баабайм бүхы түрэлхид
Абга талам боложо,
Яһан түрэл гэгдэнэ.
Бата сагаан талам даа,
Хада шэнги тулгам даа.
Эжым эльгэн талаһаа
Эжым бүхы түрэлхид
Нагаса талам боложо,
Шуһан түрэл гэгдэнэ.

Бүхэ улаан талам даа,
Бурхан шэнги хүлдэм даа.
Энэ хоёр талаяа
Наһан соогоо түшэглөөб:
Абга талам бата даа,—
Яһан хатуу юм даа.
Нагаса талам бүхэ даа, —
Шуһан халуун юм даа.

Хайратайхан эжымни

Намаяа түрэхэнөө
Аажам нойроо алдажа,
Амтан хүхөө хүхүүлжэ,
Үбэр дээрээ үндылгөөт.

Унтажа ядахадаа,
Танаа, эжым, ханажа,
Бага наһаа ерүүлжэ,
Баһал тандаа эрхэлээб.

Үглөөгүүр бодоходоо,
Маани мэгзэм уншажа,
Һайхан сайнгаа дээжые
Үриин түлөө үргэнэт.

Хайратайхан эжымни,
Намдаа мүнхэ эжымни,
Сэдьхэлэйм дулаан гүн соот,
Зүрхэнэйм улаан гол соот.

Дуулааб

Налгайхан үглөөгүүр боложо байгаа,
Наранай хэлэхые би гэнтэ дуулааб:
— Бодо, хүбүүн, ошо даа ажалдаа, —
Эжым хэлэбэ гэжэ ханааб.

Нармайхан үдэшэ буужа байгаа,
Наранай хэлэхые би баһа дуулааб:
— Амара, хүбүүн, хайн хүдэлөөш, —
Эсэгэмни хэлэбэ гэжэ ханааб.

Танаа, эжым, һананам

Харанхы хүнээр һанаандам
Бүрэнхы бодол хүлгэнэл.
Хараалай шэрүүн дайража,
Уйдхарай шэгшэг баряад лэ,
Танаа, эжым, һананам даа.
Хайрата эжым, хүлисыт даа,—
Хүбүүнтнай иимээр ябанал даа,
Шадахал соогоо болонол даа.

Харалган сагаар сээжэдэм
Бүрэлгэн болоод зобооно.
Худалай хара даража,
Хубидаа уйдан һуугаад лэ,
Танаа, эжым, һананам даа.
Энхэргэн эжым, хүлисыт даа,—
Хүбүүнтнай туршаад гаранал даа,
Хүнүүдһээ дортонгүй ябанал даа.

Гасалан ерээд байхадань,
Гансааран шэнги болоноб.
Туһалха дүтын нүхэдни
Тумархаа шэнги ханагдаад,
Танаа, эжым, хананам даа.
Хүндэтэ эжым, хүлисыт даа,—
Хүбүүнтнай шармайн дабшанал даа,
Хүмүүнэй омог олонол даа.

Үльдэргын талаар
Үхэр буруу адуулаа бэшэб
Баабайдаал.
Тулдуунын голоор
Тугал, хони тогтоогоо бэшэб
Эжыдээл
Ашанга нютагайнгаа
Ажахые бодхоогоо бэшэб
Ахайдаал.
Хонгор нютагтаа
Хони хурьга хараа бэшэб
Абгайдаал.
Үхибүүд олониие
Үзэг бэшэгтэ һургаа бэшэб
Дүүдээл.

Үргэн Буряд ороноороо
Үгэнүүдые бэлшээнэб даа,
Шүлэгүүдые бэшэнэб даа,
Баабай эжыгээ мүнхэлнэб даа,
Аха дүүгээ шүлэглэнэб даа.

Булган таладаа гарахадаа,
Яруунынгаа хангал үнэсэжэ,
Хүлгэн улайрһан зүрхэмни
Яаруулнал даа намайгаа.
Дархитые дабажа,
Дахинаа Нарһатаа буухам.
Зүрхэмни һабажа,
Зүггүй энхэрэлдэ абтана.
Сэдьхэлни долгисожо,
Сэнхир нууртай ниилэбэ.
Һанаанайм дэлисэ
Һабагшатай болон ниидэбэ.
Эжымни түрэнһэн дайда
Эжэлүүдгүй нюдым нёлмоһотуулба.
Сэдьхэл зүрхөө хайлажа,
Сэнхирлэнхэн уудамые шэртэнэб.
Холбоо олон нуурнууд
Эрхиин шүрэ мэтэнүүд.

Харьяа олон голнууд
Дайдын хадаг мэтэнүүд...

Хадагаа барижа үрезнэб,
Эрхиеэ татажа мүргэнэб.

Алтан гадахан

Эжымни тоонто Тулдуун,
Зүрхымни хайшан гэнэш даа,
Эжэлэнгүй шамайе һананаб,
Зорёод лэ ошохые хүсэнэб.

Тоонтынгоо сэсэгэй баглаае,
Тулдуун, шамдаа бэлэглэхэб.
Шоройень шоройдош нэмэхэб,
Шарайеш зүрхэндөө тахихаб.

Тиигэжэ эльгэндэш дурамни
Энхэрэлээр байрлаха ха юм.
Тиигэжэ үбэртэш зүрхэмни
Эльгэлэн үлэхэ ха юм.

Үдэрэй һанаан, һүнийн зүүдэн
Гэдэг одоо намда ерэнхэй.
(Хони адуулһан басагаханиие
Эжымни гэжэ танинхайб...)

Эжымни тоонто Тулдуун,
Зүрэнэйм алтан гадаһанши!
Холошье наа, иигэжэ бэшэхэ
Хүсэдхэн эрхэтэйб, Тулдуун.

Тулдуунын үбгэжөөл

Боро нэеыдэл талаар
Бороо хура забданхай.
Набша намаа шарлаад,
Нобшо болон унанхай.
Борохон эдээ хоолоо
Борлуулхадажа эдээд,
Боро хирын байдалтай
Борсогорхон үбгэжөөл
Борсойходон нуугаад,
Боро нэеыдэл талые
Таахаа ханаһандал шэртэнэ.
Жаадаа эжытэйм наададагаа
Жааха-жууха ханабашье,
Нэрыень оройдоо ханабагүй.
Норжимо гэхэдэм, тэрэмни
Жаахан басаган нэн гээд,
Жаалда, бэшые хэлэбэгүй...

Булган талын
Алтан хойморто
Баабайм тоонто
Угтан байдаг гээд,

Баабайм тоонто —
Миниш тоонто
Гэжэ зальбарһаар,
Мүргэн бууналби.

Угаймнай бууса —
Эдэгэһэн бууса.
Газар тэгшэрээ,
Ногооншые жэгдэрээ.

Мэдэхэл хадаа би
Һэдэжэл ерэнэмби.
Хожом хэншые
Хүрэжэ ерэхэгүй...

Угаймнай бууса —
Эдэгэһэн бууса
Миниил шүлэгүүдтэ
Мүнхэрэн үлөөл.

Булган талам угтаал даа,
Хүлгэн зүрхэм булгилаа.
Мэгжын үбэртэ гү даа,
Магад, Үльдэргын эльгэндэ
Баабайм тоонто булаатай
Байһан байха гээд лэ
Мэгжын үбэртэ мүргэнэб,
Үльдэргэдэшые хүгэдэнэб.

Булган талын тэгэндэ
Баясхалантай зогсоноб.
Баруулжаа харахадам,
Минии түрэнхэн дайда.
Зүүлжээ харахадам,
Эжым түрэнхэн дайда.
Булган талын оршон
Баабайм түрэнхэн дайда.
Баабайм тоонто эндэ гээд
Буусыень тодо мэдэхэгүйдөө,

Голхоронгихон зогсоходоо,
Гарбалаа набагшалхыг хүсөөд,
Нанаанайнгаа гуламта
Эндээ буусалуулнаб даа.

Наруул дурсалгаа носоожо,
Эндэнээ угаа түүхэлнэб даа.

Маарагта

Мартадаггүйб шамайгаа

Маарагта нютагни.

Ш. Нимбуев

Аажамхан Маарагта
Аалидагты гэн мэлмэрнэ.
«Уянгынгаа сэсэрлигтэ»
Урижа, сэнхир хадагтал,
Сэдьхэлдэм үзэгдэнэ.
Хүндэлүүлжэ даа Маарагтадаа
Хадагыень бэлэг абаһандал,
Сэдьхэлни сэсэглэнэ.

Шираб Нимбуев ахатанаа
Эжэлүүдгүй һанан дурсанаб.
Шэлэжэ нэгэ шүлэгийем,
Эрхим гэжэ зууршалан,
«Үнэн» сониндо гаргуулжа,

Үнэхөөр баясуулаа бэлэй.
Уран шүлэглэлэй замда
Урагшатай ябахым түлөө
Тиигэжэ үрeэһэн гээшэл даа,
Түрeһэн тоонтонь гэршэл даа.

Уянгын сэсэрлигтэ

Хүнгэн урасхалта Маарагтын
Мүнгэн миралзаан толотоод,
Харгын зоной анхарал
Хододоо татажа байдаг даа.

Үргэн заяатай Яруунын
Үнэр баян улад зоной
Бэлиг түгэлдэр хүбүүдэй
Бэшэһэн зохёолнууд мэдээжэ!

Домог суута Маарагтын
Омогтой хоёр эрьеэр
Уянгын сэсэрлиг урижа,
Уяруулнал зоной сэдхэл.

Бэлигтэ хүбүүдээ мүнхэлһэн
Уянгын сэсэрлиг соогуур
Бэшэрэл түрэхэн сэдхэлһээ
Уяран, баясан ябанаб даа.

Баабайм матаар аяга
Үндэһэнэй булсуу бэлэйл даа.
Баабайм мохитой гааһан
Хуһанай үндэһэн бэлэйл даа.
Баабайм хурса хутага
Буладай хатуу бэлэйл даа.
Баабайм будёновко малгай
Дайнай шархын гэршэл даа.
Баабайм Алдар солын ордон
Баатаршалгын жэшээл даа.
Баабайм тулаһан тулгуур
Годигор хуһан байгаал даа.
Баабайм хэлэһэн үгэ хүүр
Байдалай далай гэхээр даа.

Эдэ баран мүнөө, хэзээдэшье
Заяантайм бүхөөр холбоотой.
Эдэ юрын юумэд байбашье,
Наһанайм үльгэртэ оронхой.

Саг жэлэй үнгэржэ байбашье,
Нэгэтэ мордохо сагай хүлээбэшье,
Сэдьхэлэйнгээ музейдэ тахинхайб,
Нэрэ солыень зүрхэндөө һиилэнхэйб.
Тиигэн шүлэгүүд соогоо оруулжа,
Түүхэ шэнгээр үлээхые һэдэнхэйб.

Дүүхэйтээр жабар буураад,
Дүүрэн шарайтай наранай
Алтан гэрэл туяан доро
Галтан хирмагай одоход,
Эрдэни шулуунай хубһадтал,
Эржэнтэжэ, мүнгэтэжэ байгаа.

Морилхожо наһаараа ябаһан,
Морхоолжон Бороор нэршэһэн,
Заадаһан мориёо барижа,
Зайдан шаргадаа оруулаад,
Ягаахан нарай намайханаа
Ямаан даха соо орёогоод,
Баабай эжы хоёрни
Баахан намаяа өөгшөөһөөр,
Амгалантын лама үбгэндэ
Амгалан сэдхэлтэй зорёол.

Харгын холо бэшэш хаа,
Шаргын шааяан дорохоно
Үйлын ехые мэдэһэндэл,
Уйлангүй, дуугай ябалайб.
Лама үбгэн үзэл үзэжэ,
Лаблан үйлэ хубиим хаража:
«Ямар баян, яаһан хэдэр,
Ямбатайхан хүбүүн түрөөб,
Һанаһандаа хүрэжэ ябуужан,
Һарбайһанаа абуужан, — гэжэ,
Маани мэгзэмээ уншажа,
Магнайдам адис табижа, —
Эрдэни гэжэ нэрэ үгэнэб,
Эрдэни шулуундал ябуужан!» —
Гэжэ айладхаа бэлэй,
Гэрэлтэ наһа заяагаал!

Харшиин лампын
Харуухан гэрэл соо
Эжымни үгсэхэдэжэ,
Эгтэжэ харлашаһан,
Баабайм дархалһан
Баазахан ээрсэгээр
Ноохо ээрэнэ, ээрэнэ
Номгон дарууханаар.
Эжымни һүүдэр
Ээрсэгһээ халан ниилэн,
Һүүдынэ ханада,
Бүүдынэ томоор.
Һубиһан нооһониинь
Таһаршагүй утаһаар
Ээрсэгтэнь орёогдон,
Элихэнээр монсойно...
Номоо үзөөд,
Нойрсонги хэбтэнэм.
Ээрсэгэй эршэгэнээн

Ээрэнэ нойрыем...
Эдирхэн наһанайм
Энээхэн үзэгдэл
Һанаандам ерээд лэ,
Ээрсэгээр ээрэдэг,
Һанаагым хүлгүүлээд,
Эсэсээр түлгүүлдэг.
... Эжымни нооһоёо
Ээрэг лэ таһалангүй.

Намдаа баабайм үгөө гү даа
Замдаа зоригтой ябаха шадал.
Намдаа баабайм үлөөгөө гү даа
Ажалдаа абьяастай хүдэлхэ дадал.

Намдаа баабайм дамжуулаа гү даа
Наһандаа гай тодхор дабаха хүсэ.
Намдаа баабайм үршөөгөө гү даа
Заяандаа урматай ябаха хүсэл.

Хун шубууд нийдэнэ

Халуун энхэ оронһоо
Халюун түрэл тоонтоёо
Хүсэл түгэс тэгүүлжэ,
Хун шубууд нийдэнэ.

Гүн тайгын нуурта
Хүхин зуһахаа яаража,
Хүхэ арюун тэнгэрээр
Хун шубууд нийдэнэ.

Тэндэ тунга хүбшын
Тунгалаг уһата нуур.
Тэрэ нуурай ожорһон
Түрэл аялгаар угтана.

Эжымни тоонто дээгүүр
Хун шубууд үнгэрнэ.
Хүнгэн далинуудайнь дэбисэ
Хүлгүүлнэ сэдхэлым уярса.

Намда найниие хүсэжэ,
Хун шубууд ганганалдана.
Нарата уянга түрүүлнэл
Хүхюутэй ганганалдааниинь.

Наран, наран жаргана,
Үүлэд, үүлэд хатарна.
Долгид, долгид мирална,
Дурасхал мэтээр дабхасан.

Хун шубууд ниидэнэ,
Хун шубууд ганганалдана,
Хун шубууд үнгэрнэ,
Хун шубууд...

Эндэ хэнэйшьеб бууса байгаа,
Жаргалшье зоболоншье үлөөгүй.
Халаахайн халуун охин эндэ,
Үрмэдүүлэй гашуун амин үшөө.

Урданай бууса сагай ябасаар
Ургамалда дарагдан жэгдэрнэ.
Халаахайшье ургахаа болихо,
Үрмэдүүлшье хяагта түригдэхэ.

Баабаймни хүйһэн тоонто
Үни хурьһэнтэй жэгдэрэнхэй.
Эжымнишье хүйһэн тоонто
Үни баһал хурьһэжэнхэй.

Тэдэнэймни түрэл буусанууд
Тухайлалгадам мүнөө оронхой.
Сагай зузаан гээшэмнай
Дурасхаалыешье дарана гү даа?..

Халуун хүсэлдэлни орьёлтой
Хада уулануудаа шэртэхэдээ,
Хаанаш иимэ найхан үгы гэжэ,
Ходол омогорхожо ябахадаа,
Хүсэлни үндэр найхантай.

Урагша ханаандамнил харьяатай
Уна голнуудаа харахадаа,
Хаанашье иимэ үзэмжэ үгы гэжэ
Ходол найхашаан ябахадаа,
Ханаамни түргэн урасхалтай.

Сээжэдэмнил уужам гэрэлтэй
Сэлмэг дайдаяа хаймадахадаа,
Хаанашье иимэ уудам үгы гэжэ
Ходол урмашан ябахадаа,
Сэдьхэлни уужам уянгатай.

Хүсэлни үндэр найхантай,
Һанаамни түргэн урасхалтай,
Сэдьхэлни уужам уянгатай
Байхадань урма ехэтэйб даа,
Баабай эжыгээ дурсажа,
Буурал угай удха бэдэрнэб даа.

Газар уһамни

Тэнгэри газар хоёрни ниилээд,
Сэнхирлэнхэн даа, сэнхирлэнхэн.
Тэрэ уудамда харасам ниидээд,
Сэнгэлэнхэн даа, сэнгэлэнхэн.

Эльгэн инаг газар уһамни
Энхэргэнхэн даа, энхэргэнхэн.
Этигэл һайхан элбэг дурамни
Эльгэлэнхэн даа, эльгэлэнхэн.

Хонгор урин хүйһэн тоонтомни
Дуулуулнал даа, дуулуулна.
Холын газар дайдаар ябахадамни
Дууданал даа, дуудана.

Нара ногоо татан сэсэглээд,
Онсохон даа, онсохон.
Наһан заяандам сэгнэгдээд,
Гансахан даа, гансахан.

Хүл нюсэгөөр гүйhэйб
Хүдөө түрэл талынгаа
Хүхэ зүлгэ дээхэнүүр
Түгшэн амидатараа,
Дуран соогоо, миин даа.

Дэрлээд бутуула хэбтэhэйб,
Тэнгэрийн хүхье шэртээд,
Тиишээ дэгдэшэтэрээ,
Бөөн үүлэдтэй эжэлшээд,
Бороогоор талаяа энхэрhэйб.
Эльгэн түрэл тоонтоёо
Эльгэлэн ябахам энэл даа.
Баабай эжынгээ буянаар
Иигэжэ ябахам гоёл даа.

Намдаа эжым үгөө гү даа
Налгай энхэрүү зантай ябахыем
Нигүүлэсхы зөөлэн сэдхэлээ.
Намдаа эжым бэлэглээ гү даа
Найдал дүүрэн жаргахым түлөө
Нарандал гэрэлтэй урин харасаа.
Намдаа эжым орхёо гү даа
Найдан ходол ханажа ябахыем
Намжаа тэнюун тоонто нютагаа.
Намдаа эжым үргэдэг хэн даа
Наһандаа золтой ябахым түлөө
Ногоон сайгаа үглөөгүүр бүхэн.

Хадын булагнаа үглөөгүүр
Хүнэгөөр уна асараалби.
Хүйтэн тунгалаг уhaniинь
Хүсэд аршаандал үзэгдөө.

Эжымни сайханаа табижа,
Эдешүүлжэ хүлэн, дээжыень
Дэлхэй дайдахандаа үргөөл.
Дээжэнь булагташые хүртөөл.

Үбэлэй талада ябахадам

«Ум маа ни бад мэ хум» —
Урдам һууринай утаанууд
Удаанаар дээшээ ууяна,
Эжым табиган санзайн утаандал.

«Ум маа ни бад мэ хум» —
Уняар сагаан тэнгэрээр
Улаан наран мухарина,
Эжым татаһан эрхийн шүрэдэл...

Эжымни түрүүшын саһанаар
Оймһо бээлэй бэлэглээл,
Эжымни олохон хүнээр
Нойргүй һуужа оёо бэлэйл.

Энэ оймһо бээлэй хоёроо
Энэ саһаар оёо гү даа?
Энэ түрүүшын саһан ёһоороо
Эжым хэшэгэй дээжэ гү даа?

Эжымни намдаа дууладаг
Тэрээхэн лэ үлгын дуунай
Энэ үдэшээр нэгэ гэрһээ
Дуулдахыень би анхарааб.

Сэгээн иимэ үдэшээршье,
Сэмүүн хатуу үе сагташье
Үлгын дуун таһалдашагүй
Үлгэн дэлхэе бүүбэйлнэл.

Сэнхирхэн Ярууна

Үлхөө нуурнууд сэнхирлээд,
Сэнгэһэн долгиуд хүнгэнөөр
Сэржэм мэтээр сэдхэлдэ
Үдэр хүнигүй салгидана.
Арюун нюурнууд гэрэлтээд,
Энхэрэл баяр дэлгэһээр,
Хэшэг мэтээр зүрхэндэ
Хани халууниие түхөөнэ.

Зонойш ханаан сэнхирлээд,
Золтой байдал элбэгээр
Хэнэйшые дура татаһаар,
Хэтын жаргалаар халина.

Энэл даа холуур суурхаһан
Энхэргэн сэнхир Ярууна.
Энэл даа эжым түрэхэн
Эльгэлхэн минии Ярууна.

Түрүүшын уринаар

Урин дулаанда ногтоһон
Үрзэдхэ олон борбиинууд
Уринда маһарһан намайе
Үһэрихэ һанаатай шашхалдаа,
Бэеэ дээгүүр абалдаа,
Бидэбди гэлдэн хүрэлдөө.

Бишые тэдэниие дэмжэжэ,
Бэеынгээ шалаа гаргажа,
Бутархай хилээмэ асаржа,
Бэлэг болгон үгэнэб даа.

...Бишыхан байхадамни,
Баабаймни намтаяа
Бээрэһэн борбиихонуудые,
Баярлуулан намаяа,
Эдеэлүүлэгшэ һэн даа,—
Энхэрэн һананам даа.

Наранай туяа
Сэдьхэлдэм толотонхой.
Нарын толон
Сээжэдэм шэнгэнхэй.
Мүшэдэй ялбаан
Зүрхэндэм носонхой.
Тэнгэрийн уудам
Зэнхырэн дууданхай.
Тэнэһэн бодолни
Жолоотой болонхой,
Тэнгэри газарай
Холбоо олонхой.
Таагдаагүй таабари
Тааха хүсэлтэй.
Нээгдээгүй нюуса
Нээхэ һэдэлтэй...

Баабайнгаа гарбалые
Баримталан ябанаб.

Эжынгээ гарбалые
Энхэрэн уярнаб.

Тэнгэри газартал
Хоюулайень нэгэдхэн,
Түрэл гаралайнгаа
Холбоо бэхилһэйб даа.

Эжымни намдаа
Заримдаа
Залардаг юм даа.
Бэеымни муудаад,
Заримдаа
Зоболонтой болоходо,
Дайдын эзэд хүгшэдтэй
Заһалай уншалга
Уншалсадаг юм даа.

Эжымни
Баруун хойто зүгтэ
Бурханай орондо байдаг юм даа.
Эжымни
Намайгаа мартадаггүй,
Наманшалан маанияа уншадаг даа.

Эжымни тоонто Тулдуун
Эльгэ зүрхым татадаг юм.
Сахюур шулуута талаарнь
Сэнгэн, гоёёень бэдэрнэб.

Цырен-Жаб дүүтэмни
Сахюур-агат тухай
Үльгэрлэн хөөрэхэдөө,
Үльгэршэнһөөшье өөрэгүй.

...Эжынгээ жаахандаа
Энээгүүр хони адуулангаа
Эгээл гоё шулуунуудые
Түүдэг байһые тухайлжа,
Түүнэб эгээл гоёнуудыень,
Эгээл гоё дурасхаал болгохоо,
Энэ үдэрэй шэмэглэл болгохоо...

Нарын саган.
Нарын сагаантай
Нанаанайм уйдхар
Гансаардалгаа хаян ниилэжэ,
Газар тэнгэрийн хоорондо
Дүүрэжэ таран байхадаа,
Дуураһан үбэлэй хүнийн
Аали аажамаар амилжа,
Амгалан болон амжана.
Хон-жэн...
Холо ойро...

Баруун хойшоо хаража,
Баһал эжыгээ һананаб.
Нарын сагаанда дуратайб даа,
Нанаам сагаардаг гэгшэ һэн
Эжымни.
Бишье нарын сагаанда
Баһа дуратайб даа
Эжыдээл.

Зунай боро сээжэдэ
Зориггоо алдан мохон
Шара набшаһан зүүгдэжэ,
Шагнал ордендол үзэгдэжэ,
Намарай хүлдэгүй элшэнэй
Нааршааһан тэмдэг бэшэл даа.
Үхэлэй шара тэмдэг гэжэ,
Үтэлһэн зун гэмшэхээр,
Үзэжэ хаража ябаһан намда
Үбһэнэй хангалаар уйлаба.

Үбһэнэй хангал үнэсэнэб.
Үбһэндэ баабайтаяа ябадагаа,
Үбһэ сабшажа һураһанаа,
Хажуурай хаба шадалые
Хадуужа дүршэхэнөө һананаб.
Үбһэнэй хангал түрэл дүтэ,
Үгы баабайем һануулаадхина.

Мэгжын үбэрээр
Мүнхэ гэмэ хабараар
Уры гуталым норгоно,
Ургы гуниг түрүүлнэ.
Аглагай халхин ерэжэ,
Арюун амяараа адислаад,
Хангайн маани уншажа,
Харахан зүрхыем хэргээбэ.
Урышье хүхюутэй болобо,
Ургышье арюутай болобо.

Баабаймни энээгүүр
Баһал иигэжэ ябаһан гээд,
Булган талаяа хаймадаад,
(Бишыхан хүбүүе адагланаб...)

Хабарай хуудам талаар
Хара шэрэм бултайгаад,
Хараа байса хүхэрhөөр,
Хамагай сэдхэл хүлгөөл.

Урматай болоhон ургынууд
Ургаhан ногоондо баясаад,
Уяруулан, угаа зулгынууд —
Уянхан зүрхэнэй шэмэгүүд!

hобинтой болоhон хонид
hогтоно ургы ногоонhоо.
Гүбээ, жалга, майлаар
Гүйдэнэ байрагүй ургылаад.

Эжытээ ургылhан хонидые
Адуулалсадагаа hанаадхинаб.
Эжэлүүдгүй нёлмоhо дуhаагаадхинаб.
Адуулhан хонидни — дурсалгануудни.

Эжыхэнэймни эжынъ
Балшархан байхадань,
Энэ дэлхэйһээ холодоол,
Басагаханаа үншэрүүлээд.

Агнуурида угаа хорхойтой
Абынь һанаан тайгадаал һэн.
Басагаханаа айлда орхёод,
Бүхы жэлээрээ тайгалхал даа.

Айлда байһан басагахан
Хони малыень адуулжа,
Ай даа, наадаха сүлөөгүй,
Хоолойгоо тэжээгшэ һэн...

Баабаймни эжынь
Баһал багадань
«Хада гэртээ»
Харяа һэн даа.

Эсэгэнь үбшэлөөд,
Эрхэхэн хүүгэдээ
Айлаар тарааж,
Ай даа, үгэһэн юм даа.

Баабайм баян хугшэнэй
Бүхы малыень маллажа,
Муугаар харанаш гүүлэн,
Мушхалаагаар тархья сохюулан,
Хүсэд харшалга тэсэһээр,
Хүн болоһон намтартай...

Үлзытэ тэнгэрийн сэржэмээр
Үглөөгүүр тоонтом сүршэгдэнхэй.
Сэржэмэйнь арюун дуһалнууд
Сэсэг ногоондо ялалзалданхай.
Аршаанай сэржэмтэ нугаар
Аргаахан сэнгэн гарахадаа,
Хүлнүүдни сэржэмэйнь шэмээр
Хүсэтэжэ норон жэгнэгдэнхэй.
Тэрэ сэржэмэй шэмэ хүсэн
Тэрэ дороо бүхы бээрни
Элүүр энхэ, эм домоор
Элбэгээр таран элүүржүүлнэ.
Элүүр энхэ бэе махабадаараа,
Элүүр энхэ ханаа бодолоороо
Тоонтоёо энхэрэн ябахадаа,
Тонгойһоор хэбтэжэ тэбэринэм.
Олон олон түрэлхидэйм
Олон олон тоонтонууд
Ольһо хүсээ зүрхэндэм

Оруулжал, оруулжал байха юм.
Одоо эгээл хүсэтэйгөөр
Үгэнэл хүсээ элбэгээр
Баабайм хүйhэн тоонто,
Эжым хүйhэн тоонто...

Эхын амидаралта хүнтэй,
Үлгын энхэрэлтэ дуунтай
Хүн хүмүүжүүлэгдэжэ эхилнэ,
Хэн болохынь нуури табигдана.
Ургаха бүринь туһалха
Эхын энхэрэл хэрэгтэй.
Ухаарха бүринь ударидаха
Эсэгийн нургаал сэнтэй.

Эхэ эсэгээрээ омогорхол
Эрхэ бэшэ сэдхэлдэнь дүлэтэжэ,
Энэ омогорхолой һүүлдэ
Эхэ нютагаараа омогорхол,
Яһатанай удхата омогорхол
Ядалгүй тэрээндэ түрүүлдэг.

Бишые эхэ эсэгээрээ
Багаһаа омогорхожо ябааб.

Амиды бурхадни гэжэ,
Ами бэеһээ хүгэдэн ябааб.
Тиимэхээ яһатанай омогорхол
«Талииһан» хойномшыё носохол!

Булган талын урда оршон,
Гурбан голой бэлшэр гэгдэн,
Хотогор нютаг Эгэтын-Адаг
Ходол сэдхэлым татажа байдаг.

Эгэтын-Адагһаа зүүлжээ ошобол,
Элдин дайда хабтайжа байдаг.
Уужамхан дайда хоншуу үнэрөөр
Утажа байһандал санзай хүжөөр.

Нагаса баабайм түрэнхэн газар —
Набтуулта, Үхэри...урин нэрэнүүд.
Хангир хатан эжы дорюун,
Хангирай нуур долгёор арюун.

Нагаса баабайм үлгы тоонто
Наһата мэтээр зүрхэндэм бадарна.
Угай зулаар бадарха бүрээ
Ухааем удхалан байдаг юм даа.

Баабайгаа дахажа,
Дарханда нурааб даа.
Багаһаа нураһамни
Наһандам туһатай даа.
Дархашье эрхилхэб даа,
Машинашье заһахаб даа.
Хүдөөгэй хамаг ажалые
Хүсэдөөр хэжэ шадахаб даа.

Тоолоодшье яалтайб даа,
Тон дээдын ехэ ажални
Уран зохёол болоол даа!
Уран дарханшье байхаб даа.

Газарай амисхаал ольһотой,
Огторгой хүрэсэ амитай.
Гансаараа хээрэ ябанаб,
Угтан үүрэй сайлгые жарганаб.

Энээхэн шэдитэ үеэр лэ
Газарай амисхаал хүсэтэй,—
Эдирхэг зүрхэндэм оросо
Гүн эршээрээ дэлбэрэнхэй.

Газарай амисхаалтай ниилэн,
Гаһар эршэһээнхүсэтэнэб,—
Булаатай хүйһэн тоонтомни
Булагтал бурьялан хамһалсана.

Минии хүйһэн тоонто,
Баабайм хүйһэн тоонто,
Эжым хүйһэн тоонто
Газарай элшээр нэгэдэжэ,

Бүхэ зангилаа болоол,
Бүхы наһанайм холбоол.
Хэһэн ажал хэрэгтээ шармайха
Хүсэд этигэлэй удха олгоол.

Буряад гарбални

Буряад арюун гарбални
Сагаан хунһаа эхитэй,
Буян хэшэг эндэһээ
Сагаан зангаар дэлгэрээ.

Буряад алтан түрэмни
Урдын мүнхэ түүхэтэй,
Улад зондоо туһатай,
Урма зориг бадаргаа.

Буряад агуу алдарни
Чингис хаанһаа эршэдээ,
Дэлхэй дээрэ омогтой
Дэгжэн байха заяатай.

Буряад омог нэрэмни
Бүхы сагые дабаһаар,
Дэлхэйн бүхы булангаар
Дэмбэрэлтэй алдаршаа.

Буряад арюун гарбални,
Буряад алтан түрэмни,
Буряад агуу алдарни,
Буряад омог нэрэмни
Эртын, эртын, эртын лэ,
Хэтын, хэтын, хэтын лэ!

Буряад-Монгол оромнай

Монгол угсаата дайдадаа
Баабай янзаар хойморложо,
Байгал далайгаа тойронхой,
Саяан агуулаа түшэнхэй
Буряад-Монгол оромнай —
Баян найдал, хүлдэмнай.
Олон арадай байдалда
Тайбан зангаа хэшэглэжэ,
Мүнхэ найрамдал үршөөлтэй,
Энхэ найдалаа дэгжээнхэй
Буряад-Монгол оромнай —
Уряал найхан нарамнай.
Хэтын жэнхэни гарбалдаа
Хүмүүн ёһоор хүзэглэжэ,
Хонин төөлэйгөө заланхай,
Сэнхир хадагаа дэлгэнхэй
Буряад-Монгол оромнай —
Гарбал ехэ түрэмнай.

Эртын домогто гуламтаа
Сэлмэг зандань дүлэтүүлжэ,
Буурал түрэлхи дайдадаа
Түүхэ, буянаа мандаанхай
Буряад-Монгол оромнай —
Хэтын агуу заяамнай!

Минии элинсэг

Хуһан модон сэргэдээ
Морин агтаа зэһэнхэй,
Хун шубуун гарбалдаа
Анхан үеһөө шүтэнхэй,
Мэндэ гэхэн мийхэдтэй,
Мүнхэ сагаан ханаатай,
Малша анша буряадууд —
Минии шуһан элинсэг.
Тайга хүбшэ хүбөөтэй
Тала дайда уужам даа.
Тайбан хангай дайдаяа
Танай манай гэлсээгүй,
Мэндэ гэхэн мийхэдтэй,
Мүнхэ сагаан ханаатай,
Малша анша буряадууд
Минии шуһан элинсэг.
Хоёр хушуун хүүгэдээр
Үнэр баян амжаһан,

Уг арьуун заншалаа
Үдэр бүхэн сахиһан,
Мэндэ гэхэн мийхэдтэй,
Мүнхэ сагаан ханаатай,
Малша анша буряадууд
Минии шуһан элинсэг.

Улаан-Үдэм

Түмэн халаа худаһад
Яараал улаан зүрхэндөө.
Түбиин олон харгинууд
Ерээл Улаан-Үдэдөө.
Улаан-Үдэм — улаан зүрхэм,
Үдэр хүнигүй сохилнош.

Алиш замһаа буухадам,
Буряад зангаар угтанаш.
Мүнхэ одон болгожо,
Хуби заяам түшэглөө.
Улаан-Үдэм — хуби заяам,
Үдэр хүнигүй толорнош.

Шамдаа дураа мэдүүлэн,
Урдаш дохин хүгэдөөб.
Сэлмэг халуун зүрхэнһөө
Сэбэр элшээ хубаалдааш.
Улаан-Үдэм — арюун дурам,
Үдэр хүнигүй жарганаш.

Байгалдаа

Дэлхэйн олон нуурнууд соо
Дээжэнь гүүлэн байнаш даа.
Дээдын һайхан шамайгаа
Дээшэ үргэн магтааб даа.
Байгал далай, дурамниш,
Һайхан холын заяатайш.

Буряад олон нютагууд
Үри мэтээр бөөмэйлөө.
Бүһэлэн шамай тойроод,
Үреэл үргэн хүндэлөө.
Байгал далай, хүлдэмниш,
Байдал соомни эрдэниш.

Буряад гарбал дайдадаа
Мүнхын аршаан гэгдээш даа.
Мүнхын аршаан шамайгаа
Мүнхэ дээрэш мүнхэлнэб.

Байгал далай, аршаамниш,
Байхаш мүнхын сэржэмтэй.

Арад зоной сэдхэлдэ
Арюун дураа үгөөш даа.
Арюун дураа үгэхэдөө,
Алдар нэрээ үргөөш даа.
Байгал далай, солонниш,
Гайхал ехэ алдартайш.

Тоонтомни

Дуулим нютагайм хангал
Дуудан халуун амитай.
Холо ойрын харгинууд
Хонгор сагаан бэлшэртэй.
Хонгор сагаан бэлшэртэнь
Тоонтом угтан хабтайжа,
Сэдьхэл зүрхым хүлгүүлнэ.

Ногоон торгон зүлгэхэн
Хүлэйм ула энхэрээ.
Хээрэ талын зүргэнүүд
Эдир хаһым домогтой.
Эдир хаһым домогынъ
Тоонтым дахин дурсуулжа,
Сэдьхэл зүрхым хүлгүүлнэ.

Холшор хонгёо горхомни
Сэлмэг хүнээр зугаатай.

Эхин түлгүү дурамни
Эрье дээрэнь эхитэй.
Эрье дээрэл эхиенъ
Тоонтом мэнэл ерүүлжэ,
Сэдьхэл зүрхым хүлгүүлнэ.

Дуулим нютагайм хангал
Дуудан халуун амитай.
Нютаг тухай зүүдэнүүд
Сээжэл соомни заяатай.
Сээжэл соохи заяаень
Тоонтом жэгнэн арюулжа,
Сэдьхэл зүрхым хүлгүүлнэ.

Бага наһам

Һайхан тоонтым эльгэндэ
Балшар наһам үлэнхэй.
Тишээ һанаам хододоо
Дуран соогоо зоринхой.

Аймаг айлайм тэгэндэ
Түрэл буусам хүлээнхэй.
Тэндээ бусан буухадаа,
Хүүгэн бээ харанхайб.

Өөхэн зөөлэн хүрьһэндэ
Хүйһэн тоонтом булаатай.
Тоонтоо шэртэн байхадаа,
Харайн гүйхөө һананхайб.
Балшар наһам хайратай,
Алтан хаһам гээшэл даа.
Һаруул тоонтом шэдитэй,
Багым үльгэр хөөрэнхэй.

Буряад сэдхэл

Буряадай сэбэр сагаан
Уряалтай урин сэдхэл
Ямаршье арад зонтой
Эльгэ тааран нүхэсөө.

Буряадай сэлмэг сагаан
Хэшэгтэй оюун сэдхэл
Талынгаа арюун шэнжэ
Бултын абан сэсэглээ.

Буряадай торгон сагаан
Буянтай уян сэдхэл
Хорошье хэһэн зондоо
Хэзээш дураа гутаагүй.

Буряад сэдхэл арюухан даа —
Байгал далайн гүнзэгынь гү.
Буряад сэдхэл сарюухан даа —
Саяан уулын үндэрын гү.

Буряад эхэнэр

Буряад эхэнэр юрын эгээлэй,
Уряар мийэрэн сэхэ харанхай.
Алан Гуагай алтан хүлдэтэй,
Арюун ханаанайм хүлдэ дангина,
Үгыш үнжэгэн гараа урдаһаам,
Үнэн зүрхэнһөө дураа мэдэрнэм.
Буряад эхэнэр урин шарайтай,
Заяан хубидаа дүүрэн жарганхай.
Һаруул дураяа нангин сахинхай,
Һара наранһаа һайхан дангина,
Мэдыш, эрэшүүл шамда анханһаа
Бүхы сэдхэлһээ дураа үгэнхэйл.

Буряад эхэнэр уян сэдхэлтэй,
Бүхы байдалаа нарыар баринхай.
Үри хүүгэдээ мээхэй үргэнхэй,
Угаа залгаһан эхэ дангина,
Хэлыш, дулаахан үгөө баранда,
Хэтын дуранай үрезл болохол.

Эхын дуун

Удам гарбалайм
Алтан халаахан —
Угаа нарайхан,
Амтан хүбүүхэм,
Минхэрэн хэбтэнэш,
Мүргэмэ бурхахам.

Урган борбойхо
Улаан бургаанам,
Амин нарайхан,
Алтан шагайхам
Тэршэлэн хэбтэнэш,
Таалажал баймахан.

Хэзээ, хэдыдээ
«Эжы» гэхэбши,
Мүнөө нарайхан,
Мүнгэн мүнсүүхэм?
Нарбайжа хэбтэнэш,
Нардайха баатархам.

Хоймор

Буряад гэрэй арюухан
Урьад байдаг хоймор лэ.
Гэрэй эзэн налайжа,
Гэрэл татан нуудаг лэ.

Угай заншал сэсэн даа,
Угһаа мүнхэ хоймор лэ.
Буурал үбгэн хүндэтэй,
Нуугаад тэндэ шэмэг лэ.

Сагаан сэдхэл хүлдэтэй,
Сахил һайхан хоймор лэ.
Бууһан айлшан ямбатай,
Баяр нэмээн зугаалдаг.

Нарин нягта сахилтай,
Гэрэй шэмэг хоймор лэ.
Хүндын хүлдэ нуудалтай,
Жаргал түхөөн байдаг лэ.

Буряад дуун

Хазаар даран хатарһан,
Унаа морёо магтаһаар,
Инаг дураар һалбаржа,
Ханилсанаа энхэрһэн
Буряад дуумнай шэдитэй,
Сэдьхэл соомни зэдэлнэ.

Холын замы гаталжа,
Сагай дабаа дабаһаар,
Инаг гансаа дурсажа,
Гуниг һаруул уярһан
Буряад дуумнай шэдитэй,
Сэдьхэл соомни зэдэлнэ.

Урай саһаа бадаран,
Аялгатай ерэхээр,
Мүнөөш уяар задаран,
Буряад сэдьхэл шэмэһэн
Буряад дуумнай шэдитэй,
Сэдьхэл соомни зэдэлнэ.

Хун шубуудай дуун

Тайгын сэгээн нуурнууд
Тоонто манай юм лэ.
Сэнхир дээдын уудам
Сэнгэл манай юм лэ.
Урдын домог түүхэ
Намтар манай юм лэ.
Үльгэр үнэн дээрээ
Үнэн манай юм лэ.

Хори буряад хүнүүд
Гарбал манай юм лэ.
Бүхы буряад дайда
Үлгы манай юм лэ.

Хун шубуун наһамнай
Хүн зоной заяантай
Хэр угһаа холбоотой
Дэд дээдын табисуур!

Морин эрдэни

Үльгэрэй далай, домог соошые
Уулаһаа дээхэнүүр дүүлиһэн,
Үүлэнһээ доохонуур хиидэһэн,
Баатархан эзэндээ талархай
Буряад хүлэг ульгам даа,
Хазаар даран хатарна.
Бэээр сүлхэ, хурдан даа,
Бурьяад тоohon үлэнэ.

Ангууша, малшашье буряадтай
Анханһаа ганзага таараһан,
Сэргэдээ заяатай заадаһан,
Нютагхан бүхэндөө хүндэтэй
Буряад хүлэг ульгам даа,
Хазаар даран хатарна.
Бэээр сүлхэ, хурдан даа,
Бурьяад тоohon үлэнэ.

Налайма найрай наадан дээрэ
Газарһаа дээхэнүүр шуумайһан,
Баранай магтаалда хүртэһэн,
Моринхон Эрдэни алдартай
Буряад хүлэг ульгам даа,
Хазаар даран хатарна.
Бэеэр сүлхэ, хурдан даа,
Бурьяад тооһон үлэнэ.

Мэндээ

Дээшээ гаран нуугыта,
Дээжэ эдеэн табяатай.
Набын дээжэ үргэжэ,
Нютаг нугаа дурсаял.

Хани нүхэд, найрлыта,
Халуун зугаа урматай.
Хүндэ мэндээ хэлсэжэ,
Хүхин, шууян жаргаял.

Набын эзэн, хайрлыта,
Нархаг байг лэ наатангүй.
Архи дарһаа дэлгэжэ,
Тухан соогоо сэнгээл.

Мэндээ, набын дээжэ!
Мэндээ, орон дэлхэй!
Мэндээ, хани нүхэд!
Мэндээ, булта баран!

Хонин төөлэй

Табан хушуун малаймнай
Хушуу халуун нэгэнийнь
Тобир тарган хонимнай
Хүндын дээжэ төөлэйтэй.

Анха ёһо заншалай
Алтан нэгэ гуримынь
Хүндын дээжэ төөлэймнай
Нэрэ түрын хүлдэтэй.

Аха захааш, айлшадааш
Аша түгэс хүндэлһэн,
Хүндын дээжэ төөлэймнай
Арад зоной хэшэгтэй.

Хонин хундаган төөлэймнай —
Түрүү хүлдэтэ хүндэмнай
Мүнгэ алтанһаа үнэтэйл,
Мүнхэ буряадай омогтойл.

Сэнхир хадаг

Холын нютагнаа зорёод,
Худа урагууд буугаа.
Хадаг бурханда табяад,
Хурим түрээ болзоо.

Золой бадараан шэнгээр
Зула баяраар дэгжээ.
Идам бурхадай ашаар
Хадаг хэшэгээ нэмээ.

Хоёр инагай зүрхэд
Нэгэ сохисоор лугшаа.
Наһан заяанай хэрэг
Хадаг табилгаар бүтөө.

Хүрьгэн дорюун хүбүүнэй,
Бэри арюун хүүхэнэй
Сэлмэг дура заяагы
Сэнхир хадаг холбобо.

Сай

Үглөө бүхэн дайдадаа
Сайнгаа дээжэ үргэжэ,
Эдээ хоолоо барижа,
Халуун сайгаа уунабди.

Үлэн хотоо жаргаажа,
Һүтэй сайгаа оошолжо,
Хүсэд тамир орожо,
Хүлһөө аршан байнабди.

Хоолой түрүү гэгдэнхэй
Сайгаа урид табижа,
Айлшан зоноо хүндэлжэ,
Һонёо хэлсэн һуунабди.

Сай, халуухан саймнай
Ами оруулнал даа.

Сай, гашуухан саймнай
Тамир бодхоонол даа.

Сай, хүтэйхэн саймнай
Хото садхаанал даа.

Хүбүүндээ

Тэнгэрийн олон мүшэд соо
Түрэлхийн дүтэ нэгэн бии.
Газарай үри хүүгэд соо
Гансахан үри баһал бии.
Минии алтанхан,
Минии амтанхан,
Минии гарбалхан —
Минии хүбүүхэн.

Сэдьхэлэйм олон ханаан соо
Сэнтэйхэн нэгэ дээжэ бии.
Тэрээхэн ганса дээжэмни
Бурхандал мүнхэ үрим даа.
Минии алтанхан,
Минии амтанхан,
Минии гарбалхан —
Минии хүбүүхэн.

Табин наһан

Үдэр хоногууд һубаряд,
Жэлнүүд болон ходороо.
Балшар наһам домоглоод,
Табин наһаяа шэмэглээ.

Һара наранууд һэлгэлдээд,
Зула болон бадараа.
Залуу наһам һанагдаад,
Табин наһаяа шэмэглээ.

Жаргал хашалан үрдилдөөд,
Буян болон хуряагдаа.
Золтой заяам гэрэлтээд,
Табин наһаяа шэмэглээ.

Жара даланай дабаанууд
Урдам бодон харагдаа.
Хүсэл һанаам эрмэлзээд,
Табин наһаяа шэмэглээ.

Табин наһаяа хүндэ гэнгүй
Хүнгэн хүхюун ябанаб.
Табин наһаяа үндэр гэнгүй
Сэдьхэл залуу жарганаб.

Ёохор

Хүхюун хүни ерэжэ,
Түүдэг түргэн дүлэтөө.
Солбон дүлөөр задаржа,
Мүшэд тээшэ ошотоо.

Хүнгэн дүлэд хатаржа,
Зүрхэд шэнгээр дэлбэрээ.
Гарнууд гараа энхэржэ,
Дуран тухай хөөрэлдөө.

Түүдэг галай охинһоо
Мүшэд түргэн унтаргаа.
Үүрэй сайтар хүхижэ,
Залуу зүрхэд үелөө.

Ёохор, ёохор нахилзаа,
Хүлэй дүрэ онолсоо.
Хоолой, хоолой ханхинаа,
Һүнии дүүрэн зэдэлээ.

Шэнэ буряад

Үлзы үргэн дайда дээгүүр
Урай сагнаа ажаһууһан,
Бүхы буряад нэгэдэжэ,
Һүлдэ омогоо бодхооно.

Бүхы дасан дуган дээгүүр
Хүжэ санзай хангалтана.
Зоной хүзэг үргэдэжэ,
Буян хэшэгээ нэмээнэ.
Бүхы ууган нютаг нугаар
Ёһо заншал һэргээгдэнэ.
Абай Гэсэр үльгэртэжэ,
Анха изагуур намаална.

Эрхим шэнэ Буряад
Мүнхэ угаа үргэжэ,
Бүхы сагай дээжэ –
Мүнхын аршаан хүртэнэ.

Тоонтомни

Ашанга — арюун тоонтомни,
Ашата нангин үлгымни,
Гайхалта хатан дайдамни,
Найдалта бата тулгамни,
Гансахан иимэ нютаг лэ,
Галабхан дэлхэйн шэмэг лэ!

Жэргэмэл

Минии зүрхэнэй улаан гол соо
Жэргэмэл уургайгаа заһанхай.
Минии сэдхэлэй уудам зай соо
Жэргэжэ хододоо дууланхай.

Магад, зүрхэм жэргэмэл болошоо гү,
Түрэл тоонтодоо угаа дуратайдаа.

Түрэлхэн гарахан,
Түшэлхэн бодоһон
Тоонтом — тохон,
Тоонтом — тоһон,
Тоонтом — торгон,
Тоонтом... тоброг...
Тохомынъ
Торуулангүй жэгдэ хабтайгаа,
Тоһониинъ
Тон хооһоор ябуулаагүй,
Торгониинъ
Тэдхэжэ бэеыем налайлгаа,

Тоброгынъ
Татажа наһыем яруулаагүй.

Дуратайб даа

Дуратайб, дуратайб,
дуратайб даа
Балшархан наһыем гургуулһан
Алтанхан тоонто үлгэдөө,
Хэшэгээ дүүрэн дэлгэһэн
Ашата буурал дайдадаа.

Дуратайб, дуратайб,
дуратайб даа
Ирагуу наһыем жаргуулһан
Инагхан ганса ханидаа.
Халима жаргал үршөөһэн
Хайрата үри хүүгэдтээ.
Дуратайб, дуратайб,
дуратайб даа
Урихан шарай харуулһан
Сэдьхэлээр арюун хүнүүдтэ,
Хүнүүдэй сэдьхэл сэлиһэн
«Дуратайб» гэхэн үгэдэ.

Нютагайм хаданууд

Нютагайм түрэл хаданууд
Нарай минии түрөөдүйдэшье
Томоотой буурал үбгэдтэл,
Табхайлдажа хуугаал даа.
Тэдэм урданай, үнинэй,
Тэдэнээ маани уншаһан
Олон ламанартай жэшэдэгби,
Омогложо, ханажа ябадагби.

Талаар хүниндөө сэнгэхэдээ,
Тэдэнэй маани шагнадагби.
Адли тэрэниенъ уншалсан,
Адис хүртэһэндэл болодогби.

Шэбээтэ

Шэбээтэ Буурал Баабайм
Шэрээтэ ламадал дабшалаад,
Түрэл оршон дайдадаа
Тарни маани уншанал.

Үлэ дээрэнь тогтожо,
Үргэл мүргэл үйлэдэжэ,
Харгын талаан эрижэ,
Харгы замдаа ябанаб даа.

Шэбээтэ Баабай хойноһоом
Хэзээдэш хаража байнал даа,
Бүхы ябадалдам туһалнал даа,
Бүхы наһандаа этигэнхэйб даа.

Хүдөөгэй зүргэхэнөөр
Хүл нюсэгөөр гэшхэлнэб.
Таба халаанууд зөөлэнөөр
Таалана хүлэйм аданхайе.
Ондоо олон ногоонууд
Одоо онсо хангалтайнууд.

Сэдьхэлэйм үбшэ, уйдхарые
Сүршэн, аргалан эдэгээнэ
Нютагни, тоонтомни...
Нюдэмни уһатанги.

Борохон булжамуур

Дуунайм уянга дээжэдэл,
Борохон булжамуур
Дээшээ дэгдэжэ жэргэнэ.

Түрэл тоонтымни хубидал,
Борохон булжамуур
Бага наһыем хэргээнэ.

Нэгэл гарбалай байһандал,
Борохон булжамуур
Нимгэн сэдьхэлым эзэлнэ.

Хойто наһанайм дуушандал,
Борохон булжамуур
Ходол ханаандам үзэгдэнэ...

Добоһоо, добохонһоо
Жэргэмэл болон дэгдэнэб.
Доромни тоонтомни
Жэгдэ гоёор хабтайна.
Ашанга голни эхинһээ
Аржыса годирон бэдирэн,
Хоюуланайнгаа тоонто дээгүүр
Миниингээ нэрэ бэшэнхэйл!
Би дээрэһээ элихэнээр
Уншанаб тэрэ бэшэгыень.
Би жэргэмэлэй жэргээгээр
Дууланаб өөрынгөө нэрые.

Би тоонтодооб,
Ашанга голни минии нэрэ.
Би жаргалтайб,
Эрдэни нэрэмни — Ашанга голни!

«Наран булагай» аршаан

Альганайм тагша соохоно
Аршаанай уһан алтараа.
Нютагайм мэлмэн дээжэл даа,
Наратан байна, хүртыш даа.

Аршаанай дээжэ амасаад,
Нютагайм хуби болоош даа.
Нютагайм хубиш гэхэдэм,
Намайгаа бүри энхэрээш.

Альганайм тагша соохоно
Аршаанай дээжэ мэлмэрээ.
Зүрхэнэйм шунал дэлбэржэ,
Дуранай аршаан бурьялаа.

«Наран булагай» аршаан —
Нарин нангинай хэшэг.
Мандаа хэзээдэш арюун,
Манай дуранай сэржэм!

Түрүүшын саһанаар

Улаан наранаар
Унаһан хорой дээрэм
Шаазгай уринаар
Һайзгай шаханаал.

Айлша зүгнэхэн шаханаан
Һайе зүгнөө гэжэ баясаад,
Һүрэн бодобоб.
Газаашаа яаран
Гараһаар һаргашабаб,
Абаһаар һарабшалбаб:
Сагаан саһан наадажа,
Сагаан сэдхэл заадабал.
Энэ һүниндөө нютагтам
Энжэ хэрэг бүтээгдээл!

Унаһан хоройгоо заһажа,
Һамгаяа баясаахам.
Шаханаһан шаазгай заажа,
Хүбүүгээ жаргаахам.

Ашангамни юм лэ

Хаанахи холош ябахадам,
Харанхы хүнийн нойрмог соо
Хараһан зүүдэн бүхэн соом
Хододоо арюун бадардаг
Ашангамни юм лэ.

Шүүдэртэй ногоон соохонуур,
Һүүдэртэй шэбэр соохонуур
Залитай хангал агаараар
Зүрхэээ һэргээн сэнгүүлдэг
Ашангамни юм лэ.

Таряалан, хада, бооринууд,
Сабшалан, нуга, тооромууд,
Түрэлхи дурым шэмэглээд,
Түшэһэн ганса нютагни —
Ашангамни юм лэ.

Хэзээдэш намдаа ханаархан,
Хэмжүүргүй шадал нэмээжэл,
Үргэмжэ найхан ябахыем
Үреэжэл байдаг хүлдэмни —
Ашангамни юм лэ.

Түрэл нютагтаа

Зүрхэнэйм сохисо
Табгайн табараан боложо,
Талын үргэндэ
дуулдажа байһандал.

Сэдьхэлэйм хүдэлсэ
Сэнхир зэрэлгээн боложо,
Сэбэр энхэрэлээр
долгилжо байһандал.

Нюдэнэйм хараса
Нютагаа эмээхэй шэртэжэ,
Нюуса далдагүй
энхэржэ байһандал.

Гангын ягаахан сэсэгээр
Угалзатаһан добохон
Хаан шэрээ мэтээр
Урдам тобойжо байбал.

Тооромһоо ангирай ганганаан
Тоонтоёо ехээр һанаһан
Гунигайм абяандал дуулдаад,
Гунхаһан ожорһондо шэнгэбэ.

Тойрон шэртээд уярбаб,
Торгон зэрэлгээн шэнхинээд,
Домоглон байбал жаа наһыем,
Добохон дээрэ гарахыем урин!

Мүнхэ хото Рим
Мүнхэ байха юм гү, али...
Сагай сэмүүнээр хандаран,
Ухан далайда абтаха гү?
Байгаалиин шэрүүндэ дарагдан,
Помпей мэтээр хүнэхэ гү?..

Мүнхэ гэгдэһэн хадань
Нэгэтэ тэндэ хүрэжэ,
Мүнхэ нэрээ мэдүүлжэ,
Энгэртэнь һиилээд ерэхэйб даа.
Сагай сэмүүниинь ерэдэг лэ!
Байгаалиин шэрүүнниь буудаг лэ!

Мүнхэ хото Римээршые
Мүнөө яахамнишые гээшэб даа.
Мүнхэл тоонто Ашангаяа
Мүнөө ошожо мүргэхэм даа.

Аажамхан тэрээхэн һара

Тэнгэриие шарайшалан харахадам,
Тэндэхэнэ аажам тэрээхэн һара.
Түрэхэн эжыгээл һанахадам,
Тэндэхээ энеэбхилэн байһандал.

Аажам һарын һаруулда ханан,
Амгалан нойрсоно тоонтомни.
Нютагаал адаглан харахадамни,
Намаяа мэдэрэн, һанаа амархан.

Аажам тэрээхэн һарын гэнтэ
Тэхэрэн бутаран һүнэшэбэлнэ,
Ашата нютагайм хүрьһэн намайгаа
Тоонтым булаһандал абахал бэээ...

???

Дэлхэй тухай бодолоо эхилхэдээ,
Дэлгэр дэлюун тоонтоһоо хурылнам.
Багымни зүргэхэн һунан гүйхэдөө,
Холын харгыгаар дэлхэйдэ зурынал.
Тиигэжэ бодолнуудни түрэхэдөө,
Түбидэ багтахагүй шэнгээр үймэнэ.

...Тоонтынгоо хойморто
 бодолоо һубаад,
Томоотой үльгэршэндэл,
 түүрээжэ һууһайб.

Тоонто нютагтаа дурлаһанһаа ехээр
Ондоо нютагуудта яажа дурлалтайб.
Зүрхэн жаашье һаа, хэмжүүргүй гэмээр
Үргэн дэлхэе багтаан сохилонхой.

Тиин зүрхэн соо гуламтын галдал
Түрэлхи дуран! Шэрээһэн алтандал
Ганса нютаг, ганса эхэ эсэгэл,
Гансахан инаг, ганса энхэрэл.

Манаан

Шэнэнэн Хушуунай зүүн нугаар
Шэшэрхэн боотолой абяан доро
Малаахан нарада баясажа угаа
Манаанда ябана адуушан Доржо.

Гансаардахаа айһандал нара баһа
Гарганхай манаанда мүшэн хүрэгөө.
Галгинхай яаралгүй тэдэнээ манан,
Ганхан нарабшалнашье доодо нүхэрөө.

Гэртээ ошоһон харгы
Гэрэлтэйл пэд харанхыдашье.
Энээнһээ һайхан харгы
Энэ дэлхэйдэ одоо үгы!

Хүнэй гэрнүүдэй хажуугаар
Хүсэд тооншьегүй гарахадаа,
Хажуу тээшээ хадуурһан
Гажуу бодолшье огто үгыл.

Гэрэйм сонхонууд энеэлдээд,
Гараа һарбайха дууран ерээд,
Түргэхэн үүдээ нээхэдээд,
Түрэлхи дулаанда умбанам.

Гэртээ ошоһон харгы,
Гэрһээл гараһан харгымни
Гэртэмнил асарха заяатай.
... Гэрээд үгээ хэлэжэ,
Гэрһээ гараха харгымни
Гэншээд үлэхэл — халагтай.

Уйла уйлахаар
Ехэ болоһон,
Уна бодоһоор
Хүлдэ ороһон,
Наада наадахаар
Ухаа ороһон,
Нажаа нажаахаар
Нургаал абаһан,
Үгэ дуулахаар
Үнэндэ хураһан,
Даха дахахаар
Дүрэ олоһон,
Бага наһам
Баһаш хайратай, —
Бүхы наһанайм
Батын эхин лэ.

Наһалха бүрээ
Наашатай наһанам.

Үбэртөө абажа,
Энхэрхээ һананам.
Бага наһам
Наһандам һалбарһан
Бадма сэсэг —
Наһанайм шэмэг!

«Биб» гэжэ бархиран,
Шэнэ жэлдэ түрөө нэм.
Баабай эжы хоёртоо
Шэнэ жаргал асараа нэм.

Түрэнэн үдэрни
Шэнэ жэлдэ хадаа,
Ерэнэн лэ наһамни
Шэнээр түрэжэ,
Шэнээр үргэлжэлнэ.
Тиимэнээ угаа һонин,
Тиин үшөө угаа уран.

Нэгэшые үдэртэм,
Хэнэншые ажалдам
Залхуурха, забхайрха
Забда намда олдоногүй,
Гэхэ зуураа

Сэхэ хэлэлхүү:

«Шэнэ, шэнэ» гэжэ мэдэрхэдээ,

«Шэнэ, шэнэ» гэжэ хашхарнаб!

Үсэгэлдэрэйм бараан үүлэн

Үзэмжэтэй шэнэ болошоно.

Бага наһанайм харгы

Багым хүсэлье хурылһаар,
Баруун тээшэнь дуудаһан,
Хүдөөгэй харгы зурыһаар,
Хүтэл дээрэ дууһадаг һэн.

Хүтэл дээрэ үдэшээр носон,
Дүтэл шэнги холын мүшэн.
Тэндэһээ хурса толоор дуудаха.
Тэндэл хүдөө харгым дууһаха.

Бага наһанайм хүдөө харгы
Баһал зүүдэндэм ороод байна.
Зам харгын олохоншые һаа,
Зүрхэндэм ори гансал байна.

Ехэ боложо хүтэлөө дабааб,
Ерэхэ заяагаа бэдэрэн ошооб.
Энэл харгым энхэрэн угтана,
Энэл харгым эльгэлэн үдэшэнэ.

Добын шулуунууд соо
Дуурахадажа хэбтэнэб...
...Бишихан үүлэдтэл,
Буубал тэнгэрийн хүүхэд!
Үзэгдөөгүй уян хатар
Үргэлжэлбэл урдам.
Ёохорлон гороолон,
Ёлогоодожо харгамаар.
Шулуундал болоод хэбтэнэн би
Шунан, дурлан гэтэнэлби.
Зуурахан гү даа,
Удаахан гү даа,
Зүүндэндэм гү даа,
Үнэхөөр гү даа
Тэнгэрийн хүүхэд
Түхэрезэн гороо мүрлөөд,
Үүлэхэдтэл дэгдэшэбэ.

Үү даа, яанабиб?!
Шулуундал хэбтэһэн би
Шубуундал болоод лэ,
Хойноһоонь дэгдэхэ гээд,
Хонидоо алдаһандаа мэгдэбэб.
Түхэрезэн хүхэ гороо хүрээ
Түлгүүхэн алхан холодобоб.
Хонидойнгоо бараа абажа,
Харайбаб тиишээ шардайса.

Бага наһан
Буянтайхан үе,
Баяртайхан хаһа.
Гомдолшые саг зуурын,
Голхорбошые, сэдьхэл дүүрэн.
Уйдхаршые, утаандал дэгдэхын,
Уйлабашые, бороодол сэлмэхын.
Жаргалтайхан үе,
Хайратайхан хаһа —
Бага наһан.

Ургынууд

Майлын наруули энгэрээр
Дайдын нэмэри эльгэлээд,
Хабарай түрүүшын бэлэгхэнүүд,
Хамагай залуугай гэршэхэнүүд —
Ургынууд ургана, халбарна.
Уярхан сэдхэлдэм зулгынууд.

Айдар нэбшээнэй жэгүүрээр
Наадан хүхижэ эрхэлээд,
Хүрьһэтэ газарай дүлэхэнүүд,
Умдата тэнгэрийн дуһалханууд —
Ургынууд хүхэрнэ, даллана,
Уянгаар сэдхэлни ургылаал.

...Наранай ээрсэг

Наһан соогоо
Наартай гэрэлээ
Нооһондол һубяа.
...Эжым ээрсэг
Наһан соогоо
Нооһо ээрэн,
Нарандал монсойгоо.

Бага наһанайм ээрсэг
Бүхы наһандам
Дурасхаал утаһаа
Дууһашагүй ээрээ...

Зулын буянтай гэрэл

Дууһашагүй гарбалтай буряадби,
Дундаршагүй баян нютагтайлби.
Түрэхэн түрэлхэн нютагтаа,
Түрэл гарал, айл аймагтаа
Дүүрэн сэдхэл сэдхэжэ,
Дуулан ябахаяа түрэхэмби.

Буряад жэнхэни ороноо
Дуулаял, дэгжүүлээл гэжэ
Уряалан, дуудан эрмэлзэхэн,
Дууша уран сэдхэлтэй,
Буурал холоһоо үндэхэтэй,
Дууһашагүй гарбалтай буряадби.

Буянтай буряад дайда
Бурханай абарал тогтоожо,
Буурал Саяанай оройноо
Байгал далайн гүн хүрэтэр
Буянай толон сасаржа,
Бүхы байдал дэмбэрэлтэй.

Нарай балшар хүүгэнһээ
Наһатай буурал хүрэтэр
Нангин бурханай хургаалаар
Нигүүлэсхы сэдхэл сэдхэжэ,

Бурханай орондол оршоно
Буянтай буряад дайда.

Намсарай сахюусан

Буддын шажанда олон бурхан сахюусад бии юм. Тэдэнэй дунда Намсарай сахюусан онсо һуури эзэлдэг. Ланза (санскрит) хэлэн дээрэ Вайшравана, түбэдөөр Нам то срай гэжэ нэрлэгдэдэг. Хажуугаарнь үшөө Дзамбала, Кубера гээд нэрлэгдэдэгшье байха. Намсарай сахюусан найман аха дүү бурхадай нэгэн юм. Тэрэ сагаан арсалан унанхай дүрсэлэгдэдэг. Тэрэнэй бэе бардам баяниие харуулан, томо мүндэгэр, шара алтан үнгэтэй, шарайнь ууртай юм. Баруун гартаа жалсантай (илалтын туг), зүүн гартаа хулганатай һуудаг. Хулганын аманһаа үнэтэ зүйл — эрдэни зэндэмэни дэлбэржэ байдаг. Намсарай сахюусан юртэмсын хойто захые сахижа байдаг. Тэрэ өөрынгөө зүгэй оршон тойрониё аюул гайһаа аршалдаг юм. Бэшэ гурбан зүгэй сахюусадтай тэрэ дүрсэлэгдэһэн байдаг. Тэрэ орон дэлхэйдэ үршөөл үмэглэл үзүүлдэг. Тэрэ үлзы хутаг, буян хэшэг, баялиг зөөри, найн байдал үршөөдэг юм. Тиимэ ушарһаа һүзэгшэдэй дунда ехэ мэдээжэ болонхой.

Юртэмсын хойто зүгые сүм сахидаг Намсарай сахюусанда хандаһан уншалга һара бүхэндэ дасан дугануудта уншагдажа байдаг. Намсарай сахюусандаа хүзэглэн мүргэжэ, үгэлигэ үргэжэ шүтэһэн зондо зөөри баялиг хайрлагдадаг юм. Уншалгын аша туһаар хүн зоной үгытэй байдалай үүдэн хаагдажа, гэнтын аюул тодхорһоо хоһоролго үгы хэгдэнэ гээшэ.

Намсарай сахюусан найман үлзытэ тэмдэгтэйгээр дүрсэлэгдэнхэй байдаг. Найман үлзытэ тэмдэг: эрдэнитэ сагаан шүхэр, энхэ тайбанай алтан загаһан, дундаршагүй алтан бүмбэ, сагаан бадма лёнхобо, замхашагүй сагаан бүрээ, арюун нангин үлзы утаһан, илагша дувааза — жалсан (туг), эрдэнитэ алтан хорло болоно. Эдэ нангин хүлдэ тэмдэгүүдые Будда боди модон доро гэгээрһэнэйнгээ хүүлээр абаһан домогтой. Эдэ найман үлзытэ тэмдэг хүзэгшэдэй дунда ехэ мэдээжэ юм. Дасан дугандашье, хүзэгшэдэй гэр байрадашье эдэ тэмдэгүүдые үзэжэ болоно. Эдэ тэмдэгүүдые гоёор зурадагшье, модон дээрэ хиилэдэгшье, алта мүнгөөр бүтээдэгшье байна. Эдэ найман үлзытэ тэмдэг тааруу зохидоор сэдхэлэй, ажабайдалай энхэ тайбаниие хэтэ мүнхэдэ хүлдэлэн байдаг юм.

Эрдэнитэ сагаан шүхэр

Хамаг амитанай амгаланаа
Хүсэһэн оршолонто дэлхэйдэ
Нүгэлтэ хүсэлыень усадхажа,
Нигүүлэсхы сэдхэл олгоһон,
Арюун үйлыень дэмжэжэ,
Аюулай хатууһаа хамгаалһан,
Һайн үйлэ үршөөн түхөөжэ,
Һэрюун һүүдэр байгуулһан,
Заяа хубидань туһалжа,
Засаг түрыень хүлдэлһэн
Эрдэнитэ сагаан шүхэр
Анха дугаар үлзытэ тэмдэг!
Эрдэнитэ сагаан шүхэр
Эгүүридэ мүнхэ оршог!
Сагаан шүхэртэ зальбарнам:
Ом ма ни бад мэ хум!
Ом ма ни бад мэ хум!
Ом ма ни бад мэ хум!

Энхэ тайбанай алтан загаһан

Загаһые сүлөөтэй тамаруулдаг
Захагүй уһан далайдал,
Бурхан багшын хургаал
Сэдьхэлые мунхагһаа сүлөөлнэ.
Сансараһаа холодон гараха
Сэхэ зам хододоо заадаг,
Ушаралта аюул зоболонһоо
Уридшалан һэргылжэ байдаг,
Хоёр нюдээ анингүй шэртэн,
Хододоо һэргэгые түхөөдэг,
Энхэ тайбанай алтан загаһан
Хоёрдохи үлзытэ тэмдэг!
Алтан загаһан хэзээдэшье
Амарлингые хэшээн байг!
Алтан загаһанда зальбарнам:
Ом ма ни бад мэ хум!
Ом ма ни бад мэ хум!
Ом ма ни бад мэ хум!

Дундаршагүй алтан бүмбэ

Дэлхэйн хамаг амитанай
Дэлгэр заяанай эрдэмээр
Хэтэдээ оршохоор бүтээгдэһэн,
Хамаг олон амитанай
Хайрата ами наһые утадхаха
Мүнхын аршаанаар билтарһан,
Мүн жаргал хүсэһэн зоной
Хүсэлыень хаана, хэзээдэшье
Хүсэдөөр хангажа байһан,
Халуун найрамдал түхөөдэг
Дундаршагүй алтан бүмбэ
Гурбадахи үлзытэ тэмдэг!
Дуулим дэлхэйдэ мүнхэдөө
Дундаршагүй билтаржа байг!
Алтан бүмбэдэ зальбарнам:
Ом ма ни бад мэ хум!
Ом ма ни бад мэ хум!
Ом ма ни бад мэ хум!

Сагаан бадма лёнхобо

Туһата үрэ бүтээлэй,
Толото сог жабхаланай
Үнэрэй найхан хүсөөр
Үнэншэ шударгы хүнүүдэй
Үндэр хүсэлые дэмжэн,
Арюун бээдээ суглуулһан,
Үйлэ болон жаргалай
Агуу баяраар сэнгүүлэн,
Сэдьхэл зүрхэ тэдхэһэн,
Дээдын нангин шэмэг —
Сагаан лёнхобо сэсэг
Дүрбэдэхи үлзытэ тэмдэг!
Сагаан лёнхобо сэсэг
Дэлхэйдэ мүнхэ һалбараг!
Сагаан лёнхободо зальбарнам:
Ом ма ни бад мэ хум!
Ом ма ни бад мэ хум!
Ом ма ни бад мэ хум!

Замхашагүй сагаан бүрээ

Зүб тээшээ эрьесэтэй
Замхашагүй сагаан бүрээ
Буддын гэгээрэл зарлажа,
Буддын хургаал хүлдэлнэ.
Дэлхэйн хамаг амитадай
Дорой мунхагһаа һэрижэ,
Гэгээрэл олохые дуудана.
Гэгээн олон бурхадые
Амитадай нүгэл арилгахые
Аятай дуугаар уряалһан
Замхашагүй сагаан бүрээ
Табадахи үлзытэ тэмдэг!
Замхашагүй сагаан бүрээ
Замбидаа мүнхэ зэдэлэг!
Сагаан бүрээдэ зальбарнам:
Ом ма ни бад мэ хум!
Ом ма ни бад мэ хум!
Ом ма ни бад мэ хум!

Нангин үлзы утаһан

Гасалангүй һанаа сэдхэлтэй
Газар бүриин амиатай
Мүргэлэй алтан утаһаар
Мүндэлэн гоёор бээлһэн,
Ами нэгэдэн амидарһан
Амиатай эбтэй харилсаанай
Арюун уран һөөлжөөгөөр
Амгаланиие түхөөн бүтэһэн,
Үндэр ута наһанай,
Үргэн түгэс жаргалай
Заяата үлзы утаһан
Зургаадахи үлзытэ тэмдэг!
Нангин үлзы утаһан
Найдалаар угалзатан байг!
Үлзы утаһанда зальбарнам:
Ом ма ни бад мэ хум!
Ом ма ни бад мэ хум!
Ом ма ни бад мэ хум!

Илагша дувааза — туг

Үндэр ухаанай эшэдэ
Үнэниие шэнжэлэн оложо,
Үргэлжэ жаргалай түлөө
Үсэд жүдхэһэн сэдьхэлэй
Магнайе түгэс үнэлжэ,
Мунхаг, үбшэ үхэлые сараһан,
Мүнхэдэ илагша дувааза!
Һүмбэр уулын оройдо
Һэргылгэ ехэтэй табигдаһан,
Һүүдэргүй энхэ тайбанай
Илагша дувааза — жалсан
Долоодохи үлзүтэ тэмдэг!
Илагша дувааза — нангин туг
Илгалгүй амитадта туһалаг!
Илагша дуваазада зальбарнам:
Ом ма ни бад мэ хум!
Ом ма ни бад мэ хум!
Ом ма ни бад мэ хум!

Эрдэнитэ алтан хорло

Анда нүхэдэй журамтай
Амарлингы ашата аргын
Шэжэр алтаар бүтээгдэһэн
Шэдитэ алтан хорло!
Шэрүүн дайсаниие хүрөөрөө
Мүр сараагүй даража,
Мянган хүсөөр иралзаһан
Агуу олон түбидэ түхөөгдэжэ,
Амар амгаланиие тэдхэгшэ
Найдалта алтан хорло —
Наймадахи үлзытэ тэмдэг!
Абаралгын найман зам заан
Амитан бүхэндэ туһалаг!
Алтан хорлодо мүргэнэм:
Ом ма ни бад мэ хум!
Ом ма ни бад мэ хум!
Ом ма ни бад мэ хум!

Абаралгын найман зам: 1. Зүб шүтэлгэ. 2. Зүб шиидхэбэри.
3. Зүб үгэ. 4. Зүб үйлэ. 5. Зүб амидарал. 6. Зүб эрмэлзэл. 7.
Зүб дурдалга. 8. Зүб ухаан.

Найман үлзытэ тэмдэг

Найман үлзытэ тэмдэгы
Наһандаа сахин ябахая,
Һанаандаа бүхөөр хадуужа,
Һайхан һанаа һанаалнаб.
Сэдьхэлдээ сэбэрээр сахижа,
Сэлмэг бодолоор сэдьхэнэб.
Зүрхэндөө арюунаар тахижа,
Заяагаа дээшэнь үргэнэб.
Бултыень дурсан нангилжа,
Буян хэшэг үйлэдэнэб.

Хододоо иигээд ябахадаа,
Хэтэдээ амидарха шэнгиб.
Найман үлзытэ тэмдэгы
Наһандаа сахин ябанаб.

Энхэ тайбанай бэхи очир

Эбдэршэгүй батые тэмдэглэжэ,
Энэ дэлхэйдэ мүндэлхэн,
Энхэ тайбанай очир
Эгүүридэ үнэншэ хайн ёһые
Эблүүлэн, батадхан байгуулбай.

Ом ма ни бад мэ хум!

Ом ма ни бад мэ хум!

Ом ма ни бад мэ хум!

Энхэ тайбанай тагтаа (гулабхаа)

Элдэб хорлогшо сэдхэлгүй,
Энэрхы үнэншэ байһанай
Эгэршэгүй аша габьяагаар
Энхэ тайбанай шубуун гэжэ,
Энэ дэлхэйдэ тодологдоһон
Энэ хөөрхыхэн тагтаа.

Ом ма ни бад мэ хум!

Ом ма ни бад мэ хум!

Ом ма ни бад мэ хум!

Үлзы Добо

Үлзы Добын энгэр зөөлэн,
Үльмы улын тулга болоо.
Үлгы тоонтын шарай найхан,
Мэлмын хурса гэрэл болоо

Үлзы Добо, Үлзы Добо
Үбэл зунгүй зулгы ходо.
Ая гангын хурса хангал
Аяа дээдын сүршэл шэнгил.

Сагаан нуурай долгид уран
Маани уншан байхан шэнги.
Сарюун дайдын хангал урин
Адис санзайн үнэр шэнги.

Үлзы Добо, Үлзы Добо
Үбэл зунгүй зулгы ходо.
Аршаан худаг эмтэй домтой
Арюун дээдын дэмбэрэлтэй.

Үльгэр шэнги анхан сагай
Үргэл хэшэг мүнхэ бэлэй.
Үлзы Добын хүбүүн шамбай
Үндэр үйлэ хуби шэлээ.

Үлзы Добо, Үлзы Добо
Үбэл зунгүй зулгы ходо.
Хамба ламын абаралтай
Хамаг амитан буянтай.

Зуланууд бадарна

Ом сайн амгалан болтогой!

Дээдын хүсэлэнтэ түби —
Тэнгэрийн мүнхэ зуланууд:
Доодо оршолонто түбидэ
Үдэртөө гэрэлтэһэн наран,
Һүниндөө бадарһан мүшэд, һарал!

Орон дэлхэйн шэмэг болоһон
Ордон сүмэ соо зуланууд бадарна.
Эсэсгүй буддын һургаалай гэршэ
Эгэршэгүй Эрдэнитэ Мүнхэ Бэеын
Арюун элшэ таһалдашагүйгөөр,
Агуу элшэ хүсэн дууһашагүйгөөр,
Зулануудай буян гэрэлтэй хамтаржа,
Замби түбинүүдээр таража,
Амгалан байдал түхөөнэ,
Энхэргэн сэдхэл үршөөнэ!

Дээдэ түрэлтэн
Доошоо эрмэлзэн зальбарна.
Доодо түрэлтэн
Дээшээ тэгүүлэн дугташалдана.
Хүн түрэлтэн
Эрдэнитэ Мүнхэ Бээдэ хүгэдэнэ.
Эхэ зургаан зүйл хамаг амитан
Эгээ хүн түрэлдэ гэтэлхые хүсэнэ.

Оһолгүй болоһон сэдхэл соомни
Ордон сүмэ бодон һолонготоно.
Тэндэ зула бадарна,
Тэндэ сан табигдана,
Тэндэ маани уншагдана:
Ом а гуру шаса дара димам суухаа!
Ом а гуру шаса дара димам суухаа!
Ом а гуру шаса дара димам суухаа!

Аршаан худаг

Арюун газарай умайһаа
Аршаан худаг мүндэлөө.
Хүнүүд эмтэ худагһаа
Хүртэн бээ аргалаа.

Аршаан худаг билтараад,
Газар эхын хүлдэтэй,
Агуу дээдын шанартай,
Арад зондо туһатай.

Даша-Доржо хүбүүхэн
Эндэ түрөөл заяатай.
Үлзы Добын эльгэндэ
Хүйһэн тоонтонь булаатай.

Аршаан худаг булагтаад,
Газар эхын эршэтэй,
Агуу дээдын элшэтэй,
Арюун тоонтын шэмэнхэй.

Бага балшар наһандаа
Дээдын үршөөл ойлгоол даа.
Хамба гээшэб гэхэн даа,
Хамаг замаа хараал даа.

Аршаан худаг дэлбэрээд,
Газар эхын хүсэтэй,
Агуу дээдын үршөөлтэй,
Мүнхэ бэеын адистай.

Холшор багахан наһандаа
Хони адуулжа ябахадаа,
Тахилгата газарнуудтаяа
Танил болон шүтэжэ,
Талаан заяа үршөөлгөөд,
Тодо хүсэл түрөө һэн.

Арбаад гаран наһандаа
Анаагай дасан зорижо,
Буддын хургаалда шунажа,
Бэрхээр һуража эхилээ һэн.

Хорёод жэлэй туршада
Хойшолонгүй ном шудалжа,
Богдо Зонхобын хургаалые
Боди сэдхэлдээ багтааж,
Хогоосон шанарай удхые
Зосоогоо бадараагаа һэн.

Хуулийн наһа хүрэхэдөө,
Хасаг угтай байһандаа,
Албанда татуулха болобо.
Анаагай дасангай жиндагууд —
Тохорюугта шадарай зон
Тогтоол абан мүнгэ номолжо,
Албанһаань сүлөөлөө һэн.
Анаа дасанда тэрэ тиигэжэ,
Габжа болотороо һуража,
Гэбшэш һүүлдэ болоһон...

Хогоосоной шанарта хүрэжэ,
Хүн бээ тэрэ зандань орхижо,
Нирваанда заларан ошожо,
Сансараһаа холодоошье һаа,
Эрдэнитэ Мүнхэ Бэээрээ
Энэ дэлхэйдээ үлэжэ,
Хүн түрэлтэндөө туһалжа,
Хүсэд амгаланиие түхөөнэл.

Мүнөө маани уншахань дуулданагүй,
Тиибэшье бүхы дэлхэй дууланал.
Эхэ зургаан зүйл хамаг амитан дуулана.
Мүнөө тэрэ хэниешье дууданагүй,
Тиибэшье хамаг зон бараалхахые хүсэнэл.
Эхэ зургаан зүйл хамаг амитан хүсэнэ.

Мүнөө тэрэ нюдөө анинхайшье хаа,
Бүхы замбуулиниие харанал.
Эхэ зургаан зүйл хамаг амитаниие харана.
Шинишье мүргэхые анхарнал даа,
Шалтаггүй ябахыеш үршөөнэл даа.

Буддын нургаалай хүсэтэе харуулжа,
Бее нөөхил зандань тэрэ үлээжэ,
Үри хадаһадтаа үльгэр жэшээ болоо,
Үеын үедэ Эрдэнитэ Мүнхэ Бэе олоо.

Зула

Урданай гуулин наһата
Шарахан тоһоор дүүргээтэй,
Хилгана үбһөөр голлоотой,
Бурханай урда табяатай, —
Зула бадарна,
Зула бадарна.

Дүлэнэй дэльбэ сэсэглэн,
Буянай толоор дүлэтэн,
Дайдынгаа зүрхэ хэшэглэн,
Баранай хүзэг үргэдхэн,
Зула бадарна,
Зула бадарна.

Үдэртөө нэгэш бүхэнгүй,
Һүниндөөш ходо ялбанхай,
Тэнгэри газар ниилүүлэн,
Бурханай орон хүрэтэр
Зула бадарна,
Зула бадарна.

Бадма лёнхобо

Ухаан шүтэлым шэмэһэн,
Ураар зүрхыем жэгнэһэн,
Талаан бэлигым дэгжээһэн,
Тамир хүсыем нэмээһэн,
Наһан заяагым хүлдэлһэн
Табан Бадма лёнхобо:
Сагаан, улаан, хара,
Хабтагар, хонхолиг!

Үбэлэй талада ябахадам

«Ом маа ни бад мэ хум»,—
Урдам һууринай утаанууд
Удаанаар дээшээ ууяна,
Эжым табиган санзайн утаандал.

«Ом маа ни бад мэ хум»,—
Уняар сагаан тэнгэреэр
Улаан наран мухарина,

Нарайхандам нэгэ ламахай
Найжам боложо адислан,
Нюусаар маани уншажа,
Нэрэ Эрдэни гээд үгөө нэн.

Ламын айладхаһан нэрые
Мүнхэ зуладал бадараажа,
Энээхэн наһандаа ябахые
Сэдьхэлдээ бүхөөр шэрээнхэйб.

Будда Шакьямуни

Урид үгэ

Хүн түрэлтэнэй түүхэ хаража үзэбэл, эртэ урда сагһаа бурхан тэнгэридээ, шажан мүргэлдөө хүзэглэжэ, тахижа энэ хүрэтэр ерэхэн байна бшуу. Тиимэхээ хүн бүхэн бурхан шажанаа мэдэхэ зэргэтэй болоно. Буряад-монгол арад буддын шажанда хүзэглэжэ эхилхээр үнинэй ха юм. Тиимэхээ би Шакья угай Сиддхартха Гаутамын намтар хуряангыгаар үхибүүдтэ найруулбаб. Юундэб гэбэл, үхибүүдэй уншахаар найруулагдаһан Буддын намтар олон хэлэн дээрэ бии ха юм. Англи, ород гэхэхээ эхилээд, бэшэшье хэлэнүүд дээрэ биил. Тиимэ дээрэхээ ондоошье шажанай үхибүүд Будда Шакьямуни (Шэгэмүни) тухай мэдэсэтэй болоно ха юм. Харин буряад хэлэн дээрэ үгэдэнь халаглалтай байна. Тиимэхэнь би

хэдэн зохёол үндэһэлэн баримталжа, Буддын энэ намтарые найруулан, үхибүүдтэ зорюулбаб. Түрэлхи хэлээшье шудалхадань туһа боложо үгэхэ гэжэ найдагдаһаншье бэээ даа.

Найруулагша

Дадьяата ум мүни мүни маха мүни ей суухаа

Энэ Бурхан багшын зүрхэн тарни уншахада, эхэ зургаан зүйл хамаг амитаниие энхэрһэн нигүүлэсхы сэдхэл түрэн арьбадажа, буянай үйлэ бүхэнэй бүтэхын юрөөл оршожо байдаг юм.

«Сагаан заан»

Манай эрын урдахи эртэ урдын үе саг һэн.

Гималайн хада уулануудай үбэр талада Шакья угтанай хаан түрэ оршодог байгаа. Ниислэлын Капилавасту хото бэлэй. Тэндэ хаан ехэ ордондоо Шуддходана Гаутама хаан ажаһуудаг байлай.

Хатаниинь Майя гэжэ нэрэтэй һэн. Хаан хатан хоёр хорёод жэлдэ ами нэгэн ажаһуугаа. Тиигэбэшье үри

бэегүй хэн. Үри бэеые хүлээжэ, тэдэ хоёр найдалаа алдаха дүтэлэнхэй байгаа.

Нэгэтэ хүни Майя хатан жэгтэй зүүдэ зүүдэлбэ: «Хоншоортоо лёнхобо сэсэг зууһан сагаан заан ерэбэ. Тэрэ хатанай унтариие гурба дахин тойробо. Удаань хонгёогоор дуудаад, баруун хажуу бэе руунь орошобо ...» — гэжэ.

Хаан энэ зүүдыень тайлбарилха гэбэ. Удаань сэсэ мэргэн зурхайшадые дуудаба.

— «Үндэр түрэлтэ! Агуушье, буянтайшье хүбүүн түрэхэ байна», — гэжэ тэдэ тайлбарилба. Хаан хатан хоёр угаа ехээр хүхибэ, баясаба.

Тэрэ зүүдэнэйнгээ һүүлээр Майя хатан хээлитэй болобо. Хаан, түрэлхидшье, түшэмэлнүүдшье, арад зоншье нарайн түрэхые хургаа даран тооложо хүлээбэ. Хатанай хүнгэрхэ саг дүтэлжэл байгаа бэлэй.

Хүбүүнэй түрэлгэ

Майя хатан угайнгаа заншалаар түрэн гэртээ хүнгэрхэ ёһотой хэн. Тиимэһээ хатан түрэлхидтөө ошохоёо замда гараба. Зарасанарынь бүхы хэрэгтэй

юумыень абажа ябалсаба. Харгыдаа Лумбини гэхэн сэсэрлиг соо амархаяа һууба.

Хабарай дулаахан үдэр намжаарна. Үнгэ хайхан сэсэгүүд хангалтан сэсэглэхэ юм. Майя хатан гоёхон сэсэг таһалхаяа гараа һарбайба. Энэ үедэнь хатанай һугаһаа хүбүүн мүндэлбэ. Хатан хүбүүн хоёрые оршон байгаали үршөөн, ирагуу аялга дуугаар дүүрэшэбэ. Хүбүүнэй гэшхэһэн газарһаа бадма лёнхобонууд ургажа байба. Сэсэг намаа бүри хайханаар һалбаржа, арюун хоншуу хангалаа тараажа эхилээ һэн.

Һарын литээр зунай эхин һарын арбан табанай үдэр һэн. Манай эрын урдахи 563 он бэлэй.

Хатан зарасанартаяа гэдэргээ бусаба. Хотын хүн зон, хаанай ордонойхидшые баяр жаргалаар дүүрэбэ.

Хүбүүн хэлэшэгүй сэбэр хайхан байба. Бэень жабхалан түгэлдэр, алтарма арһатай, хаб хара нюдэтэй, елэн хара үһэтэй байба.

Уг залгамжалагшатай болоһон хаан эсэгэ ехээр баярлаба. Хүбүүгээ Сиддхартха гэжэ нэрлэбэ. Энэнь «Хүсэлөө түгэс бөөлүүлэгшэ» гэхэн удхатай юм. Энэ дэлхэйдэ тиигэжэ Сиддхартха мүндэлөө бэлэй.

Даяанша Асита

Капилавастухотынаразахаааүндэрхадаууланууд эхилдэг hэн. Тэндэ мэргэн даяанша Асита бисалгал даяан хэдэг байгаа. Тэрэ хаанай ордон дээгүүр элшэ толоной татахые хараба. Асита болоһон үйлэ ушарые тэрэ дороо мэдэбэ. Удангүй тэрэ хаанайда ерэбэ. Нарайхан хүбүүе хаража энеэбхилээд, һүүлээрнь тэрэ уйлаба.

«Хүбүүндэмнай гай тодхор тохёолдохоор байна гү?» — гэжэ хаан хатан хоёр ханаата болошобо.

«Үгы. Юрэ бэшэ хүбүү хараһандаа энеэбхилээб. Хүбүүнтнай хаан ордондоо үлэбэл, агууехэ хаан боложо, олон арад зониие зонхилхо байна. Харин ордонһоо гаража ошобол, даяанша болоод, боди хутаг олохо. Тиигэжэ гэгээрэн, үнэн боди мүр олоод, олон түмэн арад зондо хургаалаа зааха байна. Би энээнииень харахагүйдөө уйлааб даа», — гэжэ Асита айладхалаа хэлэн наманшалба.

Иимэ айладхалһаа хаанай баяраар дүүрэхэн сэдхэл хёмороодхибо. Тиибэшье хүбүүтэй болоһоной баярын хёмороолоо дараадхёо бэлэй.

Зурхайшадай абарал

Тэрэ хаан түрэдэ үхибүүнэй түрэнхөөр табадахи үдэртэнь үзэл үзүүлдэг урданай ёһо заншал бии һэн.

Хаанай хүбүүнэй түрэнхөөр табадахи үдэр ерэбэ. Хаан эсэгэ зуун найман мэргэн үзэлшэдые ба зурхайшэдые ордондоо уриба. Тэдэнэр хүбүүнэй ажаябадалда болохо ушар үйлэнүүдые гаригууд болон мүшэдэй ябаса, эрьесээр хаража үзэбэд.

Тиигэжэ эгээл сэсэ мэргэн найманиинь: «Иимэ оюун хурса бэлгэ (шэнжэ) тэмдэгтэй хүн дэлхэйе зонхилхо хаан болохо, үгы гэбэл, Будда боложо, мунхаг харанхые сараха», — гэжэ айладхабад.

Наймадахинь, эгээл залуунь: «Хаан тайжа дүрбэн янзын бэлгэтэ юумэ хараха байна. Тэдэнь гэбэл: үбгэжөөл, үбшэн хүн, үхэнэн хүн ба даяанша болоно. Тиигэнэнэйнгээ һүүлээр ордоноо орхин ошохо», — гэжэ нэмэн хэлээ һэн.

Долоо хоноод, Майя хатан түрэхын үбшэнөөр нүгшэбэ. Хаанай баяр уйдхараар хэлгэгдэбэ. Хаан тайжа хүбүүе хатанай дүү басаган Праджапати харууһалан үргэжэ эхилээ бэлэй.

Хайрлангы сэдхэл

Хүбүүн ургаха бүрээ сэбэр сэбсэгэр, хүбэлгэн ухаатай болохо юм. Абари зангаараа тэрэ зөөлэн, сагаалмар хэн. Бүхы зон тэрээндэ угаа дуратай бэлэй.

Долоотойһоо Сиддхартха эрдэм ном шудалжа эхилбэ. Хажуугаарнь сэрэгэйшые хургаал эрхилбэ.

Нэгэтэ хүбүүн эсэгэтээ хүдөө гараба. Тэрэ таряшанай газар хахалхые харан һонирхоно. Гэнтэ харан гэнээн, газар дороһоо гараһан хорхойе шубуухай тоншоод эдижэрхибэ. «Ямар аймшагтай юм! Амиды амитад бээ бээ эдинэл», — гэжэ тэрэ сошоод, ханаа сэдхэлээ ехээр зобоо хэн.

Нарайһаа эхээ алдаһан хүбүүн амитадай бээ бээ эдихые хаража, амидаралай гасалан зоболонтойе ойлгожо эхилбэ.

Үдэр хүнигүйдээрэнь сагаан шүхэр зарасанар барижа ябадаг байба. Тиигэжэ хүбүүе халуун хүйтэнһөө, тооһо шоройһоо, хура борооһоо хамгаалха юм.

Хаан эсэгэ хүбүүндээ гэжэ сөөрэм соогуур сагаан, хүхэ болон улаан лёнхобо сэсэгүүдые ургууланхай хэн. Иимэ һайхан байдалаар Сиддхартха байбашье, сэдхэлээ тамалһан бодолнуудта ходо абтадаг болоо бэлэй.

Хун шубуун

Нэгэтэ Сиддхартха үеэлэ Девадаттаяа ой соогуур сэнгэжэ ябаба. Дээгүүрнь хун шубуун нийдэн гаража ябаба. Девадатта тэрэниие харбан унагааба.

Сиддхартха гүйжэ ошоод, шубуунһаа годлиинь ходолбо. «Би харбааб, тэрэш минии, үгэ наашань!» — гэжэ нүгөөдэнь шубууе эрибэ. Сиддхартха харюусан: «Үхэхэн байгаа наа, шинии болохо хэн. Теэд энэш шархатаа. Би абарааб, тиимэхээ энэш минии болоо», — гэжэ урдаһаань тулгаба.

Тэдэ хоёр арсалдаагаа ордоной мэргэшүүлдэ шийдхүүлхээ хандаба. Хун шубуун абарһан хүнэй болог гэжэ тэдэнь зарлиг буулгаба. Хүбүүн хун шубуунайнгаа шархые эм домто ургамалнуудай шэмэ шүүһээр аргалаа хэн.

Сиддхартха үдэр ерэхэ бүри нигүүлэхы нимгэн сэдхэлтэй болохо юм. Тэрэ ходол гүнзэгы ханаа бодолдо абтадаг болобо. Энээниинь хараад, хаан эсэгэшы сэдхэлээ зобожо эхилбэ. Тэрэ ходол зурхайшадай хэлээшы ханаандаа оруулха юм. Удаань хаан бүхы муу муухайе, үлбэр, үбшэнтэниие хүбүүндээ огто харуулхагүй гэхэн захиралта гаргаба. Үхэл тахал тухай хөөрэлдөө хорибо.

Тиигэжэ хүбүүгээ амгалан байдалаар хангахые оролдоо бэлэй.

Хаан тайжын гэрлэлгэ

Сиддхартха арбан юһэтэй болобо. Шуддходана хаан хүбүүгээ гэрлүүлхэ гэжэ шиидэбэ. Тэрэ зурхайшадта хандаба. Тэдэнь зурхайшалан таараха басага заажа үгэбэ. Тэрэнь Майя хатанай аха Супрабуддха хаанай басаган Яшодхару байба. Шуддходана хаан Яшодхару басагые хадамлахыень гүйжа, элшэдые эльгээбэ. Харин Супрабуддха хаан түрэлшье наа, арсалта үгэбэ. Тиигээд басагаяа Шакья угтанай эгээл эрхим хүбүүндэ хадамлахаб гэнэн шанга эрилтэ табиба. Энэ ушарнаа ехэ мұрысөөн үүдхэгдэбэ. Мұрысөөнэй үдэр Шакья угтанай олон олон эрхим хүбүүд сугларба. Гоё найхан тоногтой моридые унаһан, үнгын гоё хубсаһатай хүбүүд шанга гэгшын мұрысөөгөө эхилжэ, хаба шадалаа харуулан байба.

«Сиддхартха мори урилдаанда илаба! Харбалгаар эгээл мэргэн лэ! Барилдаанда хэнһээш хүсэтэй байбал! Үгэ хэлэндэ баһа хэнһээш хурсал!» — гэжэ байжа арад зон хүбүүе магтан хашхаралдаха юм.

Хаан тайжа хүбүүн мұрысөөнэй бүхы даабаринуудые эрхимээр дүүргэжэ, түрүү нуурида гараба. Яшодхару басаганай гарһаа илалтын тэмдэг туг хүлээн абаба.

Түрэ найр ехэ далайсатайгаар хэгдэбэ. Яшодхару басаган Сиддхартхын хатан болоо бэлэй.

Эсэгын тухашарал

Шуддходана хаан хүбүүм гэрлэбэ, хатаяа орхижо хайшаашье ошохогүй гэжэ баярлаба. Тиигэбэшье ханааниинь заһарбагүй. Асита даяанша болон зурхайшадай хэлээшэ тархиһаань гарахаяа болибо. Уг залгамжалха хүбүүгээ ордондоо байлгахын ехэ оролдолго гаргажа эхилбэ.

Тэрэ гурбан ехэ гоё найхан ордон барюулба. Нэгэниинь — халуун сагта, нүгөөдэнь — хура бороогой хаһада, гурбадахинь — хүйтэнэй үедэ байха ордон һэн.

Хүбүүн гоё найхан ордонууд соогоо сэнгүү хүүхюун байдалаар байдаг болобо. Сэнгүү хүүхюуень, сэдхэлыень гүнзэгы ханаа бодол дарадагаараа ходол дарадаг зангаараа һэн.

Эсэгэнь энээнһэнь бүри сэдхэлээ үбдэхэ, зобохо юм. Зурхайшадай хэлэһэн дүрбэн бэлгэ тэмдэгтэ юумэ хүбүүндэ харуулхагүй гэхэн зарлиг гаргаба. Ордоноо тойруулан шанга харуул табиба.

Арбан жэлые Сиддхартха ордонууд соогоо жаргалтай үнгэргэбэ. Яшодхару хатан хүбүү түрэбэ. Бүхы албата зон баярай далайда абтаба. Хаан эсэгэшье баярлан: «Одоо мүнөө хүбүүмни хатан хүбүүн хоёроо орхижо, холодон хайшаашье ошохогүй», — гэхэн найдалда абтаа һэн. Тиигэбэшье сэдхэлынь зобоһоороол бэлэй.

Сэдхэлэй хүлгөөн

Сиддхартха хатантаяа ами тааран һууба. Тэрэ нэгэтэшье ордоной шэбээ ханаһаа сааша гарадаггүй һэн. Гоё хүхюун байдалынь һанаандань таарахагүй юм. Жаргалтайб гэжэ һанабашье, энээндээ этигэдэггүй байба.

Нэгэтэ Сиддхартха сагаан моридые хүллэһэн дайшалхы тэргээр моришон Чандатаяа ордонһоо гараба. Харгыдаа тулгуур тулаһан бүхэтэр үбгэжөөлые хараба. «Энэ хүн хайшан гээб? Юундэ

иитэрээ зобонхойб?» — гэжэ Чандаһаа асууба. «Энэ хүн юрэл үтэлөө, минии тайжа. Хүн бүхэн үтэлхэдөө иимэ болодог юм. Амидарал иимэл даа!» — гэбэ тэрэнь. Сиддхартха гэртээ бусахые захирба. Тэрэ амар заяагаа алдаба. Үтэлхын зоболон тухай ухаагаа ехээр тамалжа үнжэбэ.

Үглөөдэрын тэдэ баһа ордонһоо гараба. Энэ удаа тэдэ татагалзан ёоложо хэбтэһэн хүниие хараба. «Энэ хүн үбшэн, минии тайжа. Элдэб үбшэнһөө хүн зон ехээр зободог юм. Амидарал иимэл даа!» — гэжэ Чанда ойлгуулба. Тэдэ ордонгоо бусаба. Сиддхартха үбшэ зоболон тухай сэдхэлээ тамалан үнжэбэ. Гоё найхан байдалын саг зуурын шэнгээр үзэгдөө бэлэй.

Гурбадахи үдэр

Сиддхартха моришон Чандатаяа гурбадахияа ордонһоо гараба. Ябаһаар байтараа тэдэ хүдөөлгэнтэй дайралдаба. Олон зон нүгшэһэн хүниие үргөөд, гашуудалтайгаар уйлалдан ябаба. «Эдэ зон юундэ энэ хүниие үргөөд ябанаб?» — гэжэ Сиддхартха Чандаһаа асууба. «Энэ үхэһэн хүн, минии тайжа. Ташье үхэхэт, тансаг (зохистой) найхан Яшодхару хатантайшые

үхэхэ. Амидарал иимэл даа!» — гэжэ тэрэнь харюусан ойлгуулба.

Тэдэ хоёр мори тэргээ тэхэрюулбэ. Бусалгандаа Сиддхартха халзан тархитай, муу шара хубсаһатай хүниие хараба. «Энэ хэн бэ?» — гэжэ тэрэ асууба. «Энэ гэлэн хүн, минии тайжа. Энэ хүн гэр бүлээ орхёод, зоболонһоо зайлаха үнэн мүн бэдэржэ ябана», — гэжэ Чанда харюу үгэбэ. Тэрэ гэлэн хүнэй амгалан түбшэн дүрэ шарай хаан тайжын ой ухаандань бүхөөр хадуугдашаба. Тэдэ хоёр ордоноо ерэбэ. Хаан тайжа баһал гүнзэги ханаа бодолдо дарагдажа үнжэбэ.

Эдэ дүрбэн айдахата үзэгдэлнүүд Сиддхартхын сэдхэл ханаае урбуулжа хаяа бэлэй.

Шэдитэ үзэгдэл

Һүниндөө Сиддхартха унтаж ядалдаба. Тэрэ ордонһоо гаража, сэсэрлиг соо оробо. Тэндэ модон доро һууба. Үхэл амидарал тухай орёо бодолнуудта тэрэ абтаба. Ханаа бодолынь һаруул, бэень амгалан тэнюун болоһондол үзэгдэжэ эхилбэ. Энэ үедэнь ухаанайнь бэлигэй үүдэн нээгдэбэ. Урдань сэсэ мэргэн Үбгэнэй жабхаланта дүрэ бии болобо. «Та

хаанаһаабта, хэн гээшэбта?» — гэжэ Сиддхартха гайхан асууба.

«Би Шрамана гээшэб. Би үтэлхэ, үбдэхэ, үхэхэ тухай ханаа үнөөндэ даруулааб. Гэр бүлээ орхёод, абаралгын зам бэдэржэ гараа һэм», — гэбэ тэрэнь. Сиддхартха асууба: «Энэ уйдхар зоболонто оршолондо амгалан ие оложо бололтой гү?» Тэрэнь харюусаба: «Хаана халуун бэ, тэндэ хүйтэншье байха. Тэрээндэл амитан зобобошье, хүхижэ сэнгэжэ шадана. Тиибэшье зоболонһоо халанагүй. Хүн муухай хаядаһа угаадаһа руу унаад, нуур оложо бээе угаана. Ши тэрээндэл, Нирванын нуур оложо, бузарые зайлуулха ёготойш. Үнэн боди мүр хэзээдэшье оложо болоно. Ши табисуураараа болохош, ши Бодисада ха юмши, бодото Буддаш, энэ дэлхэйн зониие гэгээрүүлхэш».

Сиддхартхын сэдхэлэй гэгээн жабхалангаар дүүрэжэ байха үеэр Шрамана үбгэнэй дүрэ үгы болон дэгдэшоо бэлэй.

Хахасалга

Сиддхартха зоболоной шалтаг тухай бодолоор сэдхэлээ тамалха юм. «Юртэмсэдэ түрэхэнэй

эсэстэ үтэлдэг, үтэлхэ замдаа үбдэдэг, үбдэһэн үтэлһэнэй эсэстэ үхэдэг байна. Бишье иимэ үйлэ эдлэхэб» гэжэ тэрэ бодоходоо, даяанша болохоёо эрид шиидэбэ. Иигэжэ өөртөө харюу оложо, бүхы хүн зондо туһалха үйлэ шэлэбэ.

Хатан хүбүүн хоёртоо хэршые ехэ дуратай хаа, хахасалгын ерэһые мэдэрбэ. Хатанайнгаа таһагта оробо. Тэрэнь хүбүүнэйнгээ толгой дээрэ гараа табяад, амгалан нойрсохо юм. Хахасалга Сиддхартхын сэдхэл хаха зүһэжэ байба. Тэрэ бээе шангалжа, эрэлхэг зүрхэнэйнгөө зөөлэн мэдэрэлнүүдые дараба. Удаань дэлхэй дээрэхи эгээл хайрата хоёроо орхин гараа һэн.

Кантака мориёо унажа, һүниин хон-жэн руу нюусаар шургаба. Үнэн сэхэ Чандань дахан ябалсаба. Тэдэ гүйлгэлдэһөөр Неранджара мүрэнэй эрьедэ ерэжэ тогтобо. Сиддхартха үнэтэ зүүдхэлнүүдээ, гоё хубсаһаяа тайлажа Чандадаа үгэбэ. Дуратай мориёошые үгэбэ. Үһээе һэлмээрээ тайража, муу хубсаһа үмдэбэ. Үнэн зарасань суг ябалсахам гэжэ мууларан гуйба. Сиддхартха тэрэнээ буса гэжэ баадхаба. Эсэгэдэм, гэртэхиндэм хүсэһэнөө хүсэлдүүлхэдээ бусахаб, һанаагаа бү зобогты гэнэ гэжэ хэлээрэй гээд, үнэн Чандаяа ябуулаа бэлэй.

Даяан бисалгал

Сиддхартха моришон Чандаяа ябуулжа, гансаараа үлэбэ. Энэ үедэнь шолмос бии болобо. Тэрэ хүбүүнэй толгой эрьюулхые оролдобо: «Һөөргөө ордоноо бусаа һааш дээрэ. Һаяар бүхы дэлхэй шинии болохол!» Хаан тайжа: «Тонилон ошо ши, шолмос! Намда энэ дэлхэйдэ юуншые хэрэггүй», — гэжэ тэрэниие үлдэбэ. Һүүлээрнь Сиддхартха Гаутама даяан бисалгал хэхээ, үнэн мүр зааха багшые бэдэрхээ зорёо һэн.

Алара Камара гэжэ багшые оложо, Һургаал абажа эхилбэ. Алара багша нэгэтэ хэлэбэ: «Ши намтай адли эрдэмтэй болоош. Һургаха Һургаални дүүрээ». «Ши яажа үбшэнһөө, үтэлэлгэнһөө, үхэлһөө зайсахые Һургажа шадахагүй юм гүш?» — гэжэ Гаутама гайхаба.

«Үгы, хэншые тиимэ Һургаал мэдэдэггүй», — гэжэ Алара Камара харюусаа һэн.

Гаутама ябаһаар, хэдэн багшада бисалгал үйлэдэн Һураба. Теэд тэдэнһээ бэдэрһэн Һургаалаа абажа шадабагүй. Һүүлээрнь табан даяаншадтай ушарба. Тиигээд тэрэ тэдэнтэй даяан бисалгал хэжэ эхилбэ.

Тэдэнь бээ зобоожо, хоол хүнэнһээ хинажа, сэдхэл һанаагаа арюулхые оролдохо юм. Халуун хүйтэншые, нара һалхиншые, харалган бороошые

гэнгүй тэдэ бисалгалаа хэхэ юм. Гаутама бэеынгээ муудатар иигэжэ оролдоо бэлэй.

Суджата басаган

Зургаан жэл үнгэрбэ. Сиддхартха Гаутама туража, тэнхээ тамираа алдаха дүтэлбэ. Тэрэ эсэдэһэндээ диилдэжэ, һууха бодохо шадалаа баража эхилбэ. Тиигээд энэ бисалгални бэдэрһэн зам хургаални бэшэ гэжэ ойлгобо. Гаутама даяан бисалгалаа хэхээ болибо. Нүхэдөө орхижо ябаба. Гансааран даяан бисалгал үйлэдэхэ гэжэ тэрэ шиидэбэ. Дүтын голдо орожо, бээ угаан хэргээбэ.

Эрье дээрэхи һууринда Суджата басаган байдаг һэн. Гаутамые басаган хаража, ехэтэ хайрлаба. Һүндэ шанаһан барайгар тэрээндэ абаашаба. Суджата доро дохин: «Оо, хүндэтэ, хэншье хаа, даяаншашье хаа, али юрын хүншье хаа, энэ минии хүн дээрэ шанаһан барайгар эдижэ хайрлыт», — гэжэ аягатай барайгараа харбайба. Гаутама тэрэниенъ абажа эдибэ.

Барайгар эдихэнэйнгээ һүүлээр Гаутама тэнхээ тамир орожо эхилээ һэн. Хоһорһон аягаяа уһан дээрэ табижа: «Минии үнэн гэгээрэл олохо хаам, энэ

аяга урасхал өөдэ тамараг», — гэжэ үнэнхэ сэдьхэлһээ номнобо.

Аяга урасхал өөдэ тамараа һэн. Гаутамын сэдьхэл ханаан этигэл найдалаар дүүрээ бэлэй.

Боди модон

Гаутама уһанһаа гаража, дүтын түглэ ой шэглэбэ. Ой соо ороод, баньян модон доро һууба. «Би гэгээрэлдэ хүрэжэ, боди хутаг олоогүйдөө, эндэһээ бодохогүйб» гэжэ бээе шангалба. Бүхэли хүни бисалгал хэбэ. Тэнгэридэ арбан табанай һара гэрэлтэнэ. Сэдьхэл зүрхыень элдэб түгшүүритэй, айдахатай бодолнууд тамална. Элдэб муухай һүүдэрнүүд аһалдаха юм. Нэгэ айдахата үзэгдэл нүгөөдөөр хэлгэгдэнэ. Энэ үхэл амидарал хоёрой хоорондын сэдьхэл ханаанай ехэ шанга тэмсэл үүр сайтар үргэлжэлбэ.

Шэнэ үдэрэй гэгээн толон мандажа эхилбэ. Гаутамын досообзе арюун тунгалаг толоор дүүрэшэбэ. Тэрэ одоолшые хүсэһэн гэгээрэлдээ хүрэжэ, бурханай боди хутагта орожо, Будда болоо һэн.

Зунай эхин һарын арбан табанай үглөөгүүр байгаа һэн. Тэрэ гушан табан наһатай болоод ябаа.

Үшөө долоон хоногто Будда тэрэ модон дороо бисалгал үйлэдэжэ һууба. Тэрэ дээдын ехэ жабхаланта жаргалда абтажа, сэдхэл зүрхээ дүүрэнээр ханажа һуугаа һэн. Будда үшөө зургаан долоон хоногыг тэрэ модондойнгоо дэргэдэ үнгэргэбэ. Хатуу шийдхэбэритэ һүниенъ дороо хонуулһан модоёо бэшэрэн шэртэжэ, баяр баясхалан хүргэһэн гэдэг.

Һүүлдэ тэрэ баньян модые хүн зон «Боди модон» гэдэг болоо бэлэй.

Түрүүшын номнол

Һүүлшын долоон хоног үнгэрбэ. Будда бисалгалжа олоһон һургаалаа номнолхоёо шийдэбэ. Юрын зоной ойлгохонь хүндэшэг гэжэ тэрэ мэдэрбэ. Тиин түрүүндээ һургаалыень ойлгон тогтоохо зоние бэдэрэн ошобо.

Түрүүшынъ багшанар мордонхой байба. Яба ябаһаар Будда Бенарес хотын ойродохи Исипатана ерэбэ. Тэрэ боди гүрөөһэдэй байдаг түглэ ойдо хүрэбэ. Тэндэ сугтаа бисалгал хэһэн табанараа олобо. Тэдэнь урдынхидаал хатуу бисалгал хэжэ байба. Тэдэ

түрүүн Буддае тоогоошогүй бололдобо. Тэдэ тииһээр байтараа тэрэнэй хүр жабхаланаар толоржо ябахые харан ойлгобо. Хүндэтэйгөөр урижа, заншалай ёһоор хүлөө угааха уһа асаржа үгэбэ.

Үдэшэ болобо. Арбан табанай һара сэлмэг огторгойдо мүндэлбэ. Будда тэдэ табандаа эхин хургаалаа айладхаа һэн. Номойнгоо хүрдые түрүүшынхиеэ эрьюулжэ: «Хоёр хизаарлалые тэбшэгты. Доройтоһон байдалтай бү яба. Гоё һайханаар бү яба. Эдэ хоёр хизаарлалые сахигты. Тиигэн дундыень барижа яба», — гэжэ айладхалаа дүүргэе һэн.

Тэдэ табан хургаалыень хүлээн абажа, түрүүшын шабинарынь болоо бэлэй.

Һургаалай дэлгэрэл

Будда табан шабинартаяа номнол хургаалаа айладхажэ эхилбэ. Будда хургаалаа юрын хүн зоной ойлгохоор номнохо юм. Тэдэ шэнэ хургаалаа нютагһаа нютагта дэлгэрүүлэн ябаба. Ябаха бүринь олон олон зон хургаалдань орожо байба. Иигэжэ Буддын хургаал дэлгэржэ эхилһэн юм.

Буддын хураг суу хайша хайшаа таража эхилбэ. Элдэб зэргэтэй зон шабинарынь болохоёо ерэжэ, хургаалыень дагадаг болобо.

Будда шабинартаяа Бимбисара хаанай дайда хүрэжэ ерэбэ. Тэрэ хаан Буддын хургаал анхаран шагнаба. Түгэс найнаар ойлгожо, баһа шабинь болобо. Удаань Бимбисара хаан Буддые шабинартаяа дүтын хулһан түглэ соо байрлахыень дурадхаба. Будда шабинартаяа тэндэ байрлаба. Тэдэ хэдэн бороогой хаһые хулһан түглэ соо үнгэргэбэ.

Түрүүшын жэлдэ Шарипутра шабинь болобо. Залуу хүбүүн ехэ шударгы шуналтайгаар хургаалыень шудалжа эхилбэ. Тэрэ Будда багшатаяа ходо хөөрэлдөө хэдэг байба. Һүүлээрнь хургаалыень бэшэжэ абадаг болоһон бэлэй.

Нигүүлэсхы

сэдьхэл

Нэгэтэ Будда нэгэ хиидтэ хүрэжэ ерэбэ. Тэндэ ехээр үбшэлһэн хүзэгтэн хэбтэбэ. Тэрэнэй бэе яра шарха болошонхой байба. Муухай үнэр танар гутаха юм. Бэшэниинь жэрхэжэ, тэрэнээ харууһалхаяа болинхой

байба. «Шинии хойноһоо эдэш харана гү?» — гэжэ Будда асууба. «Аргагүй муудааб даа, боди түрэлтэ. Хэншые намда туһалнагүй», — гэжэ тэрэ ёолон хэбтэбэ.

Сугтаа ябаһан Ананда шабияа уһа, сэбэр бүд асархыень эльгээбэ. Ананда хэлээшыень удангүй абаад ерэбэ. Будда Ананда хоёр тэрэ үбшэнтэнөө угааба. Һүүлээрнь тэрэнээ сэбэр хэбтэридэ хэбтүүлбэ. Удаань хиидэй хүзэгтэниие суглуулба. «Таанад бэе бээдээ туһалжа байха ёһотойт. Үбдэһэн зобоһонойнгоо хойноһоо харууһалжа байха зэргэтэйт. Мүнөө һайнаар хадуужа абагты: Намда бэшэрэн туһалха гэбэл, үбшэнтэндэ туһалаашатнай дээрэ», — гэжэ Будда номнон ойлгуулаа һэн.

Будда хамаг зобоһон тулиһан амитадые хайрлажа, энэржэ ябадаг байгаа. Энэнь бүхы шабинартань болон һургаал дагагшадтань үльгэр жэшээ боложо үгэдэг һэн. Буддын сэдхэл иимэ ехэ нигүүлэсхы бэлэй.

Дайнай һүүдэр

Рохани мүрэн хоёр хаан түрын хоорондуур урдадаг һэн. Гурбан жэлдэ эндэ ган гасуур эзэрхэбэ.

Мүрэнэй уһан татажа, гүйхэн болобо. Шакья хаанай таряашад хаалта барижа эхилбэ. Харин Колии хаанай таряашад эсэргүүсэбэ. Хаалта барьяа хаа, уһаяа маанадтай хубаалдахат гэхэн эрилтэ табиба. Арсалдаан байһаар хүжэрбэ. Тэрэнь дайн болохоор забдаба. Нэгэ үглөөгүүр хоёр тээһээ сэрэг суур ерэбэ. Тэдэ мүрэнэй хоёр эрьедэ дайралдахаар зэхэжэ эхилбэ.

Будда энэ тодхор мэдэжэ, яаран ерэбэ. Буддын дуранай гэрэлһээ, буянаар дүүрэн сэдхэлэй элшэ толонһоо дайшалхы сэрэгшэдэй хара ханаан унтаршоо һэн. Тэдэ зэр зэмсэгээ газарта хаяба. «Юундэ дайралдахаа ханаабта?» — гэжэ Будда асуун байба. «Уһанһаа болообди. Таряалангуудаа алишье таламнай уһалхаяа ханана ха юм», — гэжэ тэдэнэр харюусаба.

Будда хаашуулһаа асууба: «Хэлэгтыл даа, юуниинь сэнтэйб: ами наһан гү, али уһан гү?» «Ами наһан, боди түрэлтэ», — гэжэ тэдэнь зэмэтэйгээ мэдэрбэ. «Тиимэ юм хаань, бэе бэеэ хүндэлжэ ойлголсобол дээрэ байха бшуу. Муу ханалсанхаар, хайн дураараа болобол, мэргэн бэшэ гү? Дайн гээшэмнай үбшэн ухаанай уршагта үүдхэл ха юм», — гэжэ Будда тэдэниие эблэрүүлээ һэн.

Будда иигэжэ хүнэй ухаанай үнэн зүбөөр
шиидхэбэри абажа, дайн дажарай усадхагдагы
гэршэлээ бэлэй.

Гэртээ бусалга

Шуддходана хаан хүбүүнэйнгээ хойноһоо
саг үргэлжэ хаража байдаг һэн. Тиимэһээ хаана
ябаһыень, юу үйлэдэһыень хуу мэдэжэ байдаг байгаа.
Дүтэ байһыень мэдээд, тэрэ элшэниие эльгээбэ. «Би
үтэлөөб, хүбүүн, шамайгаа харахые хүсэнэб» гэхэн
захяа тэрээнтээ дамжуулба.

Будда шабинартаяа Капилавасту ерэбэ. Арад
зон хаан тайжаяа угтан хаража, баяраар халин
байгаа һэн. Гэртэнь түрэлхидынь баясан угтаба.
Будда хургаалаа тэдээндэ айладхаба. Тэдэнь
хургаалайнь үнэндэ этигэжэ, шабинарынь болобо.
Гансал эсэгэнь этигэбэгүй.

Үглөө үглөөгүүрнь Будда шабинартаяа
бадаршалхаа гараба. «Ши зоной урда нэрыем
хухалхаш гү? Гэртээ эдеэлхээ яанаш?» — гэжэ эсэгэнь
урмаа ехээр хухарба. «Бадаршалга манай заншал
юм», — гэжэ хүбүүнийнь хэлэбэ. «Яаһан гутамшаг
заншал юм! Ши гуйраншан бэшэ, хаанай хүбүүн ха

юмши!» — гэжэ эсэгэнь шангарба. «Үндэр түрэлтэ! Та хаан угһаа гараһан байнат. Харин би эртэ урдын будданарай угһааб! Тэдэ анхан заяанһаа юрын зоной үгэһөөр эдеэлжэ амидардаг байгаал!» — гэбэшье, Будда эсэгынгээ һэшхэл тэбшэбэ. Капилавастанда байха үедөө гэртээ эдеэлхэб гэжэ үгээ үгэбэ.

Будда Яшодхару хатантаяа һайнаар уулзаба. Тэрэнь хүлдэнь унан, тэбэрин уйлашаба. Будда энэрхы сэдхэлэй үгөөр һанааень заһаа бэлэй.

Буддын хүбүүн

Будда гэртээ долоо хонобо. Яшодхару хатан Рахула хүбүүгээ гоёор хубсалуулба. Һүүлээрнь эсэгэтэйн уулзуулан: «Харыш, энэ сэсэ мэргэн хүн шинии эсэгэ. Түрүүн ехэ баян байһан юм. Дүтэлжэ угайнгаа зөөри эри даа. Бүхы зөөринь шинии болохо ёһотой!» — гэжэ баадхаба.

Рахула эхынгээ үгөөр болобо.

«Хүбүүндэм зөөри хэрэгтэй болобо гү? Энэм алта мүнгэ, эд зөөри, эрдэниин зүйл эрибэ ха юм. Харин би үшөө ехэ баялиг үршөөхэм — боди хутаг олохо гэгээрэлэй замай һургаал заажа үгэхэм», — гэжэ

Будда бодобо. Һүүлээрнь эрхим шаби Шарипутрадаа Рахулые Һургахыень даалгаа Һэн.

Шуддходана хаан энээниень мэдэбэ. Хүбүүндээ дураа гутабашье, хүндэтэйгөөр хэлэбэ: «Үхибүүдые эхэ эсэгынь зүбшөөлгүйгөөр элдэб Һургаалда оруулжа болохогүй ха юм. Би шинии гэртэҺээ ябаҺанай Һүүлдэ ехэтэ Һанаа үнөөндэ абтажа зобоо Һэм. Тиигэжэ бүхы дура энхэрэлээ хүбүүндэш зорюулҺан хүм. Харин ши тэрэнием буляахашни гээшэ гү?»

Харюудань Будда Һургаалаа угаа ойлгосотойгоор эсэгэдээ айладхаба. Эсэгэнь Һургаалыень ойлгожо, баҺа шабинь болоо бэлэй.

Налагири заан

Буддын Һургаал дэлгэржэл байба. Олон зон Һургаалыень баримталагшад болохо юм. Шакья угаархиншые булта Һургаалыень дэмжэбэ. Тиин баҺал үнэн дагагшад болобо. Бага наҺаяа суг наадажа үнгэргэҺэн үеэлэ Девадаттаншые Һургаалдань оробо. Тиибэшье тэрэ гэгээрэл оложо Будда болоҺон Сиддхартхадаа ехэтэ атаархаха юм. Шабинь арыень өөр тээшээ татажа, Буддын орондо

тэдэнэй багшань болоһойб гэжэ һанаархажэ эхилбэ.

Нэгэтэ Будда шабинартгаа һургаалаа айладажа байба. Энэ үедэнь Девадатта хада дээрһэнэ томо шулуу түлхин унагааба. Тэрэ шулуун Будда дээрэ унахаар мухариба. Тиибэшье дүтэлхэдөө, үндэр табсан сохибо. Удаань хаха хүрэжэ, Буддын хоёр талаар мухарин үнгэрбэ.

Баһа Буддын уншалга хэжэ байхада, Девадатта Налагири заанда архи шудхаба. Тэрэнээ Будда тээшэ зүглүүлэн табиба. Үбэштэйрһэн заан Буддые шэглэн гүйбэ. Үнэн шаби Ананда багшаяа аршалхаяа урдань бодобо. Харин Будда сэдхэл дуранай һүлдэтээлшэ туяа заанай урдаһаа эльгээбэ. Элшэ туяагай агууехэ хүсэн заание тогтообо. Тэрэ номгоржо, Буддын урда үбдэг дээрэ унаба. Будда тэрэнэй духыень эльбэжэ энхэрэн байгаа бэлэй.

Һүүлшын һургаал

Дүшэн табан жэл соо Будда Шакьямуни һургаал номнолоо Энэдхэг ороноор айладхажэ ябаа һэн.

Кустинара хотоһоо холо бэшэ тэрэ ябаба. Бэень һуларжа, шадалынь барагдажа эхилбэ. Газар

дээрэхи наһамни дүүрэхэнь гэжэ Будда ойлгоо
һэн. Тэрэ шабинартаяа түглэ ой соо оробо. Хоёр
модоной хоорондо хэбтэбэ. Хэбтэһэн зандаашье
Будда хургаалаа шабинартаа номножол байба.

«Хадуужа абагты! Энэ оршолондо хамаг юумэн
һандардаг, юуншье мүнхэбэшэ. Гүйсэдөөр үнэн шанар
оложо, гэгээрхые эрмэлзэгты! Шабинарни, минии эсэс
ерэбэ. Би Нирваанада морилхом. Энэ минии һүүлшын
хургаал», — гээд ами табяа һэн. Тэрэ Нирваанай хутаг
оложо, түрэлгэшье, үхэлгэшьегүй болоо һэн.

Будда наян наһатай болоод ябаа. Энэ зунай эхин
һарын арбан табанай үдэр тохёолдоо һэн. Манай
ээрын урдахи дүрбэн зуун наян гурбан он бэлэй.

Түгэсхэлэй үгэ

Бидэ буряадууд буддын шажантай арад ха
юмбибди. Тиимэһээ таанад, үхибүүд, багаһаань
шажан мүргэл тухай мэдэсэтэй болохо ёһотойт. Тиимэ
мэдэсэ ойлгосотой болоходоо, һүзэгтэй болохотнай
дамжаггүй. Бодото һүзэгтэй зон сэхэ сэбэр сэдхэлтэй,
хоро һанаагүй, муу үйлэ хэнгүй буянта үйлэнүүдые
хэжэ ябана ха юм.

Тиимэһээ Будда Шакьямуниин энэ хуряангыгаар үгтэһэн намтар, үхибүүд, таанадта тон хэрэгтэй байха гэжэ ханагдана. Тиин Бурхан багшатай холбоотой газарнуудыень нэрлэлтэй болоно.

1. Лумбини — мүнделһэн тоонтонь.
2. Капилавасту — хаан эсэгынь хото, ехэ болоһон газарынь.
3. Бодхгая — боди хутаг олон гэгээрһэн газарынь.
4. Исипатана — эхин номнолоо айладхаһан юм.
5. Кусинара — Нирваанай хутаг оложо заларһан юм.

Олон түмэн хүзэгшэд Энэдхэгтэ оршодог эдэ нангин газарнуудта мүргэл хэхээ ошодог байна. Тэдэ үргэл мүргэл хэжэ, сэдхэл ханаагаа арюудхажа бусана гээшэл. Энээниие уламжалан буддын шажан дэлхэй дээгүүр дэлгэржэл байдаг ха юм.

Хабсаргалта

Доншод хурал

Будда гэхэн үгэ буряад монголоор бурхан гэжэ

оршуулагдана. Тиигэжэ Будда Бурхан багша гэжэ нэрэ хүндэтэй болоһон юм.

Бурханбагшабуряадлитээрзунайэхинһарынарбан табанай үдэр энэ дэлхэйдэ мүнделэн түрэхэн байна. Энэл үдэр боди хутаг олон гэгээржэ, Будда боложо тодороо. Энэл үдэр Нирваанай хутаг оложо морилһон байна. Бурхан багшын гурбан ехэ ушар үйлые нэгэдхэхэн энэ үдэр мянган тахил үргэдэг, маани зальбарал, юрөөл магтаалнуудые уншан мандуулдаг юм. Энэмнай Бурхан багшада зорюулагдаһан Доншод хурал болоно. Доншод мянган тахилай һайндэр гэхэн ойлгосотой юм.

Энэ үдэр бүхы дэлхэйн буддын шажантанай нангинаар сахидаг үдэр болоно.

Бурхан багшын агуу һургаал эгүүридэ мүнхэ болтогой!

Ум сайн амгалан болтогой!

Үгын тайлбаринууд

Даяанша — зонһоо холо аглагта байрлажа, бурханай номоор бэеын болон сэдхэлэй хорилго хэгшэ.

Зурхайша — одо мүшэд болон гаригуудай ябаса ба байдалаар хүнэй хуби заяа үзэн хэлэдэг мэдэлшэн.

Даяан бисалгал — зонгүй аглаг газарта шажанай хургаал баримталан, сэдхэл ханаагаараа туйлаһан дээдын шанартай бүтээл.

Нирваана — зоболонһоо мултаржа, энэ оршолон дэлхэйһээ заларан ошожо, дахин эрьежэ түрэхээ болиһон дээдын байдал.

Хэрэглэгдэнэ зохёолнууд

1. Рерих Е. И. Основы буддизма. Улан-Удэ, 1991.
2. Учение Будды / Ассоциация духовного единения «Золотой век». Изд-ий код М 77(03).
3. Хаммалава Саддхатисса. Жизнь Будды. СПб., 1991.
4. Симпкинс С. Александр и Аннелен. Буддизм. М.: София, 2006.

ЗАНДАН ЖУУ

Оролто

*Ум сайн амгалан
болтогой!*

Бүхэдэлхэйн буддын шажантанай агууехэ арюун нангин шүтөөн болохо Зандан Жуу бурхан 1901 ондо Эгэтын дасан заларжа, эхэ зургаан зүйл хамаг амитанай туһада буянаар билтаран оршожо байна ха юм даа.

Зандан Жуу бурхан гэхэтээ «бурхан» гэжэ үгые дабтабари болгобо хаб. Юундэб гэхэдэ, «Жуу» гэхэн үгые түбэдһөө оршуулхада, «бурхан» гэхэн үгэ ха юм.

Дэлхэй дээрэ Зандан Жуу тухай домогууд ехэ олон, элдэб хубилбари илгаатай байдаг. Тиимэ дээрэһээн нэгэ хубилбарида оруулжа тааруулан бэшэхэдэ, ехэ нарин шэлэбэритэй ажал болоно. Тиигэбэшье ехэнхидээ мэдээжэ болоһон домогуудай хубилбаринууд үндэһэлжэ домоглон бэшэгдэбэ.

Аха ангиин хурагшадай уншаха ном болохо гэжэ зорилго табигдаһан, тиигэбэшье хүзэгтэйсье, хүзэггүйсье зоной уншахада, буяниинь нэмэжэ

байха бээ гэжэ этигэгдэнэ. Үхибүүд багаһаа бурхан шажан тухай мэдэсэтэй болоходоо, саашаа тэрэ мэдэсээ бүри үргэдхэжэ ябаха гэжэ найдая!

Зандан Жуугай магтаал

Энэ ороной табан зуун амитаниие ударидахын тула
Олон галабуудта Сэдьхэл үүсхэн, суглаан хуряһан
Арбан хоёр зохёолой тиин хубилгаан үйлэдэн,
Илажа Түгэс Шакьягай эрхимдэ зальбарнам.

Удрайна Шадагшые дурасхаалаар бодхоон бэе
Бурхан багша тэнгэринээ бууһан сагта долоон алхаад,
Угтахын сагта оройдо гар табиһан Цзин ябахын
Лүндэн хайрлаһан Зандан Жууда хүгэдэнэм.

Мүргэл, тахил үргэл, нүгэл наманшалха, даган баясаха,
Ном номлоһон, бата байха, буян зорюулха гэхэ мэтэ
Зүрхэнһөө эмгэнэн сэдьхэлээр үйлэдэбэл,
Энэхэ шарай түргэн үзүүлэгты Шакьягай эрхим.

Гоё хоёр гараа минии орой дээрэ табяад,
Ирагуу зарлигай амисхаалай зам харуульт,

Бодисадвын ябадалнууд тодхоргүй эсэстэ хүрэжэ,
Хамагы мэдэгшын газарта байгуулагты
Шакьягай эрхим.

Этигэл танай зорилго, юрөөл ямар мэтэ табиһан
шэнги,
Тэрэ мэтэ би гэхэ мэтэ амитанай жаргалангай
Хотол суглаан, үлзы хутагай намарай бороогоор,
Бүхы агаар дүүргэн адислагты Шакьягай эрхим.

Эгэтын дасан

1820-ёод оноор Маарагта, Эгэтэ голой улад зон,
үшөө зүүлжээрхиншы өөрын дасантай байха
хүсэлтэй болобо. Тэрээнһээ уламжалан моодхон
харгана угай, нютаг зондоо хүндэтэй Уунтын Гэлэн
гэдэг хохор үбгэн дасанай баригдаха газар бэдэржэ
эхилбэ. Тэрэ обоо тахилгата Содном Даржаа болон
Тарган Хонгор гэжэ хадануудай хоорондо Хара
Шэбэр горхоной баруун бэеын налгай тэнюун газары
хайшаан шэлэбэ. Тэрэниие хүн зоншы баһал дэмжэбэ.
Тиигэһэнэй һүүлдэ Уунтын Гэлэн хэдэн жэлэй хугасаа
соо олон дасанаар ябалга үүсхэбэ. Тэрэ олон зурхайша

ламанарта хандажа, тэрэ газараа үзүүлхэдэнь, тэдэнь барандаа баһал найшааж, шажанай эшэ үндэхэтэй гэжэ айладабад. Уунтын Гэлэн Монгол оронооршые ябуулга хэһэн, Богдо Гэгээнииешье бараалхаһан байна.

Дасанаймүндэлхэгазаршыебататодорхойлогдожо, барилгын хэрэг зоной урда сэхэ бодобо. Барилгын модо Даша Үндэр хадада бэлдэлгэ эхилбэ. Уунтын Гэлэн отолхо модо өөрөө шэлэжэ үгэбэ. Тэрэ тулгуураараа тоншожо үзөөд, һонор шэхээрээ шагнан, һайн модо заажа үгэдэг байгаа.

Барилга хэдэн жэл үргэлжэлжэ, 1826 ондо дүүргэгдэбэ. Дээрэһээ хуули засагһаа үнэнтэ баталһан саарһаншые абтаба. Дасанай нээлгэ арамнайлгада Хориин арбан нэгэн эсэгийн зон ехэ найр наада үүсхэһэн байна.

«Дамчой Рабжелинг» гэжэ түгэд нэрэтэй Эгэтын дасан ажалаа ябуулжа эхилбэ. Тэрэ сагта лама хубарагуудай уншалгаяа уншахада, гурбаад модоной зайда дуулдажа байдаг һэн.

1937 ондо Эгэтын дасан хаагдажа, һандаргагдажа эхилээ һэн. Бурханай хүрэл хүрэгүүд машинануудта ашагдажа, Улаан-Үдын ПВЗ абаашагдажа хайлуулагдадаг байһан. Иимэрхүү муухай үйлэ

хэрэгүүд үргэлжэлжэл байба. Дасанай байһан тала газар бүхыдөө сагаан болошоод байба. Хүн зон саһан оробо гү гэлдэһээр, сагаан юунэй байһые мэдэжэ, жэхыдэһээ хүрэжэ байһан. Бүхы талые бурханай номой хуудаһад хушажархиһан байгаа бшуу. Энэ үеэр дасанай сахюусан харагдаха хүндээ харагдадаг боложо: «Һүүлшын хирпиисын үгы болотор сахижа байхаб!» — гэжэ айладан хэлэдэг байһан гэхэ. Нэгэ хүн шодон задалжа, хирпиисыень абажа, пеэшэн табиба ха. Тиигэһэнэйнгээ һүүлдэ тэрэ унтаха нойргүй, хэбтэхэ һэдэбгүй болошобо ха. Ядахадаа тэрэ түргэн пеэшэнээ задалжа, һөөргэнь шодоной хирпиисэ абаашаһан гэхэ. Нээрээшье, сахюусанай хэлэһэнэй ашаар, шэнэ дасанай баригдатар, һууридань нэгэшье барилга хэгдээгүй, һаднагшье одоо шаагдаагүй бшуу.

1901 ондо Хитадһаа Зандан Жуу заларһан юм. Тиигэжэ Эгэтын дасан холо ойроор суурхажа, мүнөөшье үедэ Зандан Жуу шүтөөн мүргэлшэдые угтан баясажа, тэдэниие үршөөн адислажа байдаг даа.

Эгэтын дасан Буряад ороной ниислэл хото Улаан-Үдэһөө 300-гаад модоной газарта, Яруунын аймагай Хара Шэбэр гэжэ нютагта, Можайка һууринһаа 1,5 модоной зайда оршон мандажа байдаг.

Баруун тээгээ гангын хангалтай нэбшээн буужа,
«Зандан Жуу, Зандан Жуу» гэжэ маани уншан
шэбэнэжэ, домог түүхыень түүрээжэ байһандал...
түүрээжэ байһандал...

Удаяна хаан

Энэдхэг ороной багахан Ватса гэжэ хаан түрын
ниислэл хото Косамбида хаанай ордон илгаран
толорно. Удаяна хаан заанай яһаар хэгдэһэн, алта
мүнгөөр, үнгын шулуугаар гоёогдоһон хаан шэрээ
дээрээ бодолгото болонһууна. Тэрэ Будда багшынгаа
урин шарай үнинэй хараагүй дээрэһээ уйдхарта
дарууланхай. Удаяна хаан Бурхан багшынгаа
хургаал бүхы сэдхэл ухаагаараа баримталдаг
һэн. Баһа өөртэнь адляар Бурхан багшын хургаал
дагадаг хаашуул хүршэлжэ оршодог. Эдэ жаахан
хаан түрэнүүд Будда Шакьямуниин хургаалаа
дэлгэрүүлдэг газарнуудай тоодо ородог һэн.

Удаяна хаан ордонһоо гаража, Гималайн шобхо
оройнуудые, үндэр огторгойе шэртэн зогсоно.
Гималайн оройнууд Бурхадай оронуудта хүрэжэ
байһандал үзэгдэхэ юм. Тэрэ Бурхан багшаяа

дурсан: «Байза, Бурхан багшамнай үнинэй харагдаа үзэгдөөгүй хадаа, нураг суугайшые үгы хада, Бурханай орон заларшоо гээшэ бээ. Мүнөө уйдхарта абтаад байхадаа, хүрэг дүрыншые бии хаа, хараад сэдхэлээ тэнюурхэ бэлэйб», — гэжэ бодомжолно.

Удаяна хаан нэгэ түшэмэлөө Бурхан багшын шабинарта эльгээбэ. Тээд тэдэнь баһа мэдэхэгүй байба. Ананда шаби агуухэ зүн бэлигтэй мэдэлшэ Анируддхида ошобо. Мэдэлшын туһаар тэдэ Бурхан багшынгаа хаана байһые мэдэжэ абаба. Тэрэ Гушан гурбан тэнгэринэрэй орондо залархан байба.

Бурхан багша юундэ тиишээ заларааб гэхэдэ, тиишээ гэтэлэн түрэнэн эхынгээ буян үйлэдэн, Дхарма хургаалаа айладахаяа, үшөө шабинараа өөһэдыень орхижо, яаһан хээһэниинь шалгахаяа болон хургаалыень дагагшадай зариманайнь буруу зүбөө илгаруулан бодомжолхын түлөө шалтаглан ошоһон болоно.

Удаяна хаан түрүүтэй хаашуул, Бурхан багшын шабинар болон зон Гушан гурбан тэнгэринэрэй орон элшэнэрые эльгээхэ гэжэ хэлсэбэ. Тиигэжэ тэндэ хүрэжэ шадаха даие дарагшад гэнэн хутаг абаһан бүлэг хүнүүдые эльгээхэ шиидхэбэри абаба.

Гушан гурбан тэнгэринэрэй орон

Бурхан багшын хатан эхэ Махамая хаан тайжа хүбүүнэйнгээ түрэнөөр долоо хоноод байхада, наһа бараа һэн. Хатан эхэ Гушан гурбан тэнгэринэрэй орондо түрэлөө урилан гэтэлһэн байгаа. Тиигээд Бурхан багша 38-тай байхадаа, хатан эхынгээ буян үйлэдэнгөө Дхарма һургаалаа айладахаяа тиишээ залараа һэн.

Нара ногоо татаһан орон дайда амгалан тэнюун хабтайна. Хүжэ санзайн арюун хангалтай сэсэг намаа дохин, даллан надхана. Аршаан тунгалаг уһатай гол горход ирагуу эгшэгээр маани мэгзэмэй зэдэлһэндэл шааяна...

Бурхан багша эндэ заларһаар, хатан эхынгээ буян үйлэдэжэ, ехэ бисалгал уншалга эхилбэ. Энэ уншалгань гурбан һарын туршада үргэлжэлхэ һэн. Тэрэ хатан эхынгээ болон тэнгэринэрэй туһада уншалгаяа бээлүүлжэ байба. Энэ үедэнь доодо түбихөө дай дарагшадай хутагтай бүлэг элшэнэр хүрэжэ ерэбэ. Тэдэнэй бүхы ушарнуудаа айладахадань, Бурхан багша: «Би энэ бисалгал уншалгаяа дүүргээд ошохоб», — гэбэ.

Тиигэхэдэнь элшэнэр айладабад: «Бидэ заатагүй

таниие абашаха даабаритайбди, үгы хаамнай, толгойн сааза хэжэ болохо. Тиимэ дээрэһээн таниие абаашаагүйдэ огто болохогүй, зүгөөр бидэ тэнгэринэрэй орондо үни байжа шадахагүйбди, нүгшэшэхэ болонобди».

Тиигэхэдэнь Бурхан багша Хурмаста тэнгэридэ хандаба: «Заабол намайе абаашахаяа элшэнэр ерээд байна. Ушар тиимэһээ, минии ошожо шадахагүй хада, минии хүрэг дүрэ аб адляар бүтээжэ, эдэ элшэнэрээр доошонь эльгээхэ болоноб».

Хурмаста тэнгэри яаралтайгаар 99 дархашуулаа дуудаба: «Хэнтнай Бурхан багшын хүрэг тон адляар хэжэ шадахаб?» — гэжэ асуун байба.

«Би хэхэб», — гэжэ дархашуулай дундаһаа Манзашэриин хубилгаан, уран зурааша, барималша, хаана хэндэшье үзэгдөөгүй уран шэдитэй шэгшйтэй, эрдэниин галтай эрхы хургатай Бишуу Гарма гэдэг дархан хэлэн байба.

Бишуу Гарма

Уран барималша (скульптор) Бишуу Гарма дүтын зандан ой ошобо. Тэрэ олон зандан модод сооһоо

гуширша түрэлэй улаан занданиие шэлэжэ олоод, отолжо асарба. Тэрэ зэр зэмсэгээ бэлдэжэ, Бурхан багшые анхаран хараба. Теэд хизаарлашагүй сасарһан туяа гэрэлэйнь сог жабхаланай хүрһөө ёлогоодон, тэрэнэй бэеын ямарые ёһоор хаража шадахагүй байба.

Тиимэ дээрэһэнь Бурхан багша голой саада эрье дээрэ заларжа зогсобо. Тэрэ ямар нэгэ бурханда ном табижа байһан түхэл харуулжа, нэгэ мотороо (гараа) дээдэлэн һунгажа, нүгөө мотороо доошонь харуулжа, нюдээ дээшэнь хилам гэжэ шэглүүлэн байба.

Бишуу Гарма толи тунгалаг уһан соо оршоһон Бурхан багшын бэеын дүрсэ анхаран хаража, хүрэг бэе бүтээжэ эхилбэ. Бурхан багшын хубсаһанай уһанай миралзаанһаа эмхитэй зохидоор хумилзажа байһандал үзэгдэһэн дээрэһээ, хүрэгэй хубсаһан тиимээр урлагдаба. Тэрэ Бурханай адистид — абаралай хүсөөр хүрэг бэеые нэгэ үдэрэй хугасаа соо урлан бүтээбэ.

Удаань Бурхан багша хурал уншалгаяа бүтээжэ байһан хиидтээ бусажа, энэ бүтээгдэһэн хүрэг бээдэ хэрэгтэй арамнайе тэнгэринэртэй ба бурхан бодисаданартай хамта үйлэдэн бүтээбэ.

Тиигээд Бурхан багша даие дарагша элшэнэртэ

хүрэгөө даалгажа айладаба: «Энэ хүрэг бурхание залажа, доодо замбида буулгагты. Энэ бурханда мүргэжэ, тахил үйлэдэжэ байгты. Энэ хүрэг бурханда намайе шэнгэнхэй гэжэ Удаяна хаанда хэлээрэйгты!».

Зарлигыень абаһан элшэнэр хүрэг бурханаа абаад, доодо замбияа буугаа һэн.

Тэрэ саг үедөө Бишуу Гарма үшөө хоёр хүрэг урлан бүтээһэн гэхэ. Тиигэжэ Бурхан багшын гурбан хүрэг бэе мүнделһэн юм.

Юрын барималшадай хэршые ехэ оролдолго гаргажа, хүрэгые һажаалган бүтээгээ һааншые, хэһэн хүрэгынь яашые адляар урлагдажа үгэдэггүй юм. Тиимэһээ хэдэн буулгабари хүрэгүүд байбашые, доогуурнь торгон утаһан гаража үгэдэггүй. Буулгабари хүрэгүүд шэдигүй байна бшуу.

Бурхан багшын бусалга

Бурхан багша хатан эхэдээ зорюулһан гурбан һарын уншалгаяа дүүргэбэ. Һанаһан хэрэгээ дүүргээ хадаа, доодо түбиеэ буухаяа түхээрбэ. Энэ үедэнь Сүмбэр уулын дээрэхи гушан гурбан тэнгэринэрэй оронһоо газар түби хүрэтэр гурбан шэдитэ һайхан

гэшхүүр табигдаба. Барууни тэнгэрийн Брахма (Эсэрэн) бурхан алтан эшэтэ сагаан шүхэр барижа, зүүни талын Хурмаста тэнгэри зэндэмэни эшэтэ сагаан шэрбүүр барижа, Амармагай ороной тэнгэринэртэй болон тэнгэрийн изагуурта зон элдэб янзын тахилай эдөө барижа тахин, урдаһаа Махаранза изагуурта тэнгэринэр хангалан үнэртэ хүжэ барин, доошонь заларуулан үдэшэбэ.

Бурхан багша дундахи гэшхүүрээр наранай мандал мэтэ найралтай гэрэл бадаруулан, газартаа буужа заларба. Гэлэн санаартан, хаашуул, түшэмэлнүүд, арад зон өөр өөрын элдэб тахилай зүйлнүүдые барижа угтаба.

Энэ үедэ Буддагай хүрэг бэе өөрөө үндыжэ, долоон алхам хэжэ угтаба. Тэрэ агуу Бурхантай уулзаһанай тэмдэг болгон, толгойгоо гурба дахин дохижо, мэндэ үршөөһэн дүрэ үзүүлбэ. Бурхан багша хүрэг бэеынгээ орой дээрэ баруун мотороо һунган табижа, бодото бээдэм тон адли гэжэ урмашан һайшааба: «Минии нирваан болоходо, олон олон жэлнүүдэй үнгэрхэдэ, зүүн зүг болон хойто зүгэй дайдада амитанай туһын тулада залархаш», — гэжэ хүрэгөө үршөөбэ. Тиигээд Удаяна хаанда һайниие хүргэбэ: «Хүрэгыем эгээл түрүүн бүтээлгэһэндэшни баясанам. Минии шажан

хургаалда туһа үйлэдэжэ, хубитаяа оруулбаш. Зон амитанай буянай дээдэ таряалан болобол. Бүхы амитадай буянай үндэһые үргэдхэхэ шүтөөн лэ! Тодхор хилэнсэгы арилгаха арга боломжо болоо. Энэ хүрэгэй хүл һуури хоёройнь хоорондуур торгон утаһанай гараһанһаа шадалтай юумэн үгы!» — гэжэ зарлиг буулгаба.

Бурхан багшын хүрэг бэе энэ үеһөө эхилээд мянга хоёр зуун наян табан жэлэй хугасаада Энэдхэг ороной бүхы арад зоной дээдэ тахилай орой болон оршобой.

Кумараяна

Энэдхэгэй бага ехэ хаашуул өөһэд хоорондын дай дажар үүсхэжэ, һамаргаан муу саг болобо.

Тэрэ үедээ Зандан Жуу Кашмирта тахигдажа байба. Тэндэхи Кумараяна лама дайтай тогтууригүй муу хаһаһаа һэргылжэ, Зандан Жууе абарха гэжэ шиидэбэ. Тэрэ үнэтэ хүрэгөө Хитад руу абаашахаяа нюусаар замда гараба. Замдаа Дунда Азяар гаража ябахадаа, агууехэ торгон зам дээрэ оршодог оазис хото Куча хүрэжэ ерэбэ. Тэндэ эртэ урдын индоевропынхидой үри һадаһад болохо юэчжи угсаатан ажаһуудаг байба.

Кумараяные Кучын хаан баяртайгаар угтан абаба. Хаан нэгэ хэды саг соо манай эндэ байгыш гэжэ гуйба. Уданшьегүй Кумараяна хаан түрын шажанай ударидагшаар томилогдобо. Хаанай дүү басаган Дживака тэрээндэ дурлашаба. Кумараяна сахил санаараа орхижо, хаанай дүү басага хамга абаба. Хүбүүнэй түрэхэдэ, тэдэ хүбүүндээ өөһэдынгөө нэрэнүүдые холбожо, Кумараджива (344—413) гэжэ нэрэ үгэбэ. Кумараджива буддын шажанай нургаал ехэ хурсаар шудалжа, мэргэншэ болон тодорбо. Тэрэ аргагүй ехэ нэрэ солоороо суурхажа, холо ойроор мэдээжэ болобо. Тэрэнэй суу Хитад ороншые хүрэбэ.

Хитадай император тиимэ ехэ мэргэншэ хүниие мэдэлдээ байлгаха гэжэ обтоод, тиишэнь сэрэгээ эльгээбэ. 384 ондо хитадай сэрэг Куча хотые эзэмдэн абаба. Кумарадживые сэрэгшэд барижа, Хитадаа асархадаа, Зандан Жууешье абалсан бусаһан байна.

Зандан Жуугай залархада, Хитад орондо Буддын шажан ухаангүй түргөөр дэлгэржэ эхилээ һэн. Зандан Жуугай байһан газарта шажанай дэлгэрэн халбаралга болодогынь ехэ зүб байгаа бэлэй.

Хитад орон

Зандан Жуу Куча хотоноо асарагдахаар, хитадай олон хото городуудаар тахигдажа байхан болоно: Чанган, Нанкин, Кайфен болон ондоошье хотонуудаар. арбадахи зуун жэлэй һүүл багаар Зандан Жуу Кайфен хотодо тахигдажа байба. Япон мүргэлшэн Чонен Зандан Жууда мүргэжэ, агууехэ шүтөөн гэжэ мэдэрхэдээ, буулгабариень хэжэ үгыт гэжэ хитадуудта хандаба. Тэрэ буулгабари хүүлэжэ, Японоо залаа һэн. Буулгабари Зандан Жуу Киото хотодо, Сейкаджи сүмэдэ мүнөөшье тахигдажа байдаг юм.

Зандан Жуу шүтөөнөө хитадууд агууехэ хиид «Мин жунсы» соо тахиба. Энэ Бээжэн хотын мүнөөнэй байхан газарта болоно. Байн байһаар хитадай бүхы императорнууд Зандан Жууда маша дээдын ёһо хүндэ хүртөөжэ байхан. Агууехэ монголой Дай юань улас түрын үедэ Шэнансы хиидтэ Зандан Жууе тахидаг болоһон. Император Хубилай Сэсэнэй зарлигаар шэнэ ордон хүмэ баригдаба. Шэнэ ордондо Зандан Жуу залагдажа тахигдан, аргагүй ехэ ёһо хүндэ, үргэл мүргэл үзэжэ байхан юм.

Удаадахи улас түрэнүүдэй императорнууд Зандан Жуу шүтөөндөө баһал аргагүй хүндэ ехэтэйгээр хандажа, мүргэжэ байһан. Император Канси «Хорюулта хотынгоо хажууда Сандансы гэжэ шэнэ ордон барюулжа, Зандан Жууе тэндээ тахиһан юм. 19-дэхи зуунжэлэй түгэсэхэ үеэр Зандан Жуу хойшоо харадаг болоһон гэхэ. Хиидэй ламанарай Зандан Жууе урагшань харуулан табихадань, тэрэнь үглөөгүүр хойшоо харашанхай байдаг болоо һэн. Тиигэжэ Зандан Жуу хойто зүг залархаяа, Будда багшын лүндэлэн айладаһые гэршэлдэг байгаа бшуу.

Хитадта Зандан Жуугай 384-1900 онуудта тахигдажа байхада, буддын шажандэлгэрэн һалбараа.

Боксёрнуудай буһалгаан

Ород гүрэн Хитадта КВЖД (хитадай зүүн түмэр зам) барижа байба. 1898 ондо «боксёрнууд» ород барилгашадта добтолдог болобо. Хариин миссионернүүдые тэдэ алажа эхилбэ.

Европын гүрэнүүдэй болон Япоһин Хитадта ашагта малтамал, телеграфай утаһа, түмэр зам гэхэ мэтэ элдэб ажал ябуулжа байһан үедэ ажалшан арад

хашалганда ородог болоо хэн.

1899 ондо Хитадта бүхы уладай хариин эээрхэгшэдтэ эсэргүү буһалгаан хүжэрэн эхилбэ. Энэ буһалгаае нюуса бүлгэмүүд ударидажа байгаа. Тэдэ «Үнэн зүбэй ба тэгшэ эрхын нюдарга», «Томо нюдарган бүлэг» гэхэ мэтэ нэрэтэйнүүдтэй байһан. Тиимэһэнь англичанууд «боксёрнуудай буһалгаан» гэжэ нэрлээ хэн.

Буһалгаашадые Хитад гүрэнэй сэрэгшые дэмжэбэ. 1900 ондо хариин сэрэгүүд буһалгаае дарахаяа Хитадта нэбтэрэн оробо. Энэ һамаргаан хаһые һамбаашалан Зандан Жууе Буряд ороноо абаашаха арга хурга бэдэрэл гэхэн телеграмма Агван Доржиев Ородой консульствын почтын дарга Николай (Найдан) Гомбоевто эльгээбэ. Гомбоев Эрдэниин ламахае ехэ һайн таниха дээрэһээ, ламахайда дуулгаба.

Эгэтын дасанай соржо лама Гомбо-Доржо Эрдынеев Утайн хиидүүдээр үргэл мүргэл үйлэдэжэ ходо ябадаг байһан.

Хариин сэрэгүүд Бээжэн хотые эзэлээд, дээрмэдэлгэ, һандаргалга хэжэ эхилбэ. Франциин сэрэгшэд Императорой ордоной байдаг Хорюулта хотые болон Зандан Жуугай тахигдадаг Сандансы һумые тоножо, дээрмэдэжэ эхилбэ. Тэдэ тонуул

дээрмээс далдалхын тула түймэр табидаг байба. Франциин сэрэгэй ноёд өөһэдынгөө Хитадта байһан миссионер Фавьеда Хорюулта хото болон оршонхи хиидүүдые даалгаба. Зандан Жуугай тахигдажа байһан Сандан-сы хүмэшье тэрэнэй мэдэлдэ оробо. Хумын ламанар Фавьеда найдажа, найнаар сахижа байхыень гуйба. Харин тэрэнь Зандан Жууда үргэһэн бүхы үнэтэ зөөриень тонобо. Тиигээд үүдэндэнь соносхол үлгэбэ: «Эндэ Зандан Жуу, үнэтэй юумэн үгы!»

Сандан-сы сүмын ламанар энэхэ гайһаа һэргылжэ, Зандан Жуугаа шатажа эхилһэн сүмэһөө арай шамай абаран гаргаба. Тэдэ Зандан Жуугаа Утай руу түргэ мүрөөр абаашажа, нэгэ хүзэгтэй танил айлдаа нюугаа һэн.

Хитадай засагаархин Зандан Жууе сүмэтээс хамта гал түймэртэ хайлаа гэжэ тэмдэглэһэн юм.

Эрдэнийн соржо ламахай

Эгэтын дасанай соржо лама Гомбо-Доржо Эрдынеев (Эрдэнийн соржо лама гээд зондоо алдаршаһан) Найдан Гомбоевһоо Зандан Жуу тушаа мэдээ абаба.

Тиигэмсээрээ тэрэ байһан алта мүнгэн дээрээ үшөө алта мүнгэ таталгын зар тараажа, хүрэхысэ алта мүнгэ богонихон саг соо суглуулаадхиба. Эрдэнийн соржо лама ходо сугтаа ябадаг Базар габжа, мүн өөрынгөө шаби хубараг Лупил хүбүүе абаад, түргэн дундаа Хитад зорибо.

Тэрэнэй харгыда ябахада, үнинэй танил хуурша, дууша хүн харгы дээрэ угтажа һууба. Тэрэ Эрдэнийн соржо ламые магтан, морин хуураа шэнхинүүлэн:

*Шара торгон дэгэл хүлхэлзүүлжэ,
Шэршүү торгон малгай дэлбэлзүүлжэ,
Шаажан дэлбэгэр хөөргэ ялалзуулжа,
Баруун мүнэнэй эхиндэ
Бар шэнги бажаганажа,
Зүүн мүнэнэй эхиндэ
Луу шэнги лужаганажа ябаһан
Соржо гэгээн багша янзатай,*

— гэжэ хүргэжэ дуулан үдэшэбэ.

Гомбо-Доржо Эрдынеев Улхасаа нютагта түрэн. Гомбо-Доржо хүбүүн эсэгэтээ хони мал адуулалсадаг һэн. Нэгэтэ тэрэнэй хажуугаар Хамба лама Чойнзон-Доржо Юролтуев мори тэргээр гаража ябаба. Хүбүүн хонийо тогтоохоёо тэдэнэй урдуур гарахаар гүйжэ

ябаба. Хамба лама жолоошондоо мориёо байлга гэбэ. Ламын урдуур хара хүнэй гараха ёһогүй, нүгэл һэн тула суг ябаашадын гайхаба. Энэ хүбүүн угаа ехэ алдартай ехэ лама болохо гэжэ Хамба лама тэдэндээ хэлээ һэн. Гомбо-Доржо хүбүүн хэнэй урдуур гараһанаа ойлгоошьегүй, хонидоо тогтоон, дуратай дуугаа дуулана:

Унаашым дүрбэн туруунһаа

Улаахан дүлэн сасарна.

Ухаанхан зүрхэнэйм оёорһоо

Отошын үбдис сасарна.

Шэбшэгэрэйм дүрбэн туруунһаа

Сэгээхэн дүлэн сасарна.

Сээжэхэн зүрхэнэйм оёорһоо

Шэгэмүниин тарни сасарна.

Гэртэхиниинь хүбүүгээ хубараг болгожо, Эгэтын дасан үгэһэн байна. Хүбүүн ехэ хурса, һонор ухаатай байжа, хэдэн жэлэй һүүлээр, эдир болоод ябахадаа, соржо лама болобо. Гомбо-Доржо соржо лама болоһонһоо хойшо Утайн хиидүүдээр ябадаг боложо, холбоо барисаа байгуулба. Тэрэ Утай ходо

ошоходоо, Эгэтын дасанай жиндагуудай суглуулһан үргэл бариса абаашажа, тэдэнэйнгээ зүгһөө ехэ үргэл хэдэг болобо. Тиигэһээр байтараа Утайн хиидүүдэй түб болохо Майдариин дасанда үдэр бүхэнэйн уншалгада Эрдэниин соржо ламын нютагаархинай нэрэнүүд дурсагдадаг болоо һэн. Эрдэниин соржо лама Утайгаараа ехэ мэдээжэ боложо, нэрэ хүндэшье олобо. Тэрэ Утайн ламанарай захиргаанһаа тамгатай үнэмшэлгэ саарһатай боложо, Утайгаар өөрын хүн шэнгээр ябадаг болоо һэн.

Эрдэниин соржо лама Хитад ерэмсээрээ, Найдан Гомбоевтой уулзаба. Тэдэ хоёр үүсхэһэн хэрэгээ хөөрэлдэһөөр, Ород уласай консульствын харуул — Сэлэнгын хасагуудай атамантай уулзаба. Тиигэжэ Буряад дайда хүрэтэр хүргэжэ үгэхэ харуул хасагуудтай болобо.

Тиигэһэн бээрээ тэдэ Зандан Жууе Утай асарһан ламанартай бараалхажа, сэнгээ хэлсэбэ. Баһа Утайн ноёд найдаар хөөрэлдэжэ, хэрэгтэй саарһаяа үгэлигэ алта мүнгэ үгэжэ абаба. Иимэрхүү ябуулга хэжэ, Зандан Жуугай шэгнүүртэй адли алта мүнгэ гаргашалба.

Эрдэниин соржо лама Зандан Жууе худалдажа абахын түлөө алта мүнгэ ехээр гаргашалба.

Тиигээд Утайда «Эгэтын мүнгэн соржо» гэхэн нэрэтэй болобо.

Тэдэ Зандан Жуугаа гартаа абажа, Эрдэнийн соржо ламын анханай хайн танил монгол айлайда асарба. Тиигээд Эрдэнийн соржо лама, тэрэнэй сойбошон (секретарь) Базар габжа, Лупил шабинь бусаха замдаа гарахын яаралтай түхээрэлгэ эхилбэ. Найдан Гомбоев консульстваяа бусажа, баһал бэлдэлгын ажал ябуулба.

Аян зам

Лупил хубараг газааһаа гүйжэ орон:

— Ерэбэ, ерэбэ, — гэжэ амидан зогсобо.

— Зай болоо, болоо, хэлсэхээрээ болзортоо ерэбэ ха юм, — гэжэ Эрдэнийн соржо лама уншажа байһан номоо саашань табижа, хууриһаа бодоно.

Найдан Гомбоев орожо ерэбэ:

— Амар мэндэ-э! Тамнай хүлээжэ ядашоод байна гүт? Сагнай тиимэшэг, яараха хэрэгтэй.

— Бидэ бэлдэнхэйбди. Зандан Жуугаа боожо багланхайбди. Торго хургаар орёогоод, үшөө зузаан һэеыгээр мансылан орёогообди, — гэжэ Эрдэнийн

соржо лама Гомбоевоо асуунгяар хараба: — Зай?

— Хоёр мори шарга асарааб, хилэ хаадгүй гаталха консульствын болон Хитадай засагаархинай саарһа асарбаб. Арбан буряад хасагууд, — гэжэ Гомбоев тоосоһондол хэлэбэ.

Тэдэ бултааран Зандан Жуугаа хоёрдохи шаргадаа ашаад, голоомо оргоожоор хушаад, нюужа дээрэһэнь мэшэгтэй хайрсагтай эдээ хоолоо, почтын хэрэгсэл зөөри ашажа хүлибэ.

Хоёр мори шарга, арбан хасагууд гээд Утайһаа Монгол тээшэ замдаа гараба. Найдан Гомбоев Эрдэниин соржо ламые үдэшөөд, консульстваяа бусаба. Буряад аяншадай хилэ гараха үнэн зүбшөөл саарһатайшые хаань, хилын харуулшад ашаанай шаргыень хилын дүримэй ёһоор шалгаба. Орёолгоотой Зандан Жууе шалгахадань, тэндэнь зандан модоор хэһэн томо табагууд байба. Тиигэжэ Зандан Жуу ондоо нүдэнһөө өөрыгөө далдалжа харагдаа бшуу. Энэнь заларха газартаа зүб заларжа ябаһыень гэршэлээ ха юм.

Хилэ хаадгүй гаража, Даа Хүрэн (Улаанбаатар) хүрэтэр гай гасалангүй ябаба. Тэдэнэр үдэшээр Даа Хүрэн хүрэжэ ерэбэ. Тэндэ тэдэниие Буряадай Хамба лама угтажа байба. Тэрэ ерээшэдээ нэгэ үгытэй монгол айлайда хонуулхаяа асарба. Зандан Жуугаа

тэрэ айлайнгаа амбаар соо оруулжа хадагалба. Тэрэ айлайнь хүршэнэр амбаарайнь хажуугаар гарахадаа, амбаар сооһоо толоной татажа байхые анхараад, Гандан хийдэй шэрээтэдэ дуулгаба. Шэрээтэ лама үгытэй монголые дуудуулба. Энээниие мэдэһэн Буряадай Хамба лама аяншадаа түргэн дундань бэлдээд, Даа Хүреэнһээ зайлуулан ябуулаадхиба. МонголоЙ хамба буряад аяншадай хойноһоо бүлэг сэрэгшэдые эльгээбэ.

Маймаашан (Алтан Булаг) аяншадай хүрэжэ ябахадань, монгол сэрэг хүсэбэ. Тэдэ олондоо найдажа, бөөе нюунгүй сэхэ дүтэлэн ерэбэ. Ангуушан ябаһан хасаг тэдэнэй дүтэлжэ ябаһые үнинэй мэдэнхэй. Тиимэһээ аяншад ябадалаа түргэдхэнхэй, буу зэбсэгээ бэлдэнхэй һэн. Хилэшые хүрэтэр холо бэшэ! Монголнууд буудажа, хасагууд харюусан буудаба. Монголнууд тудагдаад лэ, моринһоо унажа байба, харин аяншадай нэгэнииньшые тудагдангүй дабшажал ябаба. Үсөөрһэн монголнууд ехэтэ гайхан жэхыжэ, булта алуулха бэшэ хадаа, яахашые аргагүй зогсохо баатай болоо бэлэй.

Буряад аяншадшые мултаран, Буряад дайда руугаа ороо һэн.

Байха хууридаа заларба

Хамба ламын зарлигаар Зандан Жуу Хүл нуурай (Гусиное озеро) дасанда тахигдаба. Хүн зон олоороо мүргэл үргэл үйлэдэжэ эхилбэ. Тиигэбэшье Эрдэнийн соржо ламын эдэбхеэр энэ хүлгөөтэ сагта үлүү анхарал ондоо тээхиндэ татуулхагүйн тула Зандан Жуугаа холын дасанда байлгахаа шийдхэбэри абтаба. Зандан Жуу Эгэтын дасанда залагдажа, морилхо газартаа морилбо, байха хууридаа заларба. Эгэтын дасанай үгэлигын эзэдэй алта мүнгэнэй хүсөөр абтаһан хадаа, зүбөөрөөл Эгэтын дасанда Зандан Жуу оршохоороол оршожо тахигдаба.

МонголоЙ Хамба лама буряадуудай Зандан Жууе залажа асарһые тухайлһан байба. Тиигээд лэ Богдо хүрeэһeэ Маа хамба морилжо ерэбэ. Тэрэ Зандан Жууе нэгэ аргаар гартаа оруулжа залаха хүсэлтэй һэн. Тэрэ Зандан Жууе шэрэхэ тусхаар мори тэргэтэй ерээ. Тэрэниие Эрдэнийн соржо ламада хандагты гэхэдэнь, тэрэ Шэтын генерал-губернаторта хэрэг барихаяа мордобо. Тиигэмсээрнь Эрдэнийн соржо лама зүүн хуасай отогой шүүлингэ Аюшын Цыден-Доржотой Үхэр нуур яаралтай ошобо. Тэдэ тэндэһээ Шэтын генерал-губернаторта телеграмма эльгээбэ.

Богдын хүрeэнэй Маа хамба танда хандажа, Зандан Жууемнай абаашаха зүбшөөл эрхэдээ болохо гэхэн удхатай телеграмма нэн. Маа хамбын ерэхэдэ, мэдээ абаһан генерал-губернатор зүбшөөл үгэбэгүй. Тиигэжэ Маа хамба хооһоор бусажа, Зандан Жуу буян хэшэгэй бадаруулжа байрадаа байһаараал байгаа нэн.

Эрдэнийн соржо ламын зарлигаар Зандан Жуугай буулгабари хүрэг түмэрөөр бүтээгдэжэ, дасан соо тахигдаба. Үнэн Зандан Жуугаа сагай амгалан һайн болотор нюуса газарта хадагалаа нэн.

Эрхэтэнэй дайнай үедэ япон эзэрхэгшэд Зандан Жуугай байһан газарые мэдээ нэн. Уданшьегүй японой санаартан Зандан Жуугай үнэн хүрэг бэдэржэ, Эгэтын дасан ерэбэ. Теед тэдэнэй ерэхэдэ, Зандан Жуугай түмэр буулгабари хүрэг тахигдажа байба. Япон санаартан буулгабари хүрэг хаража, урма зорилгоёо алдажа, бусаха баатай болоо нэн.

Ябан Сам

Бурхан багша Гушан гурбан тэнгэринэрэй оронһоо буугаад, Удаяна хаанай дасан хийдтэ Зандан Жуу

хүрэгтөө хандан айладаг манай ёһоор тэрэнь Энэдхэг ороной һүүлээр Хитад орондо тахигдаха. Тэрэнэй һүүлээр хойто зүгэй Ябан Сам гэдэг орондо заларха байһан юм.

Ябам Сам гэжэ энэдхэгээр манай Буряад-Монгол ороние хэлэнэ. Буряад хэлэндэ оршуулхада, «Юртэмсын шулуун хилэ» болоно. Бурхан багшын айладаһаар болобол, Зандан Жуу мүнөө үедэ заларха газартаа заларанхай оршожо байна ха юм даа.

1922 ондо Зүүн түбэдэй Уринаа хийдэй ехэ эрдэмтэ гэгээн Зандан Жууе шэнжэлхээ олон ном һудартай ерһэн юм. Тэрэ эрдэмтэ лама Шэтэ хото ерэжэ, буряад хэлэтэй Назаровтан гэжэ айлайда тогтоһон. Уринаасан гэгээн Эгэтын дасан ошохо һэдэлгэтэй харгышан болохо буряад хүниие бэдэрүүлбэ. Талаан тудажэ, Лаваан Цэрэнжаб гэжэ хүн дайралдаба. Цэрэнжабай түбэдөөр хөөрэлдэхэдэ, Уринаасан гэгээн ехэтэ баярлаба.

Тэдэ Эгэтын дасан хүрэжэ ерэбэ. Уринаасан гэгээн дасанай зүүн гүбээ дээрэ буугаад, мүргэл үүсхэжэ, ном һудараа хараад, баруун зүүн зүгүүдтээ тахилгатай хоёр хадатай, жаахан горхоной эрьедэ Эгэтын дасан хийдтэ Зандан Жуу байна гэжэ энэ номойм ёһоор зүб тудажэ байна гэжэ айладаба.

Дасанда морилжо, урда багшында байрлажа, шэнжэлгынгээ ажал хэжэ эхилбэ. Тэрэ Ябан Сам — шулуун хилэ гэдэгыг бэдэрүүлхэ гэбэ. Нютагай, Хара Шэбэрэй, хүниие олобо. Газар уһаяа хайн мэдэхэ табан хүн боложо, «шулуун хилэ» бэдэрхээ гараа һэн. Тэдэ Зүүн Эгэтэһээ эхилжэ бэдэрбэ. Тэндэ тэдэ хүшэһэн шүргэдэл жэрэгэр зоомол шулуунуудыг олобо. Тэрэнэй мүшхэн ябахадань, зарим тээгээ газар доро орошонхой, зарим газартаа арайхан бултайжа байба. Эгэтээ гараад, Улагтын адагаар, Мухарай үбэрөөр мүшхэхөөр, Маарагта, Нарин-Горхон хүрөө һэн. Тэдэ бусажа, Уринаасан гэгээнээ бараалхан, хараһан үзэхэнөө хөөрбэ. Уринаасан гэгээн ном һудараа үзэжэ, Ябан Сам газарай карта хаража: «Энэ маша зүб олоо байнат», — гэжэ хэлээд, тэмдэглэлэйнгээ дэбтэртэ бэшэбэ. Тиигэжэ тахигдажа байһан Зандан Жууе үнэн бодото гэжэ баталба.

Энэ гэгээнэй шэнжэлгээ хэжэ байтар, Шэтэһээ засагаархин ерэжэ, суг ябалсаһан туһамаршан Ахваас гэгээнтэйн Шэтэ хото тушааба. Тиигэжэ тэдэниие колонизаторнууд гээшэд гэжэ гэмнээд, нютаг руунь түргэн ябуулһан юм.

Ута хадаг

Үнгэрhэн зуун жэлэй гуша гаран оноор ород гүрэн дотор шажан мүргэлые хашажа, даража эхилбэ. Буряад орондошые баһа тиимэ үйлэ хэрэгүүд эхилээ hэн. Дасан хиидүүдые үгы хэхэ гэхэн суглаа зүблөөнүүд эмхигдэжэ, энэ дасан, тэрэ дасан хаагдаба гэхэн шиидхэбэринүүд абтадаг болобо. Тиигэжэ дасангуудай зөөри хүсэд һайнаар дансалагдангүй, һалгаагдажа, худалдагдажа, хаягдажа эхилбэ. Тэрэ үедэ үнэтэ шухаг бурханай номууд, угай бэшэгүүд болон бэшэшые түүхэтэ бэшэгүүд гэхэ мэтэ хаягдахань хаягдажа, галдагдахань галдагдажа байба. Айл хотонууд гэртээ байһан бурханай номууд, угай бэшэгүүдээ нюужа даража байба. Бурхангууд, тахилнууд, шажанай хэрэгсэлнүүдэй зариманиинь музейн жасада абаашагдажа зариманиинь хаягдан һалаһан болоно.

Энэ үеэр Яруунын аймагаар ажалай хэрэгээр ябаһан обком ВКП (б)-гэй нэгэдэхи секретарь М. Н. Ербанов Эгэтын дасан хүрөө hэн. Тэрэ Зандан Жууе хараад, энэ модон дүрсэ онгондо мүргэнэ гээшэ гүт гэбэ. Тиигэхэдэнь ламанар ута хадаг абажа, Зандан Жуугай хүлэй доогуур орёогоод, нэгэ үзүүрыень

Ербановта үгэбэ. Тэрэнь шангаар угзаран татахадаа, хүрэгыг унагаахаб гэжэ һанаһан байгаа. Теед хадаг Зандан Жуугай хүлэй ула һуури хоёрой хоорондуур ходоро татагдан гарашоо һэн.

Жалсан Жабон

Агууехэ нангин шүтөөн Зандан Жуугай мүнөө бүтэн бүрин тахигдажа байһанда Жалсан Жапович Жабоной аша габьяа, буянта үйлэ хэрэгынь хэлэшэгүй ехэ гэхын хажуугаар энэ хүмнай Түбэд эмнэлгын атлас баһа абарһан ха юм.

Ж. Ж. Жабон (1899-1971) Хориин аймагай Ангир һууринда түрэхэн. Арбан гурбатайһаа Асагадай дасанай дэргэдэхи буряад һургуулида һураба. 1924 ондо Монголшын курс дүүргэжэ, монгол хэлэ бэшэг ехэ һайнаар мэдэдэг болобо. Яруунын аймагта багшалба, Монголдо оршуулагшаар хүдэлбэ. Һүүлээрнь Ленинградта шажан буруушаалгын ба хизаар ороноо шэнжэлгын музейнүүдэй дээшэлүүлгын һуралсал дүүргэбэ. Тэрэ тиигэжэ шажан тухай, музейн ажал тухай һайн мэдэхэ болоо һэн.

1938 ондо Жалсан Жабон шажан буруушааһан музейн директорой орлогшоор томилогдобо. Энэ ажалда ороодүйшье байхадаа, тэрэ хаагдажа, хандаргагдажа эхилһэн дасангуудай үнэтэй сэнтэй юумыеньсуглуулжа, энэ музейдэасаржахадагалуулдаг байһан юм. Тэрэ музейдэ хүдэлжэ эхилээд, алба хаагшадтаяа полуторкаар ябажа, дасангуудай үнэтэй сэнтэй юумэнүүдые суглуулһаараал һэн.

Гушаад гаран онуудаар һамаргаан хатуу сагай боложо эхилхэдэ, зон Зандан Жуудаа һанаата болодог болобо. Тэрэ үеэр Зандан Жуу баруун тээшээ хараһандал үзэгдэнэ гэжэ хүн зон хэлсэдэг болобо. Энэмнай 1935 оноор болоно.

Цогто Номтоевич Номтоев (1910-2003) багша, һургуулийн директор, Социалис Ажалай Герой, Буряад арадай уран зохёолшо мүн. Тэрэ үеэр Ц. Номтоев Эгэтын һургуулида багшалжа байгаа һэн.

Нэгэтэ һургуулийн газаа полуторка машина ерэжэ тогтобо. Хоёр хүн орожо ерэбэ. Нэгэниинь жолоошон, танилын Жалсан Жабон байба. Амар мэндээ хэлсэжэ, хэдэн үгэ андалдаад, Жабон хэлэбэ: «Зандан Жууе хадагаламжада абаашахаяа ерээб. Мүнөөнэй эдэ мунинхашуулай гар хүрөөдүйдэ абарха хэрэгтэйл. Намтай дасан ошолдожо туһалыш даа».

Тэдэ дасан ерэжэ, байһан зондо ойлгуулан хэлэбэ. Һамгад бэреэдые суглуулба. Тиигээд Зандан Жуугаа хадагуудаар орёолгоод, сагаан һэеыгээр бүреэдэһэлжэ шэдүүлбэ. Кузов соонь эрэшүүл хэдэн дабхар һэеы дэбдибэ. Тэдэ Зандан Жуугаа дүмүүхэнээр ашажа, баһал һэеыгээр мансылан хушаба. Дасанһаа гаража, Номтоевойдо сай уухаяа оробод. Тэдэнэй сайлаад гарахада, нютагай зон сугларшанхай, Зандан Жуудаа мүргэжэ, хүбхэгэр мүнгэ үргэжэрхинхэй байба. «Энэ үргэл мүнгыг суглуулаад, сомон зүблэлдөө тушаагты», — гэжэ Жабон хэлээ һэн.

Полутарка машинын ябахадань, олон хүгшэд, бэреэд хойноһоонь һүн сэржэм үргэжэ: «Зандан Жумнай бусажа ерэхэнь болтогой!» — гэлдэжэ уйлалдаһаар, аяар Тайлууд хүрэтэр дахажа хүргэн үдэшөө һэн.

Огидитриин хүмэ

Одигитриин кафедральна хүмэ 1929 ондо хаагдажа, большевик захиргаанай мэдэлдэ оробо.

Тэндэ барилгашадай хуралсал эмхидхэгдэбэ. Һүүлээрнь музей байгуулагдаа.

Жалсан Жабон нангин шүтөөн Зандан Жууе шажан буруушаалгын музейн хаамал хадагаламжын жасада, Одигитриин хүмэ асараа һэн. Тэрэ эндэ хүдэлдэг болоходоо, гоё найхан шэл гунгарбаа бүтээжэ, хүмын хоёрдохи дабхарта Зандан Жуугаа табиһан юм.

Музейнүүдэй бүхэдэлхэйн үдэртэ, майн арбан найманай үдэртэ, оролдожо шадаһан зоной Зандан Жууда мүргэхэдэ болодог һэн. Тэдэ зон музейн ажалшадай зууршалгаар, КГБ-гэй хара бүридхэлдэ абтажа, мүргэдэг байгаал даа.

Зандан Жуу 1935 онһоо 1991 он болотор Одигитриин хүмэ соо хадагаламжада байһан болоно. Тэндэ түрүүн шажанда харша музей байгаа. Тиигээд тэрэниие хизаар ороноо шэнжэлгын музей болгоо. Һүүлдэнь түүхын музейн хадагаламжын жаса болоо һэн.

Музейн алба хаагшадай нарин нягта харууһан доро Зандан Жуу тэдэндээ һайниие хүргэһэн адистаа хүртөөн тэндээ оршоол даа.

1942 ондо фашис булимтарагшад ниислэл хото Москвада дүтэлжэ, аюулта үе тушаалдаад байба. Харин зүүн тээһээ сая сэрэгтэй японой Квантунска бүлэглэл нэбтэрэн орохоёо бэлэн байгаа.

Энэ үедэ музейн ажалшад үнэтэй сэнтэй юумэнүүдээ саашань хадагалха шууд шийдхэбэри абаба. Эндэ хайн ханаата ноёдойшые туһаламжа үзүүлхэн байгаа бээ.

ФЗУ-гай бүлэг комсомол хурагшадые асарба. Тэдэ комсомолшууд ехэ хайрсаг соо жиираглагдан хэгдэхэн Зандан Жууе, магад, ерэхэ аюулһаа хэргылэн, хүмын подвал руу оруулжа үгөө хэн. Нэгэ хажууһаань 6 хүбүүд, нүгөө тээхээн баһал 6 хүбүүд, урда талаһаань 2 хүбүүд үргэжэ, хоёрдохи дабхарһаа подвалда оруулаа.

Тэдээнэажалайнгаа хүүлдэ хэндэшье хэлэхгүйбди гэжэ шахаа тангаригаа үгөө хэн.

Тиигэжэ Одигитрийн хүмэдэ Зандан Жуу нарин нягтаар хадагалагдажа байгаа бшуу.

Музей

1991 оной июль һарада үндэр түрэлтэ Далай ламын залархын урда Зандан Жуу Ц. Сампиловай нэрэмжэтэ уран хайханай музей соо үзэмжэдэ табигдаа хэн. Тэрэ табин зургаан жэлэй хугасаа соо хадагаламжада

байханаа гаргагдаа бшуу. Энэ үзэмжэ хоёр нара соо үргэлжэлбэ. Одоол үнэн хүзэгшэд Зандан Жуугаа бараалхан мургэжэ, ханаа сэдхэлээ арюудхаһан гээшэ.

Тэрэ үедөө Зандан Жуу зүүлжээ харадаг болоһон гэжэ музейн ажалша эхэнэр хөөрэлхэн байна. Үглөөгүүр ажалдаа ерэжэ ороходом, Зандан Жуу зүүн тээшээ хараһандал ходо үзэгдэхэ. Харин ошоод, арюудхан аршахадам, урагшаа хараһан зангаараа байжал байха.

Зандан Жуу байһан байрадаа, түрэл дасангаа бусахаяа мэдэжэ байгаа гээшэл даа.

Дэмбэрэлтэ үйлэ

Буряад орон соогуур анханайнгаа шүтөөн дасангуудаа һэргээхэ хэмжээ ябуулганууд эхилээ һэн. Эгэтэ нютагай зон дасанаа бодхоохо тухай хүзэгтэнэй суглаа зарлаба. Тиигэжэ энэ буянта үйлэ хэрэгтэ туһалхыень гуйһан олон зоной гар табилгатай мэдүүлгэ СССР-эй арадай депутат анха байһан Дамби Базарович Дамбаевта барюулагдаһан байна. Энэ эхин ябуулгын һүүлээр гүрэнэй дээдын засаг зургаанһаа зүбшөөл үгтэбэ. Уламжалан

мүнгэ зөөри суглуулха үйлэ ябуулганууд үүсхэгдэжэ эхилбэ. Баригдаадүй дасанай шэрээтээр томилогдохон Доржо лама Цыденов энэ хэрэгтэ шударгы ороо һэн.

Хэдэн хэдэн хандиб үргэлгын (марафон) хэмжээ ябуулганууд үүсхэгдэжэ, мүнгэ зөөри сугларжа эхилээ бэлэй. Олон түмэн хүн зон, олон томо багагүй үйлэдбэринүүд, бэшэшье һай һанаашад энэ хэрэгтэ өөһэдынгөө хубитые оруулжа, буянаа арьбадхаһан байна.

1990 оной октябрь һарада һандаргагдаһан Эгэтын дасанай һуурида модон дуган мүнделөө һэн. Шэнээр мүнделһэн дасан арамнайлагдажа, шэрээтэ лама Доржо Цыденовай хүтэлбэри доро хүдэлжэ эхилбэ. Нангин шүтөөн Зандан Жуугаа бусааха асуудал ламанарай, жиндагуудай урда бодобо. Хэмжээ ябуулганууд зүб тээшээ шиидхэгдэбэ.

1991 ондо буддын шажантанай захиргаанай гуйлтаар Бурядай түүхын музейн жасаһаа хоёр мянга гаран шажанай хэрэгсэлнүүд дасангуудтаа бусаагдаба. Тэрэнэй тоодо Зандан Жуушье оролсобо.

Сентябриин 25-да Зандан Жууе вертолёдоор Эгэтын дасан залан асараа һэн. Улаан-Үдэһөө ниидэжэ гарахадань, абаахай саһан аажамаар орожо эхилбэ.

Тиигээд Эгэтын дасан ерэтэрнь орожол байба. «Энэ тэнгэри Зандан Жуугай замые аршаандал арюудхажа байна гээшэ», — гэжэ ламанар хэлээ һэн.

Тахилай орон мандаба

Нангин шүтөөн Зандан Жуу түрэл дасандаа заларжа, шэнэбаригдаһан модон дугансоо тахигдаба. Нангин шүтөөнэй бусалгын ехэ уншалга арамнайда ехэ бага зиндаатай лама багшанар хабаадаба. Хамба лама Мүнхэ Цыбиков уншалгые ударидан ябуулба. ХХI Бандида Хамба лама Мүнхэ Цыбиков гуша гаран оноор гэбшэ зиндаатай ябаа. Тиихэдэ тэрэ гушаад лэ хүрэжэ ябахадаа, хаагдажа һандаргагдахаяа байһан дасанайнгаа үүдэ суургадаа һэн. Хэрэлсыйһээ буухадань, гурбан сагдаанар тэрэниие тушаахаяа ерэжэябаба. Мүнхэ гэбшэ 19жэл Колымагай сүлэлгэдэ ябажа гараа. Тэрэ эмшэ лама туладаа, бүхы лагерай зониие: һуугшадыешье, харуулшадыеньшье адлил аргалдаг һэн. Хамба ламаар толилогдоод байхадаа, 1991 оной сентябрь нарада бусаһан Зандан Жуугаа түрэл дасандаа бараалхаха үйлэтэй, аза талаантай байба.

Шэрээтэ лама Доржо Цыденовай Зандан Жууе бусаахын түлөө ехэ оролдолго гаргаһанда, шэнэ дасан мүндэлүүлһэнэйн түлөө Хамба лама Мүнхэ Цыбиков тэрээндэ ехэ баясхалан хүргэбэ.

Эндэ баһа үндэр наһатай Гомбо габжа үндэр наһатайб гэнгүй бүхы уншалгада хабаадажа гараа һэн.

Зандан Жуу дахинаа түрэл Эгэтынгээ дасан заларжа, тахилай орон болобо. Бурхан багшын арюун хүрэг бэеһээ мүргэлшэд адис хүртэжэ һанаа сэдхэлээ заһан арюудхажа, бүхы гай тодхорһоо аршалагдажа, энхэ мэндэ ябаһаниинь наһанайнь жаргал гээшэл даа.

Зандан Жуугай ордон

Зандан Жуу модон дуган соо тахигдажа байһан. Тэрэ модон дуган соо энэ гайхамшагта дээдын бүтээлые таарама оршон байдалаар хангаха гээшэ хэсүү һэн. Тиимэһээ нангин хүрэг муудажа эхилбэ. Тиихэдэнь ламанар нютагайнгаа соёлой байшанай зураашада хандаба. Тэрэнэй эрдэни шулуу духадань табиха гэхэдэнь, тэрэнь һуури нүхэнһөө ехэшэг

байшаба. Зурааша магнайн нүхые түнхин ехэ болгоод, тэрэ эрдэни шулуугаа нуулгаба. Магазинһаа абтаһан алталмал шэрээр хүрэгые алталан шэрдэбэ. Энэ «һэльбэлгын» һүүлээр үнишые болонгүй хүрэгэй шэрэ хобхоржо эхилбэ. Эндэ ехэ гарай зураашадай хэрэгтэйе ламанар ойлгобо. Тиигээд Эрмитажай һэльбэн шэнэлэгшэд дасанай гуйлтаар 1995 ондо ерээ һэн. Тэдэ нангин бүтээл Зандан Жууе нарибшалан шэнжэлжэ, анханайнь мандама түхэлдэ оруулан шэнэлһэн байна. Зандан Жуу үнэн һайхан түхэлөөрөө толоржо, нюур шарайнь сэлмэжэ, харасаншые хурса гэрэлтэй болоо бэлэй.

Хүрэгэй һайнаар сахигдажа байха тааруу бэшэ оршон байдалые харан, Буддын заншалта Сангха Зандан Жууда таарамжатай оршон байдалтай шэнэ дуганбариха шиидхэбэри абаба. Тиигээд бүхы буриад орон соогуур буянта бариса зарлагдажа, барилгын мүнгэ зөөри сугларжа эхилбэ. Буян үйлэдэһэн эбигээлэгшэд (спонсорнууд) олоороо энэ үйлэ хэрэгтэ хабаадажа, буянаа үргэдхэһэн байна. Эдэнэр алтан үзэгөөр Эгэтын дасанай түүхэдэ бэшэгдэнхэй!

2008 ондо Зандан Жуугай дуганай барилга манлайлагдаба. Дуган буддын шажанай заншал баримталан гурбан дабхараар баригданхай.

Зосоонь нангин бүтээл хүрэгтэ тааруу оршон байдал зохёогдонхой. Ходол нэгэ температура, нэгэ зохидолтой агаар гэхэ мэтын байхаар байшан баригдаа юм. Энэ ехэ барилга элбэг гартай үгэлыгын эзэдэй буянта хүсөөр мандаба.

Зандан Жуугай ордон гэгдэжэ, баярта гэрэлээрээ толоржо, хүр жабхаланаараа, гоё найханаараа алтан дэлхэйе шэмэглэжэ, хүнэй нюдэ хужарлуулжа, сэдхэл зүрхэндэнь буянай зула бадараажэ байхань хэтэ мүнхын гээ! Энэ ехэ дэмбэрэлтэ ябуулга хэрэгыг эрхилһэн хүн гэхэдэ, дасанай шэрээтэ Амгалан ламахай болоно. Дашицыренов Амгалан Дармабазарович Эгэтын Адаг нютагай хүн болоно. Жааханһаа хүбүүн түрэлхидөө дахажа, Эгэтынгээ дасан ябалсажа, үргэл мүргэл хэлсэжэ өөдэлһэн хадаа, бурхан шажанда хүзэглэһэниинь эли бээ. Хүбүүн хургуулияа дүүргэжэ, сэрэгэй алба гаража, түрэл нютагтаа хүдэлжэ байтараа, Эгэтын дасанай зууршалгаар Ивалгын дасанай буддын шажанай дээдэ хургуулида шажанай ном шудалһан байна. 1993 онһоо Амгалан ламахай Эгэтынгээ дасанда хүдэлнэ. 2000 ондо дасанайнгаа шэрээтээр баталагдажа, мүнөө хүрэтэрөө тушаалаа нарин нягтаар сахин хүдэлжэ ябана. Амгалан ламахайн Зандан Жуудаа шэнэ

дуган бариха гэгдэн хүсэлын дээгүүр шийдхэгдэж,
ханаа сэдхэлын урма зоригоор бадархан байна.
Амгалан ламахай засаг зургаанай, үйлэдбэри
ажахыншые газарнуудаар ябажа хөөрэлдэн, хүн
зонтой, хүзэгшэдтэй уулзажа, дулаан үгөөр хандажа,
Зандан Жуугай ордон бодхоохо ябадал хэдэн жэл соо
нэтэрүү үсэдөөр үүсхэжэ, хүсэлөө бээлүүлхэн гээшэ.
Энэ ябуулгадань дасанай ламанар болон хүзэгшэдэй
бүлгэм ехэ дэмжэлгэ үзүүлхэн байна.

Зандан Жуугай хаана заларан оршожо, амитан
бүгэдын амгаланай түлөө мандажа байхыень Бурхан
багша бошоглон айладахан юм. Мүнөө Зандан
Жуу тэрэ абаралаар боложо, тахигдахан ордонһоо
арюудхалай гэрэл туяагаа бүхы дэлхэйгээр сасан,
буян дэлгэрүүлжэ байнал.

Мартагдашагүй үдэр

Агуу шүтөөн Зандан Жууе шэнэ ордондонь
залахадань, тэрэ бүри хайханаар энеэбхилхэн юм.
Этигэхэ хүн этигэнэ бээ, нээрээшье, Зандан Жууда
мүргэлхэн хүнэй зүрхэ сэдхэл арюун шүтэлэй гэрэл
толоор дүүрэжэ байдаг ха юм.

2008 оной июлиин 25-да Зандан Жуугай шэнэ ордоной арамнай болобо. Хамбалама Дамба Аюшеевэй хүтэлбэри доро бүхы дасангуудай шэрээтэнэрэй хабаадалгатайгаар хүр жабхалантай, гоё найхан ордоние арамнайла, ашатай арюун уншалга бүтээгдэбэ. Энэ уншалгын удаа Зандан Жуугай ордоной нээлгын баяр ёһолол болобо. Холо ойроһоо ерэхэн үндэр зиндаата санаартан, ехэ ноёд найд, үнэн хүзэгшэд найн найхан дэмбэрэлтэ үгэ хэлэбэд...

Совет засагай урда тээ Зандан Жууда мүргэхээ гансашье Буряад оронһоо бэшэ, Ази түбиин оронуудһаа, Европо Америкэхээшье мүргэлшэд ерэдэг байгаал. Мүнөөшье энэ Зандан Жуугай ордоной арамнайлгын найндэртэ хаана хаанаһаа мүргэлшэд ерээд хабаадаһаниинь ехэ дэлгэр найхан даа.

Огторгойгоор хүжэ санзайн утаандал, һэмжэн сагаан үүлэд аажамаар хөөрэнхэй. Тэдэ Зандан Жуугай шэнэ ордондоо заларһые, арамнайн уншалгы дэмжэн даллажа байһандал найханууд.

Баяр ёһололой түгэсэхэдэ, шэнэ ордондоо батаар заларһан нангин шүтөөн Зандан Жууда мүргэлгэн эхилээ һэн. Хүн зон ордон соо орожо, Бурхан багшын өөрын арамнайлан, өөрын шэнгэхэн Зандан Жуудаа мүргэжэ, сэдхэл

hanaaгаа арюудхажа, үйлэдэжэ ябаһан буянаа
арьбадхажа гарана.

Баяр ёһололой үргэлжэлэл эрын гурбан наадан
эхилнэ. Алибаа нааданай шамбайшуул элирнэ.
Зандан Жуугай үршөөлтэй бэлэг сэлэгтэ хүртэнэ.

Зандан Жуугай эбигээл үмэглэл дайда дэлхэйгээр
таран мандана!

Нангин шүтөөн

Зандан Жуу (түбэдөөр: tsah dan jo bo, ородоор:
Сандаловый Будда) бүхэдэлхэйн буддын шажантанай
агуу нангин, үнэтэ шухаг шүтөөн болоно. Будда
Шаньямуниин 38-тайда, 2900-аад жэлэй саана
хүрэгыень Бишуу Гарма гэжэ уран барималшан
(скульптор) хиилэжэ бүтээһэн. Зандан Жуугай хүрэг
үндэрөөрөө һууритаяа хамта 2 метр 18 сантиметр
болодог, шэгнүүрээрээ 10-аад килограмм татадаг.
Зандан Жуу буддын шажанай ёһо заншалаар болбол,
амиды Бурхан багша болодог гээшэ. Юундэб гэхэдэ,
Бурхан багша 33 тэнгэринэрэй орондо байхадаа,
хүрэгэйнгөө бүтэхэдэ, өөрөө арамнайлхадаа, өөрөө
тэрээндээ шэнгэһэн гээшэ.

Зандан Жуу ваанзай малгай үмдэнхэй, магнай дундаа шэдитэ хүсэнэй тэмдэг толботой. Хамаг амитаниие ударидажа гэгээрүүлхын тула бэлигүүн нюдэдын дээшээ шэртэнхэй. Хамаг амитанда абарал хүртөөн, бүхы гай тодхорһоо, зоболонһоо зайлуулхын тула баруун мотороо дээшэнь харууланхай. Амитан бүхэндэ амгалан һайниие үршөөн, зүүн гараа доошонь табинхай. Тэрэнэй хоёр үльмы дээрээ бата бэхеэр зогсоһониинь бүхы амитанда аша туһа хүртөөхын тула болоно. Зүрхэн тушаань хилгаһанай зэргэ элшэ дулаан бодотоор мэдэрэгдэжэ байдаг. Үльмы доогуурнь торгон утаһанай гаража байхаар урлагдаһан. Тон адляар энэ хүрэгые буулган урлахаданьшые, буулгабари хүрэг тиимэ шэдигүй байдаг юм.

Зандан Жуу мүргэлшэдэй нюур шарайе бэлигүүн нюдөөрөө анхаран шэртэжэ, адис үршөөлөө хүртөөн угтажа байдаг. Дээдын лама санаартанай, ехэ ноёд һайдай, үгэлыгын эзэдэй, бүхы хүзэгшэдэй сэдьхэйлэнгээ сэбэрээр, зүрхэнэйнгөө халуугаар шүтэн мүргэхэ үедэ үнгэтэ гэрэл туяаруулан, дээрһэнээ үндэһэтэй үйлэ тэмдэг үзүүлжэ болодог, хүндэ үбшыешые хүнөөхэдөө болодог.

Зандан Жуу газар түби дээрэ гурба юм. Нэгэнийнь Түбэдтэ, нүгөөдэнь далай соо бэлхүүһэсэй оршонхой, тэрээндэ юрын зон хүрэжэ шададаггүй, гансал үндэр гэгээшүүл бараалхадаг юм. Гурбадахинь Эгэтын дасанда тахигдажа байна гээшэ.

Эхэ зургаан зүйл хамаг амитанай энхэ амгаланай, элүүр энхын, аша туһын тула Зандан Жуу оршожо мандана. Зоной зоболон усадхахын, зоной жаргалан үргэдхэхын тула Зандан Жуу оршожо толорно. Нигүүлэсхы боди сэдхэлэйнгээ абаралта гэрэл дээгүүр шэртэһэн мэлмыгээрээ сасаруулан үршөөнэ. Мүргэлшэдэй сэдхэл зүрхэ арюудхалай дүлөөр адистуулан байһан Зандан Жуудаа мүргэжэ, маани уншахада, ханаа сэдхэлдэ магтаалынь эдэлжэ эхилнэ:

Сэлгээхэн Эгэтын хойморто

Сэбэр сайхан дасан лэ.

Сэбэр сайхан дасанда

Шэл субад эрдэни.

Шэл субадайнь дотороо

Шэгшы дундаа нүрбэтэй,

Сээжэ дундаа бүрээтэй,

Сэсэгһээ мүнделһэн Зандан Жуу.

*Сэдьхэлээ нэгэдэн мургэжэ,
Сэхэхэн хойтоёо зорюулая!*

*Үргэнхэн Эгэтын хойморто
Үндэр сайхан дасан лэ.
Үндэр сайхан дасанда
Үнгын субад эрдэни.
Үнгын субадын дотороо
Үльмы дээрээ нүрбэтэй,*

*Үбсүүн дундаа бүрээтэй,
Үзэгдэхөөр шухаг Зандан Жуу.
Үргэл хэжэ, мургэжэ
Үнэнхэн хойтоёо зорюулая!*

Мүнөө үедэ нангин шүтөөн Зандан Жуу манай
Буряад-Монгол орондо оршоно. Буряад арад ехэ
баян буянтайдаа, нигүүлэхы сагаан сэдьхэлтэйдээ
Зандан Жуугаа тахижа, сахижа байна ха юм даа.

Зандан Жуу буддын шажанай дэлгэрһэн газар
дэлхэйгээр нара зүб гороо хэжэ заларан ябана.
Тэрэнэй энэ гороогоо дүүргэжэ, Энэдхэгтэ өөрынгөө
мүндэлһэн газарта хүрэжэ ошоходо, Будда
Шакьямуниин һургаал дүүрэжэ, Майдари бурхан
заларжа, һургаалаа дэлгэрүүлжэ эхилхэ болоно.

Нангин хүрэгүүд

Бурхан багшынамиды мэндэ ябахада бүтээгдэһэн хүрэгүүд хоёр болоно: Джово Шакьямуни ба Зандан Жуу! Зандан Жуу хүрэгыг нажаан бүтээһэн буулгабари хүрэгүүд яһала бии юм. Афганистанай Бамианда байдаг угаа мэдээжэ Буддагай хүрэг Зандан Жуугай томодхогдоһон буулгабари болоно. Тэрэниие талибуудай тэһэлэн хандаргаһаниинь ехэ харамтайл даа. Япондо тахигдажа байдаг Зандан Жуу баһа буулгабари хүрэг болоно гэхэ мэтэшэлэн...

Хаан тайжа Сиддхартха Гаутамын арбан хоёр наһатайда бүтээгдэһэн хүрэг Джово Шакьямуни (Джово ринпоче, Драгоценный господин) гэжэ бии юм. Тэрэниие уран бүтээлшэд үнэтэ металлнуудаар болон эрдэни шулуунуудаар бүтээһэн байна. Тэрэ хүрэгыг Магадха хаан түрын хаан Хитадай императорта бэлэглэһэн юм.

Түбэдэй хаан Сронцзан Гамбо хитадай хатан хүүхэниие һамга абаба. Хатан хүүхэн Джово Ринпочее энжэ болгон, эсэгэһээ һурангүй абаад ерэхэн байба. Хитадай император Джово шүтөөндөө үнэн шударга хандадаг, шиидхэхэ ажал хэрэгээ зүбшэдэг байһан юм. Тэрэ үедөө

хүрэг дуугардаг байгаа. Император дуратай Джово шүтөөнгүй үлэхэнөө мэдэржэ, ехэтэ голхороо бэлэй. Голхорол сүхэрэлөөр дүүрэн юрөөл хойноһоонь үршөөн зальбарба. Энээнһэнь боложо Джово хүрэг дуугаржа шадахаяа болишоһон юм.

Тэрэ үеһөө, VII зуун жэлһээ Джово Шакьямуни Түбэд орондо, Джоканг хиидтэ тахигдажа байдаг. Тэрэ түбэд арадай эгээл агуу нангин шүтөөн болоно. Тэрэниие өөрөө Бурхан багша арамнайһан, шэнгэһэн юм.

Бүхэдэлхэйн буддын шажантанай дунда энэ хоёр нангин шүтөөн түрүү һуури эзэлхээрээл эзэлнэ.

Харюугүй асуудал

ЗанданЖуугаймагнайданьошорэрдэниһуулгаатай байһан юм. Үшөө хүрэгэй зосоо Бурхан багшада хабаатай нангин ямаршьеб юумэнүүд хадагалаатай байһан байгаа. Одигитринин хүмэ Зандан Жуугай асарагдаһанай һүүлээр тэдэнь үгы болошоһон гэхэ. Энэ муухай үйлэ үгэ хэлэгүйгөөр үнгэрһэн бээ. Тэдэ нангин юумэнүүдэй хайшаа ороһыень зарим тэдышүүл мэдээшье хаа, анир гарадаггүй байһан ааб

даа. Хатуу сагта болоһон үйлэ хэрэг ха юм даа.

Эртэ урдын энэдхэг уг бэшэгүүд соо ошор эрдэнийн болон Бурхан багшын нангин юмэнүүдэй бии байһые бэшэнхэй юм.

Тэрэ хатуу үеын засаг түрынхид тэдэ нангинуудые хуряжа абаһан байгаа гү, али хуурмаглажа абаһан байгаа гү? Хуряжа абаһан байгаа хаань, баримта саарһанууд байха ушартай бэшэ гү? Эдэ тулгардама асуудалнуудта хэншье харюусажа шадахагүй гээшэ гү?

1990 ондо СССР-эй Министрнүүдэй Соведедэй тогтоолоор гүрэнэй мэдэлдэ байһан шажан мүргэлэй юмэнүүдые, барилга байшангуудые бусааха гэһэн шийдхэбэри абтаа һэмнай. Мүнөө Россиин Федераци СССР-ые уламжалан залгагша хадаа, шажантанай эрилтээр, нэхэмжэлһэн юмэнүүдыень бусааха эрхэтэй болоно ха юм.

Гурбан эрдэни

Буддын шажанай һургаалда Гурбан эрдэни гэжэ бии юм: Будда, Дхарма, Сангха!

1. Будда — Бурхан багшада мүргэмэй!

2. Дхарма — Буддын хургаал дагамай!
3. Сангха — Буддын шабинартай нэгэдэмэй!

Буряад-Монгол орондо баһа Гурбан эрдэни би:
Зандан Жуу, Түбэд эмнэлгын атлас (судар), Эрдэни
мүнхэ бэе!

1. Зандан Жуу — амиды Бурхан багшадаа мүргэмэй!
2. Түбэд эмнэлгын атлас — этигэн мүргэжэ, элүүр
энхэ оршоё!
3. Эрдэни мүнхэ бэе — бэшэрэн мүргэжэ, буянаа
арьбадхамай!

Ород уласын Буддын заншалта сангха Зандан Жуу,
Түбэд эмнэлгын атлас, Хамба лама Этигэловой Эрдэни
мүнхэ бэе гурбые Ород уласай буддын шажанай
агууехэ нангин шүтөөн гэжэ баталаад, федеральна
удхатай нангинууд болгоһон юм. Энэ дэмбэрэлтэ,
буянаар билтарһан үйлэ хэрэг 2003 оной апрелиин
22-ой гэгээн үдэр бүтэһэн байна. Тиигэжэ буддын
шажантанай зүрхэ сэдьхэлдэ Зандан Жуу гэгээрэлгын
мүнхэ гэрэлээр бадаржа байна гээшэл!

Бүхэдэлхэйн буддын шажантанай агууехэ Гурбан
эрдэниин манай Буряад-Монгол орондо оршожо
байһаниинь Зандан Жуугай аша үрэ болоно ха

юм гэхэдэ алдуу болохогүй бшуу. Зандан Жуугай оршоһон газарта шажан халбаран дэлгэрдэг ха юм!

Һүүл үгэ

Эгэтын дасан ерэжэ, ханаа сэдхэлээ долгисон, хүзэг бэшэрэлээ үргэдхэн, маани мэгзэмээ уншан, тоото гороогоо бүтээжэ, Зандан Жуугай ордондо мүргэлшэд ороно. Ороходоо, Зандан Жуугаа анхаран, халта дээшээ хаража, бүхые шэртэһэн бэлигүүн хурса мэлмыһээн нигүүлэсхы элшэ эльгэ зүрхэндөө оруулжа, эльгэн энэрэлэйн дүлэ сэдхэлдээ зуладад бадараан зальбаржа, хэлэшэгүй ехэ буянда хүртэнэл даа.

Зандан Жуугай шэг шарайнь шэдитэ боди ольһоороо урижа, хүнэй сэдхэл ханаа ямаршыб дээдын харагдашагүй хүсөөр татажа байдаг ха юм. Зариман Зандан Жуугай хажууда удаан байжа шададаггүй, түргэн газашаа гарадаг. Эндэ хүн бүхэн яаһан хээһэнээ өөрөө болбосоруулан ойлгохо ёһотойл ха. Зариман Зандан Жуудаа хүгэдэжэ мүргэн һуугаад, хэды сагай үнгэрһыешье тухайлдаггүй. Эндэ баһал өөрын ойлгосо хэрэгтэйл ха.

Нангин шүтөөн Зандан Жуудаа мүргэжэ, бүхыгөө
арюудхажэ, мэндэ найн ябахаяа этигэжэ, зүрхэ
сэдьхэлдээ нигүүлэсхы энэрэл түрүүлжэ, буянаа
арьбадхаха яаһан ехэ жаргал, хэшэг, хэрэг бэ!

Мангалам (энэ ном буян хэшэг нэмээжэ байг лэ!)

Сайн буян, үлзы хутаг болтогой!

Хабсаргалта

Зандан Жуу бурхандаа мүргэе!

Үгэнь ба хүгжэмынь

Энгельсина

Гармаевагай

Золтойхон Бурядаим орондо
Заяаһан зарлигаар заларһан,
Зандан Жуу Бурхандаа шүтэжэ,
Зальбаржа бултадаа мүргэе!

Дабталга:

Зандан Жуу Бурханай Агуу Адис
Золтой жаргалтай байдал үршөөг лэ!
Залуу зоноймнай үе сагые
Зулынгаа хүгжэлтөөр гэрэлтүүлэг лэ!

Тунгалаг тэнюухэн Яруунын
Эгэтын эрдэни дасанай
Зандан Жуу Бурханда зальбаржа,
Заяагаа даадхажал мүргэе!
Замбуулин тэнгэрийн шэдиие
Залгуулан зулгыгаар бадарааһан

Зандан Жуу Бурхандаа сэдхэжэ,
Захяагаа зонхилон мүргэе!

Зандан Жуугай магтаал дуун

Сэлгээхэн Эгэтын хойморто
Шэнэхэн һайхан дасан бии.
Шэл субадууд дотороо
Сэбэрээр заларһан Зандан Жуу.

Замбалаа сэсэг замби түби
Жаргахал манай нютаг юм.
Жагарһаа заларһан Зандан Жуу
Зальбархал манай шүтөөн юм.

Сэсэг замбалаа замби түби
Сэнгэхэл манай нютаг юм.
Сэбэрээр заларһан Зандан Жуу
Сэдхэл манай шүтөөн юм.

**Хэрэглэгдэһэн сурбалжа бэшэгүүдэй,
үгүүлэлнүүдэй авторнууд:**

Д.-Р. Батожабай, Ц.-Д. Дондогой, Р. Эрдынеев,
С. Бахлаев, У.-Ж. Дондуков, А. Терентьев, Р. Зундуев,
Н. Рогалев, В. Антонов, Н. Бадма-Ринчинов,
Ю. Ларионова, Л. Шишмарева, Д. Арданэ, Я. Жапова,
А. Ян болон бусад.

Элдэб хэблэлэй, интернет холбооной элдэб
олон материалнууд, түүхэ домогууд болон аман
хөөрөөнүүд, гар бэшэгүүд гэхэ мэтэ хэрэглэгдэбэ.

СЭДЬХЭЛЭЙМ АЯЛГАНУУД

Үглөөгүүр

Үндынэн наранай
Сэнгүү дулаан элшэнүүд;
Үндэр огторгойн
Сээжэ эльбэһэн үүлэд;
Үргэһөө сэлмээһэн
Сэнхир хэбшээнэй ерэлгэ;
Үнжэгэн дэльбээ
Сэсэгэй энеэн нээлгэ...

Үглөөгүүртэ умбаһан минии
Сэдьхэлэй найхашаал.
Үшөө эдэ бүгэдэ бүхыдөө —
Сэржэм шэнги абяанууд.
Уянга аялгата абяанууд,
Аялга хүгжэмтэ абяанууд.
Уянгата олон бодолнууд,
Аялгата бодол, бүхынүүд...

Буряад хүнэй сэдхэл

Буряадхан хүнэй сэдхэл
Бурхандад адли юм даа.
Буян үйлэдэхэ гэгдэһэн
Бүхы наһанай табисуураа
Сэдхэлээрээ гүн мэдэржэ,
Һүзэгөөрөө сүм гэршэлжэ,
Нүгэл хилэнсэг тэбшэжэ,
Буян бурханаа сахиал.

Мүргэл үргэл хэхэдэнь,
Маани мэгзэм уншахадань,
Бурхан бэе түхэлыень
Харана үзэнэ бэшэл даа.
Харин сэдхэл зүрхыень
Харан үзэн байнал даа.
Буряадхан хүнэй сэдхэл
Бурхандад адли юм даа.

Домогой эхин

Буусын эдэгэнтэһэн һуурида
Буурал үрмэдүүл үрэхэжөө...
Гашуун үнэрөөр гуниглаад,
Хуушан сагай домогыг
Хөөрэхөө ханаһан түхэлтэй.

Хинсайһан сэргын сээжэдэ
Хилгааһан һэбшээнһээ шэшэрнэ.
Агаарта дэгдэхэгүйдөө уйдаад,
Хуурай утаһан байгаа хаа,
Хөөрэхэ һэм домог гэнхэй.

Тэрээгүүр зайжа ябаһан,
Тоонтоёо энхэрэн хараһан,
Эрдэниин сэдьхэл тэдэнтэй
Эжэлэнгүй гуниглан ниилэжэ,
Эртын домогой һабагша
Эндэһээ олохоо мэдэрэнхэй.

Бурхан ганса

Бурхан гэршэ —
Бурхан ганса!

Зүбшэлдэхэ нүхэргүйһөө,
Зүб шажан мэдэхэгүйһөө
Бурхан хүн түрэлтэндэ
Ондо ондоо шажан
Туршан хубаажа үгөөд,
Онсо һайн мууень
Өөһэдөө шэлэгты гээ,
Өөдэрхэлдэнгүй шүтэгты гээ.

Тиин тиигээд, тииһээр
Эгээл эрхим шажаниинь
Тулюур бэшэнээ илаһаар
Нэгэ шажан үлэхэ гээ.

Бурхан ганса —
Бурхан гэршэ!

Мүнөө, үглөө

Мүнөө муушье байгаа хаа,
Үглөөдэр хайн байхаб гэжэ,
Хойто жэлдээ бүри хайн,
Саада жэл бүри, бүри хайн
Байхаб, нуухаб, ябахаб гэжэ,
Һайсахан бодомжолходоо,
Хооһон ухаандаа, байдалдаа
Найдал оруулха шадалтай,
Һайхан хүсэлтэй байһандаа
Муудан нууһанай хэрэг юуб!

Муулар нулаяа холо хаяад,
Байнгүй хоёрдохи алхамаа
Айнгүй шиидэнги хэбэл,
Гурбадахияа хэхээс одоо
Гэдэргээ харангүй — урагшаа!

Гүлзөөргэнэ

«Булай амтатай жэмэс,
Бурханай эдихээр жэмэс», —
Гэнэлби үнэнхэ зүрхэнһөө
Гүлзөөргэные, гүлзөөргэные.

Гүлзөөргэнын болоһон үеэр
Үүрэй хүсэд сайлганаар,
Үглөөнэй наранай дүтэлтэр
Үндэр тэнгэрийн бурхад
Соорхойдо морион буугаад,
Садатараа жэмэс эдеэд,
Һөөргөө дэгдэдэг юм лэ —
Өөрөө хараһам үнэн лэ!

Бурханай эдидэг жэмэс —
Булай амтатай жэмэс,
Гүлзөөргэнэдэ дуратайлби,
Бурханһааш өөрэгүй эдинэб.

Һүнийн һүмэ

Халуухан мүшэтэ һүни.
Залуухан дураншые үни
Һүнитэй сэхэ ханилаа,
Шуналай охёор амилаа.
Иимэхэн һүнинүүд —
Инаглалай һүмэнүүд.

Һара тэндэ зулатаад,
Һайханаар һаруултаа.
Һайруулһан туяань
Залуухан дуранай
Жаргалые мүнгэлэн,
Һаргама болголой.

Энэ һүнийн һүмэ соо
Эмээхэй инаг дуранай
Мэгзэм уншагдажа,
Һарын зула үршөөнэ.

Золой сэсэглиг

Зүрхэ сэдхэл соохоном
Мүнхэ сэсэглэнэ зун!
Хабарайшые харалган соо
Һалбарһаар тэрэ сэсэглиг.
Намарайшые бүрэлгэн соо
Хагдараагүй тэрэ сэсэглиг.
Үбэлэйшые бордоһон соо
Хүлдэдэггүй тэрэ сэсэглиг.

Зунай тэрээхэн сэсэглиг
Зуун найман зуладал!
Зуун найман зуладал,
Зоной сэдхэлдэ сэсэглэг!

Тэрэнээ гамнаа бэшэб даа,
Таряаб буянай түлөөдэ.
Золой иимэ сэсэглиг
Золтой сэдхэлдэ сэсэглэдэг!

Сэсэгэй хараса

Сэсэгэй хараса
Сэбэр гүлмэрхэн.
Нарай үхибүүнэй
Найдалтай хаража,
Намае абажа,
Бүүбэйлыш гэнэндэл.

Сэдьхэлээ уярһаар,
Сэсэгэй харасые
Зүрхэнэйнгөө үлгэдэн
Зулгы ханаар абажа,
Бүүбэйлһэмнишьетэрэ...

Сэсэгүүд, сэсэгүүд
Сэдьхэлдэм, зүрхэндэм,
Сээжэндэм, ухаандам
Сэлмэгээр сэсэглэжэ,
Сэсэглүүлбэл бүхыем.

Адаалхай эри

Ажа амин үхэл хоёрой
Адаалхай эри дээрэ
Хүнэй наһан үнгэрнэ —
Хэзээ таһара отологдохоб?

Энээнииe хэншьe мэдэнэгүй,
Эгээ мэдэхээшьe һананагүй.
Һанаагүй ябаал хадаа,
Һанаа амар оршоол даа.

Һанаал амар хадаа,
Жаргалтайб гэнэл ха даа.
Жаргалтайб гээл ха даа,
Зобоогүйб гэнэл ха даа.

Зобоогүйб гээл хадаа,
Адаалхай эриешье тооногүй.
Амиды ябаа сагтаа
Али хэзээ сүлөөдэ
Адаалхай эриe һаналтайл ха.

Сансара соо

Нүгэлөөрөө хүнүүд амидарна.
Нүгэл хилэнсэг хээгүй хаа, тэдэ
Бүгэдөөрөө бурхан боложо,
Бурханай орон заларшаха нэн.

Бүхы хүнүүдэй буян оложо,
Бурханай орон ябашоо хаа,
Газар дэлхэй хооһоржо,
Галаб эрьехэ бэшэ аал!

Бурханай табисуураар хүн бүхэн
Буян хэбэшье, нүгэлдөө диилдэжэ,
Хүн түрэлдөө түрэ түрэнөөр,
Хүсэд бурхан боложо шаданагүйл.

Сансарын хүрдэ тиимэнэнь лэ
Сая сая жэлнүүдтэ эрьелдэн байхал.
Сансарын хүрдэнөө гараха гээшэ
Саһанай зундаа ороһонтой адли.

Хөөрэнэб сэдхэлээ

Зүүдэндээшье, хэргэгтээшье
Зүнтэйхэн ухаанһаа
Хүн бүхэндэ, юумэндэ
Хөөрэнэб сэдхэлээ:
Хорой хуһамагта,
Хоройшо нохойдоо.
Ургаһан ургамалда,
Бургаһан саһанда.
Тэнгэри дээдэдэ,
Тэндэхи бурханда.
Дайда дэлхэйдэ,
Һайхан эзэдтэ.
Харамгүй хөөрэжэ,
Хара һанаагүйб даа!
Сэхээ хөөрэжэ,
Ехээ олоноб даа.

Алиш түрэлдөө

Урда түрэлдөөш
Энэ газар дээрээ,
Энэ тэнгэри дороо
Амидаржа ябаһамби.

Энэ түрэлдөөш
Эндэхээ холодонгүй,
Эрдэни гүүлэн,
Эрмэлзэжэ ябанаб даа.

Хойто түрэлдөөш,
Эндээ үлэхэдөө,
Эрдэнеэр дурсагдан
Гэрэлтэжэ ябадагһайб...

Үйлэдэһэн буянайнгаа
Нүгэл хилэн сэгһээ
Нэгэ багашье ехэ хаа,
Нээрээл тиигэхэ һэн хаб?

10.8.2018

ХОРИДОЙ МЭРГЭН

Хүүгэдэй зүжэг

Хабаадагшад:

Хоридой, Ойхон Баабай, Хун шубууд,

Хун Хүүхэн (Хун Хатан), Архан Шүдхэр, Шүдхэр.

Нэгэдэхи үзэгдэл

*Наранай гараха үе. Хоридой урса гэрэйнгээ газаа нууна.
Зууха дээрэ сай табяатай.*

Х о р и д о й. Ойхон дээрэ ерэнээр нилээдхэн
болобоб. Гансаараа ябаха уйтай байна даа. Тиибэшье
өөрөө бээ хараад ябахада, нэгэ талаараа хайншые
юм гү даа, али... (гүнгэнэн дуулана).

Хүнэй ами наһан
Жаргалан юм гү даа, —
Жэлэй дүрбэн сагай
Жэргэмэ сэнгүүдэл.

Хүнэй ээлтэй наһан
Зоболон юм гү даа, —
Жэлэй дүрбэн сагай
Жэхымэ хагсуудал...

(Галдаа гэшүүһэ нэмэнэ). Ганса сусал гал бэшэ, ганса

хүн хүн бэшэ гэгшэ бэлэйл (*шагнаархана, сахали
нуудай хүхюун дуун дуулдана*). Тэрүү тэрэ хоёр сахали
элин халин, наадан ниидэжэ ябана
(*жэрхинүүдэй пишаганалдаха дуулдана. Тишээ харана*).
Баһа тэрэ хоёр жэрхи эрьюусэлдэн гүйлдэжэ, хүхилдэн
наадажа ябанал. Харин би гансааран лэ хадаа
гансааран (*бодолго тоно*). Амараг нүхэрые оложо, гэр
мал болохоор болоол хаб даа (*сайнь бусалжа, дээжыень
үргэн, айладхал эринэ*).

Хүхэ мүнхэ тэнгэрим, —
Хүсэд найдаа эсэгэм,
Найхан эмгэн газарни,
Ойхон Буурал баабаймни,
Хүбүүн минии зальбарал
Хүлээн тогтоон абыт даа.
Хоёр ахатаяа хахасааб,
Ганса бээхэн ябанаб.
Хоёр бэе болохыем
Хайра үршөөл буулгыт.
Хоёр бэе боложо,
Үнэр баян налайжа,
Эльгэ дүүрэн нуухыем
Эгээл мүнөө заяагыт!

З а л и

(Дахин зальбаралаа дабтаха үедэнь, далайн долгиной шааяанһаа, дайдын халхинай эшхэрээнһээ бүридэһэн аялгаар ирагуу хүгжэм зэдэлжэ эхилнэ. Ехэ гайхал болон, иишэ тиишээ харана).

Энэм юун хүүн боложо байна гээшэб? Гайхалтайл. Ехэ найшаал гү, али жэхымэ ехэ һүйдхэл гү? Мүргэл зальбарални хүрэхэ газартаа хүрэбэ гээшэ гү? Аа-ээ-оо! Хүхэ мүнхэ тэнгэрим... *(Манан ехээр хүбхэлзэжэ, Ойхон Буурал баабай манан соогуур үзэгдэнэ).*

О й х о н Б у у р а л б а а б а й. Хүбүүн, шинии гуйлга зальбаралые анхарбаб. Тиигээд би энэ дайдын эзэн байһан тула шамда ханданаб. Ши хэн юун аад, намайе дуудабаш? Дуудаха эрхэтэйб гэжэ һанаа гүш?

Х о р и д о й *(аягүйрхэн)*. Хүлисэжэ хайрлыт. Ядалдахадаа дуудаалби даа. Би Хоридой гээшэб. Морилжо, буужа ерээ хадаа, һанаһан хэрэгем бүтээлсэжэ үгыт.

Ойхон Буурал баабай. Ерээл хадаа удха
ушарыеш мэдэжэ абануу. Хэлэхэ хөөрэхэ юумээ
дууһыень хэлэжэ хөөрөжэ үгэлши.

Хоридой. Би гурбан аха дүүнэрэй нэгэнби.
Аханарни Эхирид Булагад хоёр. Эсэгэмнай
Бурядай байһан юм.

Ойхон Буураал баабай. Бурядай, Бурядай...
Таниха мэдэхэл һэм даа. Зай саашань.

Хоридой. Манай нютагта ехэ ган гасуур, зуд
туранха боложо, ангүрөөлшье олзолходо хэсүү болоо
һэн. Тогоомнай хооһоржо, хотомнай хоршогоножо,
гурбан тээшээ агнахаяа гараа һэмди. Би бодо ангай
мүртэ орожо, мүшхэ мүшхэхөөр ошобоб. Тиин холо
ябашаһан байгааб. Олзолзошье шадаагүйб. Орой
боложо, бусаха баатай болооб. Гэртээ ерэхэдэмни,
аханарни гүрөөһэ шулгалжа, садхалан юумэд
маһалзалдажа, хүхютэй угтаба. Бишье шанаһан
мяханай хоншуу үнэр абажа, зосооһоо баярлажа,
нюдөөрөө энеэжэ, эдеэлхэ гэһыем, һула шүлэн,
үбдэл сүбдэлһөө бэшэ юумэн байбагүй. Орой болоо
хадаа, олзотой бусаха гэлсээд, мяхаяа бултыень

эдижэрхёобди гэжэ тэдэм һууба. Энээн дээрһээ үр-
тар гэлдэжэ, халбагаа ехээр хахаржа, минии эндэ
ерэһэн тэрэ.

О й х о н Б у у р а л б а а б а й. Би энэ болохыеш
тухайлаал һэм даа. Ши, Хоридой, залууш. Ехээр бү
гунира, гунхара. Минии дайдада ерэһээр яһалхан
болобош. Би адаглажа харажал байгаа бээб. Һайн
хүбүүн байнаш, Һайхан заяатай. Зай, тиигээд
шагналши, хоёр шэхэндээ хабшуула, эльгэ зүрхэндөө
шэнгээ, ой ухаандаа хадуу!

Х о р и д о й. Шагнажа байнаб, хадуухаб.

О й х о н Б у у р а л б а а б а й. Олоһон олзоһоо,
эдиһэн эдээнһээ тэнгэри дайдадаа бага ехэ гэнгүй
үргэн хубаалдажа, харамнаха харагүй, гамнаха
гасалангүй һуугааш. Тиимэһээш би шамайе хүбүүн
шэнгээр һанадаг болонхойб. Мүнөө шинии гуниглаха
гунирхыеш хараад, зосоом баһал бүлхинтэй
болоодхёо. Тиимэһээ туһалха гэжэ шиидээб. Ньюсаяа
нээһүүб, һанаһанаа хэлэһүүб. Сэдьхэл зүрхэндөө
хадуу!

Х о р и д о й. Хадуужа абахаб, айладхан үршөөгйт.

О й х о н Б у у р а л б а а б а й. Үүрээр урдахи элһэн эрье ошоорой. Тиигээд бургааһан соо бээе нюугаад хүлеэгээрэй. Хун шубууд ниидэжэ ерэхэ. Тэдэ шубууд хубсаһаяа тайлажа, арюун гоохон хүүхэд болохо. Тиигээд хатар наада үүсхэжэ, уһанда орон умбажа, наранай гараха болотор сэнгэхэ. Ши тэрэ һамбаандань, эгээл дүү хүүхэнэйнь хубсаһа абажа нюугаад һуугаарай. Тэрэ хүүхэн бэшэнһээ угаа сэбэрхэн байха. Заяанай шара сударта та хоёрой хуби заяанай зам бэшээтэй юм. Тэдэ уһанда орожо дүүргээд, дахинаа хун шубууд боложо, тэнгэриее бусаха. Үлөөшэнь хубсаһаяа бэдэрхэ. Ши аргадажа, һамган болгожо абахаш. Үшөө марташагүй хадуу! Һамганайнгаа хайшаншье гэжэ байгаад, хубсаһаа эрихэдэнь, оройдоо бү үгөөрэй. Үгэбэл, алдахаш. Ойлгобогүйш? Хэлээшээрни болоорой. Гэрбүлэ боложо, үри хүүгэдээр үнэржэжэ, жаргалтай ажаһуугаарай, хүбүүн.

Манан бүри ехээр бөөгнэрөөд, хөөрэн дэгдэнэ. Ойхон Буурал баабай хайлаһандал үзэгдэхээ болино.

Х о р и д о й (*хойноһоонь*). Ойхон Буурал баабаймни!
Айладхалыетнай ойлгохын ехээр ойлгобоб, хадуухын
ехээр хадуубаб. Заяанайм талаан гэжэ абабаб.
Хэлэһэн хэлээшэһээтнай, захиһан захяаһаатнай
заахашье гарангүй ябахаб. Ойхон Буурал баабаймни,
айдар намайе тооболта, бүхы наһаараа ашыетнай
шадахысаа харюулжа ябаха болоолби.

Х ү ш э г э.

Хоёрдохи үзэгдэл

Налгай элхэн эрье. Үүр сайн, ягаан толоор сасарна.

Х о р и д о й (ерэн). Зохид газар оложо, хоргодохо болоо (*хараашална*). Эдээхэн бургааһан соо хорохо байна (*хороно*).

Үүр бүри сайража, ирагуу хүгжэм гэнтэ дэлгэржэ, гурбан Хун шубууд эрьедэ бууна. Хун хубсаһаяа тайлажа, арюун гоохон дангинанар болон хубилна.

Х о р и д о й. Оо, нюдэм һаргажа, зүрхэм тогтохонь. Эгээл сэбэрхэн, эдирхэниень шэлэжэ, хубсаһыень халуужа абаха байна.

Хун Хүүхэд гоё һайхан хатар наадан, уһанда орожо, долгидтой суг хатараа үргэлжэлүүлнэ.

Х о р и д о й. Зай, саг ерэбэ ха. Һанаһан хэрэгээ бүтээхэм, зоригондоо хүрэхэм (*бургааһан сооһоо гаража, дүү хүүхэнэй хубсаһа абаад, дахин хоргодоно*).

Хун Хүүхэд (*хатаран дуулана*).

Байгал, Байгал далаймнай
Найхан аршаан уһатай.
Найган, найган хатаржа,
Байбан долгид шэнгибди.
Долгид долгид миралжа,
Долёон эльбэн энхэржэ,
Дунгар сагаан бэеымнай
Домой охёор дүүргэнэ (*эрьедэ гаранад*).
Элһэн эрье эльгэлжэ,
Эльбэн байнал маанады.
Эндэ сэнгэн хүльбэржэ,
Элүүр энхээ нэмээбди.

*Наранай гараса дүтэлжэ, Хун Хүүхэд яаран хубсалжа
дэгдэнэд. Нэгэниинь үлэшөөд, уйлан хайлан гүйнэ.*

Х у н Х ү ү х э н. Ай-ай, хубсаһам хайшаа орооб?
Минии хүнгэхэн үдэ һододни, минии түргэхэн дали
жэгүүрни. Ямар юумэниинь хубсаһыем хулуубаб,
ямар хоротониинь намда хоролхобоб? Газар дээрэ
үлэжэ, хосорхо сагни тудабa гү, гансааран зобожо,
үхэхэ хаһам ерэбэ гү? Оо, яһаншые золгүй, яһаншые
хубигүй гээшэбиб. Оо-оо!

Х о р и д о й (*гаран*). Хун Хүүхэн, хүлисэгты. Би ямар юумэншые бэшэ, хоротоншые бэшэ, Хоридой гээшэб. Эндэ ажаһуудаг хүм. Би шинии хубсаһа хулуугаа бэшэб, зорюута абажа, шамтай золгохоёо ханаа хэм.

Х у н Х ү ү х э н. Газарай хүн, юундэ гэнтэ намтай золгохоёо ханабаш? Бидэ тэнгэрийн хүүхэд газарай зонтой харилсаха ёһогүйбди. Тиимэһээ хубсаһыем түргэн үгэ. Наран гарахань, дэгдэжэ шадахаяа болихом. Түргэлыш даа.

Х о р и д о й. Түрүүн ши минии хэлээшые дуулыш, шэхэтэй юм хаа, шагныш, сэдхэлтэй юм хаа, сэгныш.

Х у н Х ү ү х э н. Хэлэхэ гэхэнээ түргэн хэлээд, хубсаһыем бусаагыш хубсаһыем. Маша хүйтэн халхин үлэбэл, бэе махабадни бээрэжэ байнал, сэдхэл зүрхэмни сэбдэгтэжэ эхилбэл.

Х о р и д о й. Даараһан бэеыеш энэ дороо дулаасуулһуу, сэбдэгтэһэн сэдхэл зүрхыеш халуун дураараа жэгнэһүүб (*дэгэлээрээ орёон тэбэринэ*).

Х у н Х ү ү х э н. Хайн хүн боложо, хубсаһыем бусаагыш даа. Үе наһаараа һай һанажа ябахаб. Үйлэ хэрэгтэш хододоо туһалхаб. Мүнөөшье эриһэн хүсэһэн юумыеш бултыень бүтээжэ үгэхэб. Алта мүнгэ эрээ һааш, алта мүнгэ, алдар нэрэ хүсөө һааш, алдар нэрэшье үгэхэб. Гансал хубсаһыем үгыш даа, огторгойдом табиинш даа. Наран гарабал.

Х о р и д о й. Үгы даа. Хун Хүүхэмни, би шамайе табиха яаш аргагүйб. Ши намтай байха болоош. Бэшэ юуншье хэрэггүй. Алта мүнгэншье, алдар нэрэшье. Гансал ши намда хэрэгтэйш. Һамгамни боложо, ами нэгэдэн ажаһууял. Тиин һанааемни дүүргыш даа, сэдхэлыемни шэмыш даа. Би иигээд шамайе Хатамни гэдэг болохом. Хун Хатамни!

Х у н Х ү ү х э н. Хэлээшэшни шэхэндэм харшашье һаа, сэдхэлдэм юундэшьеб даа дүтэ шэнгээр һанагдаба. Яанабиб иихэдээ. Тэнгэридээ бусахам. Би тэнгэридэ байха заяатай хүн ха юмбиб. Мэдэнэ гээшэ гүш, али үгы гү?

Х о р и д о й. Мэдэжэ байбашье, хэлээшээ алдахагүйб. Бү уйлыш даа, Хун Хатамни. Хоюулан

ниилэжэ, ан-бун гэжэ ажаһууял даа. Һайн һуухабди.
Би шамайгаа нэгэшье голхоруулхагүйб. Нэгэтэшье
гомодхоохогүйб. Би шамайе харамсаараа дурлашооб.
Тиин ши минии одо заяамни болоош. Инаг дурамни
болоош. Гансал һамгамни болохош үлөө. Хэлыш даа,
зүбшөөрнэ гүш? Инаг гансахан Хун Хатамни!

Х у н Х ү ү х э н. Зүбшөөрхэ болихоо ойлгожо ядажа
байнаб. Зүрхэмни ухаандаа зүрью боложо байнал.
Наран гарашоол (*бүри уйлан*). Дэгдэжэ шадахаяа
болёоб. Газар дээрэ ажаһуужа шадаха гээшэ гүб?

Х о р и д о й (*баярлан*). Һуунгүй яаба гээшэбши.
Шинии дуратай Байгал далай энэ байна ха юм. Биш
шамайгаа Һайн Һайханаар үргэжэ хаража байхалби.

Х у н Х ү ү х э н. Би газарай хүбүүе иимэ сэбэрхэн
юм гэжэ ой ухаандааш оруулаагүй ябаалби.

Х о р и д о й. Би тэнгэрийн хүүхэниие иимэ арюун
гоохон юм гэжэ баһа ой ухаандааш оруулаагүй
ябаалби. Хуби заяанайнгаа табисуураар бидэ хоёр
уулзаха заяатай байгаалди. Мэдэнэ гүш?

Х у н Х ү ү х э н. Хоридой, ши тэнгэрийн хүбүүднээ
холо сэбэр байнаш. Зүрхэ сэдхэлыем дуранай дүлөөр
шатаабаш. Заяа хубим иимэ байгаа юм гээбы даа.
Һамганшни болохоо зүбшөөрнэм.

Хоридой. Һайншидаа, Хун Хатамни. Жаргалаймни
одон, ами наһанаймни һүлдэ, инаг дуранаймни
шэмэг болобош!

Хун Хүүхэн. Хатаншни болоходом, жаргалаймнай
одон нэгэн болобо, ами наһамнай нэгэ амин болобо,
инаг дурамнай нэгэ дуран болобо. Шагныш, ямар
һайхан хүгжэм зэдэлжэ эхилбэб.

Ирагуу һайхан хүгжэм зэдэлнэ.

Х о р и д о й. Бидэ хоёрой ушаржа, ами нэгэдэһэндэ
иимэ һайхан хүгжэм зэдэлбэ бшуу. Харыш, далайн
долгид баяраар халин, хатар наадажа байнал. Эдэ
бургааһадшые уян нугархай бэеэрээ нахилзан, баһал
хатаралдажа байнал.

Х у н Х ү ү х э н. Нээрээһээ! Бүхы байгаали маанадта
баясажа байна ха юм. Харыш, тэрэ буржан сагаахан
үүлэдшые хатаржа байнал. Яагаа хэлэшэгүй һайхан юм.

Х о р и д о й. Би иимэ юумэн болохо юм гэжэ
хүлээгээгүйлби. Бидэ хоёрой хуби заяагаа холбоһондо,
айл боложо ниилэһэндэ оройн тэнгэримнай, орон
дэлхэймнай дэмжэжэ, һайн һайханиие үршөөжэ
байна ха юм. Бидэшье баярайнгаа ехэдэ баһа хатараял!
(Хатаржа хүхилдэнэ.)

Х ү ш э г э

Гурбадахи үзэгдэл

Хоридой гэрэйнгээ урда хуһан сэргэ бодхоохо бэлэдхэл хэнэ. Хажуу тээнэ һөөгүүдэй саанаһаа Архан Шүдхэр туһамарша Шүдхэртээ адаглан харана.

А р х а н Ш ү д х э р. Энэ Хоридой сэргэ зоожо, гэр айл болоһоноо гэршэлжэ байна.

Ш ү д х э р. Зоог лэ саашаа, манда юуштэб.

А р х а н Ш ү д х э р. Юуштэш бэшэ. Энэнь намда хайн лэ гээшэ. Одоолшые би хүсэлөө бэлүүлхэм. Энэнь хайн, хайн, хайн! *(Альгаа эльбэн тамшаана.)*

Ш ү д х э р. Юугээрээ энэнь хайн байгаа юм?

А р х а н Ш ү д х э р. Юун юугээрээ гэжэ. Бидэ тэнгэрийн хүүхэдтэ дүтэшые хүрэхэ аргагүй ха юмбиди. Харин мүнөө, энэ, өө-өө, муухай арюухан, бузар сэбэрхэн Хун Хүүхэн газарай хүнэй һамган

болоһон хойноо намда эдлэгдэхэ болобо ха юм.
Ойлгобо гүш? Минии болохо, минии!

Ш ү д х э р. Ойлгоо, ойлгоо! Одоол гар хүрэжэ шадаха
болобобди.

А р х а н Ш ү д х э р. Ши хүрэхэ бэшэш, бил хүрэхэб.
Би тэнгэрийн хүүхэдтэ бүхы наһаараа хорхойтожо
ябааб. Тиигээд нэгэл арга олдохо гэжэ найдагша һэм.
Тэрэм мүнөө тудажа ерэбэ бшуу. Ха-ха-ха!

Ш ү д х э р. Арга ерэбэшье, буляжа абаха хэрэгтэй
бологдоно ха юм. Хайшан гээд?

А р х а н Ш ү д х э р. Ээ, юун хэлсээн байхаб. Энэ
бэеэрээ буляжа абахаб. Мэнэ! Энэ дороо! Энэ гэнээр!

Ш ү д х э р. Теэд Хоридой баатар мэргэн хүн ха юм.
Хайшаа юм, диилдэжэ үгэхэ юм гү?

А р х а н Ш ү д х э р. Юун? Байгаал ааб даа. Минии
хүсэндэ, хорото шэдидэ тэнсэхэ амитан энэ тойрон
үгы! Этигэнэгүй гүш? Энэ бэеэрээ харахаш.

Ш ү д х э р. Этигэнэб, этигэнэб.

*Хоридой сэргэээ бодхоогоод, гэртээ орожо, аягатай
сэржэм абаад гарана.*

Х о р и д о й (үргэн).

Оройн тэнгэридээ мүргэнэм,
Ойхон Баабайдаа ханданам!
Хун Шубуун дүүхэйе
Һүйтэ хубита болголойб.
Хуһан модон сэргэээ
Һүлдэ болгон бодхолойб.
Үри һадаһам сэдхэлһээ
Үеһөө үедэ дурсуужан.
Холын сагуудай уудамда
Хэтын һүлдэ болгуужан.
Оройн тэнгэридээ мүргэнэм,
Ойхон Баабайдаа ханданам!
Хэлээшыемни тогтоон абыт,
Хии һалхиндал бү ошуужаг.
Үргэл мүргэлыемни тогтоогыт...

А р х а н Ш ү д х э р (*һүрэжэ гаран*). Энэ ши, Хоридой,
намда сэржэм үргэжэ байна гүш? Ха-ха-ха! Үргэ, үргэ,

үргэхэ бүриш хүсэм нэмэнэ хэбэртэй.

Х о р и д о й. Холо бай! Хорото шамда туһалха сэржэм бии юм аал? Хай, үгыл хаш даа.

А р х а н Ш ү д х э р. Ха-ха-ха! Ээ, сэржэмшьегүйгөөр шамайе диилэхэб!

Х о р и д о й. Һэ, яаһан Һэнгэргүйбши! Абаһаар диилэхэб гэсэгээхэ.

А р х а н Ш ү д х э р. Үшөө минии урдаһаа ардаганахабши! Тэнгэрийн хүүхэнээр һамга хээб гэжэ ехэрхэхэ һанаатай гүш? Үтэр тэрэнээ үгэ! Би тэрээндэш ерээб.

Х о р и д о й. Үгэхэ болихоёо шамһаа һурахагүйб! Туршаад үзэлши...

А р х а н Ш ү д х э р (*таһа дүүрэн*). Шамтайш даа туршалдаадшье яахамниб, хэрэггүй газарта хүсэ шадалаа баража даа. Аниргүйхэнөөр һамгаяа үгөөдхи! Тэрэш анханһаа минии болохо табисууртай юм.

Х о р и д о й. Эндэ минии газраа ерээд, элдэб муухай
ааша бү гарга! Тонилхо тээшээ тонил саашаа!

А р х а н Ш ү д х э р. Ха-ха-ха! Үшөө үлдэхэбши!
Наанаһааш няа шаажархихаб! Үтэр үгэ! Үгы һааш...

Х о р и д о й (*таһа дүүрэн*). Хэмнай хэнээ няа
шаагшааб. Хаража үзэхэ хэрэгтэй.

А р х а н Ш ү д х э р (*аһалдан*). Үшөө минии урдаһаа
аржаганахабши! Хүнэй яяр гүлгэн!

*Хүхэ ехэ наншалдаан эхилнэ. Хуй һалхин бодоно.
Шэрүүн хүрөөтэй хүгжэм зэдэлнэ. Ана мана тулалдана.
Тулалдаанай хатар. Нэгэ талаһаань шүдхэр дэмжэн
гошхорно. Нүгөө талаһаань Хун Хатан дэмжэн хашхарна.
Хоридой доро дарагдажа эхилнэ.*

Х у н Х а т а н (*тэнгэридээ хүгэдэн*).

Хүхэдэй мэргэн ноён,
Хүхэ тэнгэрийн баатар,
Хура бороогой эзэн,
Хурса сахилгаата мэргэн!
Хун дангина намдаа

Хүншье болоод байгаа наам,
Тэнгэри нэгэ түрэлөөрөө
Туһа хүргэжэ хэшээгьт!
Хоридой Мэргэн нүхэрни
Хорото Архан Шүдхэртэ
Диилдэн болин байнал,
Даруулан бодон найганал.
Хурса сахилгаан годлиёо
Хурдаар доошонь сахилыгт!
Хара Архан Шүдхэрые
Харбан алан хүнөөгьт!

*Тэнгэри үнгын үүлэдээр бөөгнэрөөд, аянгын дуун
няжаганана. Сахилгаан годлинууд сахилна. Хоридой хүсэ
нэмэжэ, Архан Шүдхэрөө унагаан, нэгэ хүлөөрөө гэшхэн
зогсоно.*

Архан Шүдхэр. Хоридой, ами наһыем хайрлыш.
Али болохо алдуу гаргагдадаг ха юм. Аһалдан ерэхээ
болёоб.

Хоридой. Үгэдэш этигэхэ аргам үгы. Ами
наһанайнгаа улаан голоор тангаригла. Тиигэбэлшни,
хаража үзэхэб.

Х у н Х а т а н. Хоридой, яажа байнаш. Үгэдэнь
бү орыш. Тэрэшни мэхэ гохоео гаргана. Тиибэшье
газарай хүнһөө үхэлгүй юм лэ. Хүлээ.

Хүхэдэй мэргэн ноён,
Хүхэ тэнгэрийн баатар,
Хура бороогой эзэн,
Хурса сахилгаата мэргэн!

*Аянгын дуун бүри шангадана. Сахилгаан годли Архан
Шүдхэрэй сээжэ оножо үхэдхэнэ. Тэнгэри сэлмэн, холонго
татана.*

Х о р и д о й. Хун Хатамни, хайнши даа. Дарашагүй
дайсаниием даралсабаш, хороошогүй хоротонием
хороолсобош.

Х у н Х а т а н. Шинии хатан болоһондоо шиниингээ
түлөө оролдонгүй яахабиб. Тэнгэри тоонтом
намайгаа мартаагүй байбал. Тоожо туһалһандань
баяр баясхалан хүргэнэм.

Х о ю у л а н (мүргэн).

Хүхэдэй мэргэн ноён,
Хүхэ тэнгэрийн баатар,

Хура бороогой эзэн,
Хурса сахилгаата мэргэн!..

Х ү ш э г э

Дүрбэдэхи үзэгдэл

*Намарай саг. Шугы бургааһан шара набшаар алтарна.
Хоридой газаагаа зэр зэмсэгээ заһажа һууна.*

Х о р и д о й.

Нютаглан байһан дайдамни,
Буусалан бууһан буусамни,
Ханилан һууһан хатамни,
Үдэһэн үри хүүгэдни,
Зүрхэ сэдхэлыем баясуулнат,
Зориг урмыем бадаруулнат.

Тиибэшье он жэлнүүд һубарилдан үнгэржэ, элдэб олон үйлэ ушарнууд тохёолдоһоор, үбгэрхын далай хүрэжэ ерэбэл даа. Хун Хатантаяа ажа амгалан һуугаабди даа. Арбан нэгэн хүбүүдтэй болообди. Тэдэмнай үргэн ехэ энэ дэлхэйдэ алдар нэрыем үргэжэ, үндэршье, үнэршье баян боложо ябаһай даа.

*Хүхэ тэнгэреэр хун шубууд ганганалдан үнгэрнэ. Хун
Хатан гэрлээ гаража, уяран, уйлан, хойнохоонь даллан
үлэнэ.*

Х у н Х а т а н (дуулана).

Тэнгэреэ харахадам,
Холохон байна даа.
Тэсэнгүй дэгдэшэхэ
Хүсэлэн байна даа.
Газараар ябахадам,
Гасалан байна даа.
Гашуудан уйдаха
Гашуухан байна даа.
Түрэлөө ханахадам,
Тамалан байна даа.
Золгохоо хүсэхэдэм,
Зоболон байна даа.
Хүүгэдээ орхиходом,
Хүндэхэн байна даа.
Хахасан холодохо
Хэсүүхэн байна даа.

Х о р и д о й. Хун Хатамни, яабаш хээбэш? Юундэ
уһа нюдэн болобош?

Х у н Х а т а н. Хун шубуудые харахадаа, зүрхэмни гунигаар дүүрэбэл, сэдхэлни уйдхараар халибал. Тоонто тэнгэрим ханагдажа тамалан асарбал.

Х о р и д о й. Ехээр сэдхэлээ бү тамалыш. Саг зуурын гашуудал бээ. Уушхара, сэхэлди даа.

Х у н Х а т а н. Сэхэлдишэгүй уйдхарта абтаба хаб. Эртымни хубсаһа үгыш даа.

Х о р и д о й. Үгы, энэ яанаш? Тэрэ хубсаһаар яахаа ханаабши?

Х у н Х а т а н. Хоридойм, хайрлыш, хэшээгыш. Наһатайш болооб даа. Арбан нэгэн эрые шамдаа түрэжэ үгөөб. Одоо үри бээ орхижо хайшаа ошохобиб.

Х о р и д о й (*түдэгэсэн*). Зай. (*Гэртээ оронод. Хоридой хун хубсаһыень гаргажа үгэнэ*). Үзэхэ хараха болоо гүбши. Тиигээд ханаагаа амара даа.

Х у н Х а т а н (*уяран*). Үхэхын урда нэгэ дахин үмдэжэ үзэхүүб даа. Зүбшөөгыш даа, Хоридойм.

Х о р и д о й (*үг-маг гэн*). Үгы... Зай... Тиигыш...

Х у н Х а т а н. Найнши даа, Хоридоймни (хун хубсаһаяа үмдэмсөөрөө, Хун Шубуун болоод дэгдэшэнэ).

Х о р и д о й (мэгдэн). Яаба хээбэш. Байгыш, тогтыш... (Нарбагашана).

Х у н Х а т а н (дээрэхээ). Хайрата һанаха Хоридоймни, энхэрэн үргэһэн арбан нэгэн хүбүүдни! Газарай улад, таанар түрэхэн гараһан эхэ газар дээрээ үлэгты. Тэнгэрийн хүүхэн битнай түрэхэн гараһан тэнгэридээ бусахам. Гаан-гуун, гаан-гуун! Хабартаашье, намартаашье хун шубуудые хараад, үргэл хэжэ байгаарайгты. Үнгэрэн дэбин ябахадань, ганганалдаһан тэдэнэртэ гарбал гэжэ мүргөөрэйгты. Гаан-гуун, гаан-гуун! Үри хүүгэд мини, үнэр баян болооройгты. Үлгэн дэлхэй дүүрэн үеын үедэ үдөөрэйгты. Баяр хүргэн дэгдэнэм, бусалтагүй холодоном. Гаан-гуун, гаан-гуун!

Х о р и д о й:

Хайран Хатан Хумни,
Хайшаа дэгдэн ошобош?
Үри хүүгэдээ хайрлангүй
Үндэр тэнгэрээ бусаба гүш?

БАБЖА БАРАС БААТАР

Хүүгэдтэ зорюулһан залгаа гурбан зүжэг

Үбгэн намайгаа тоонгүй
Үншэн болгон хаяба гүш?
Уйлан хайлан үлэжэ,
Бидэш яаха зонбибди?

(Гэртээ орожо гараад, сэржэм үргэнэ.) Бусыш, буусаш
хүлээжэ байна, харыш, хүбүүднай наадажа ябана.
Шагныш, ямар найханаар энеэлдэнэ гээшэб. Бусыш,
хайрата Хун Шубуун Хатамни!

Х ү ш э г э

1. БАБЖА ХҮБҮҮН

Нэгэдэхи үзэгдэл

Зүжэглэхэ нюурнууд: Бабжа, Хондоли, Бүхэ Бэхи, Эхэ, Наймаашан, Сэрэгэй дарга, Сэрэгшэд.

Үргэн тала хуарна. Ёэеы гэр соо хоёр хүбүүд шагай наадажа нууна.

Бабжа. Би иихэдээд харбахам (*харбана.*) Мэргэн гүб даа?

Хондоли. Бишье, ахай, танһаа дутахагүйб.

Бабжа. Шүүгдэдэгээрээл шүүгдэхэш, хараарай.

Хондоли. Мүнөө дээрээ шүүгдээшье һаа, хожом сохом шүүдэг болохоб.

Бабжа (*шагнаархан*). Хэн юун ерэбэб?

*Мориной табараан дуулдаад, удангүй Наймаашан
орожо ерэбэ.*

Наймаашан. Баабайтнай хаанаб?

Бабжа. Агнахаа ошонхой.

Наймаашан. Эжытнай хаанаб?

Бабжа. Айлда ажал хэнэ. Та баабай эжыем юундэ
хуранабта?

Наймаашан. Би тамхи наймаатайб. Баабайшни
намһаа тамхи худалдажа абадаг.

Бабжа. Теэд баабай үгы ха юм.

Наймаашан. Үгы хадаа, үгы (*энеэсэгээн*). Би
таанадай тамхи татажа үзэхэм. Хэр хатуу тамхитай
хүбүүд хабта? (*Хүбүүдэй ала һабардажа, гараа үнэрдэн,
ехээр найтасагаана*). Пээ! Яаһан хатуу юм бээ!

Бабжа. Манда тамхин үгы! Та наада барижа,
худалаар тала хэлэнэт.

Наймаашан. Би худалаар хэлэнэ гүб? Бүдүүн хүнэй урдаһаа яаһан муугаар ама гаранаш, гүлгэн газари! Энээнэйш түлөө би та хоёрто өөрынгөө тамхи татуулхам. Наашаагты (*үбэрһөө хамарай тамхинай сабаханиие гаргажа, хүбүүдэй хамар руу тамхи хэжэ найтаалган, хүхэ энеэдэн болоно*). Тамхи татахада амтатай гү? Үшөө татагтылши (*сахариһан Бабжые барижа, хамар руунь тамхи хэхэ гэжэ байтараа, гараа хазуулушана*). Ой-ёо-ёо! Үшөө хүнэй гар хазахабши, гүлгэн газари! Гүлгэн нохой шүдэрхүү гэдэгынь шамһаа удхатай!

Бабжа (*мултаран, найтаан*). Та муу хүн байнат.

Хондоли. Танай тамхин манда хэрэггүй. Манай гэрһээ ябагты.

Наймаашан. Үшөө хүнэй урдаһаа аржаганалдахабты. Наанаһаатнай наншажархихаб. Баян хүнэй унага дааган эрхэ, үгытэй хүнэй үри хүүгэд эрхэ гэгшэдэл, та хоёр эрхэ муугаар һураһан, һургаалгүй яндуулнууд байнат. Хубхай хоһон үгытэйшүүл даһаа! (*Гаража ошоно*.)

Бабжа (*хороо бусалан, тэсэжэ ядан*). Яалтайб, яалтайб? Байза, баабаймнай уулаһаа олоһон номо хурша гэрэймнай углууда бии бэлэйл.

Хондоли. Тэрээгээр, ахай, яаха гээбта?

Бабжа. Муухай наймаашанһаа үһөөгөө абахам! Номоо гаргая (*тэрэнээ абажа, газаашаа гаранад*).

Хондоли. Тэрэмнай хараанһаа гарахаяа ябанал.

Бабжа. Холо харайхагүй (*хүлөөрөө номоёо тэбхэдэн үдхэлөөд, арайхан хүбшэлбэ*). Ульгэр домогууд соо баатарнууд хуршаяа яажа шэбшэдэг бэлэй? Аа, ханааб (*номоёо татана*). Таталга ядаа хаам, табан хургам таһаруужан, хаба шадалтай юм хаам, ханхинаса ошоод, маниие доромжолһон сагаан моритой Наймаашаниие шэбшүүлһэн хуршамни тудан хүнөөгөөд, бусажа урдан буугыш! (*Харбана, зэнгэй дуун эдэлнэ, номын дуун хүдэлнэ.*)

Хондоли (*һарабшалан*). Тудаат, ахай, тудаат. Моринһоо унаа, унаа! Үһөөгөө абаабди! (*Баярлан дэбхэрнэ.*)

Хурша Бабжын урда ерэжэ шаагдана.

Бабжа. Эдээнээ түргэхэн байрадань хэе (*номынгоо хүбшэ мулталжа, гэртээ орожо байрадань хэнэ*).

Хондоли. Ахай, таталгаш тамиртайл, харбалгаш хабатайл!

Бабжа. Шадаал хадаа болооб.Үнөөгөө абаабди. Яба тиигээд хүниие доромжолжо ябаг! Ши, Хондоли, энээн тухай шиидшье гэжэ абяа бү гараарай. Зай гү? Хараалгахабди.

Хондоли. Юундэ хэлэбэ гээшэбиб одоол. Шагайгаа наадахамнай гү?

Бабжа. Наадааял даа. Баабай ерэхээр болоо. Ерэхэдэнь, хашалгүйхэнүүд наадажа нууя.

Шагайгаа наадажа эжилнэ. Удангүй эсэгэнь ерэнэ.

Бүхэ Бэхи. Хүбүүд, гүрөөһэ шулгалааб. Гэрэй арада байха. Тэрэниие эдеэн болгогтылши.

Бабжа. Зай, баабай.

Хондоли. Тиие, тиие. Ябая.

Гаранад. Хүбүүдэй дуугаралсаха дуулдана. Эндэһээнъ бари, тэндэһээнъ тата г. м.

Бүхэ Бэхи (*хоймортоо нуужа тамхилан*). Ан гүрөөлшье хоморшог болобо янзатай. Бүхэли үдэр ябажа нэгэл гүрөөһэ унагаабаб. Зунай зулгы сагай байгаанда нютаг руугаа зөөхэ байгаал даа. Теед зөөхэ, зөөхэ гээд лэ, нэгэ һаатал гараад лэ...

Эхэ (*амидан гүйжэ ороод*). Хамнигад шууяа татажа байна. Би гэрэй арада арһа элдэжэ нуутараа, ойлгомторгүй дуулажархёоб. Манай хүбүүдые Наймаашаниие алаа гэлсэнэ. Хүбүүднай хаанаб?

Бүхэ Бэхи. Газаа гүрөөһэ үбшэжэ байна.

Эхэ. Яаха болоо гээшэбибди? (*Галаа түлинэ.*)

Бүхэ Бэхи. Эдэ жаа амитад яажа хүниие алахаб. Худалаар хэлсээ бэээ.

Эхэ. Худал үнэншье һаань, хүбүүдыемнай гэмнэжэ байна ха юм. Аюул тодхор буугша аа гү? Ай, хөөрхы. Эдэ хамнигадта хардуулжа гүрдүүлжэ эхилбэбди.

Хариин дайда хатуу гэдэгынь үнэн байна даа. Үнинэйл
Хори нютагаа бусая гэгшэ гүбии.

Бүхэ Бэхи. Үнэн юумэ үнөөрөө гаража ерэнэ бэээ.
Ехээр бү халгана хабандыш даа. Хүбүүднээ түрүүн
хурая (*ооглоно*). Бабжа-а!

Бабжын дуун. Дууһаабди, энэ бэээрээ орохоо
байнабди.

Эхэ. Зүрхэ амим хөөрэжэ, үе мүсэм шэшэржэ байна.
Яалдагша аабибди.

*Хоёр хүбүүд мяхатай ороно. Эхэ абажа, тогоондоо
үйнэ.*

Бүхэ Бэхи. Та хоёрые Наймаашаниие алаа гээд,
хамнигад шууяа татажа байна гэжэ эжытнай хэлэжэ
ерэбэл. Үнэн гү? Сэхыень хэлэгтылши.

Бабжа (*омогоор*). Наймаашан ерээд, абашни
тамхи худалдажа абаха байгаа гээ. Баабай эжы
үгы гэхэдэмнай, тэрэ ама хамар руумнай тамхи
хэжэ доромжолоо, наадалаа. Би ехээр гомдожо,

уур сухални хүдэлөө. Ябахадань, танай уулаһаа олоһон, хүбшэлхэдэ диилдэдэггүй номые абааб. Тэрэнээ арайхан хүбшэлөөд, Наймаашанай харааһаа гаража ябахада, шэбшээд харбажархёо һэм. Үхэһэн, үгыень мэдэнэгүйб, моринһоо унашоо һэн лэ.

Бүхэ Бэхи (*гайхан*). Шим юугээ хэлэнэш? Тэрэ минии олоошо баатарай номо хүбшэлөөб гэжэ гү?

Бабжа. Тиигээлби даа (*эсэгээ шарайшална*).

Эхэ. Үү-е, яаһан хүбүүн гээшэбши. Ай, хөөрхы, юуниинь бологшо ааб? Яаха хээхэмнай гээшэб?

Бүхэ Бэхи (*бодолготон*). Хүбүүн, муу юумэ хээ байнаш. Эдэ хамнигадтай дайсад болобо хабди. Үнинэйл хилам-хёлом гэлдэгшэ һэн.

Эхэ. Бү хэлэ, яагшал аабибди. Зай, эдеэн болоо, һуужа эдеэлэе.

Булта һуужа эдеэлнэ. Гэнтэ гэрэй араар хүнэй харшаганаха, һэмээхэн тоншохо дуулдаба.

Эхэнэрэй абьян. Дуулажа байна гүт? Ехэ хэлсээн боложо байна. Наймаашаниие танай Бабжа алаа гэлсэнэ. Баатар хүн гэжэ айн ярилдана. Иимэ найхан хүбүүгээ абарыт. Зугадаха арга оложо, энэ дороо зугадыт. Би танайхинда ханаагаа зобожо, нюусаар ерэжэ, хэлэбэб. Түргэлэгты. Найн ябаарайгты. Ябахам.

Эхэ. Зүб лэ дуулахан байгааб. Яахамнай гээшэб? Орон тэнгэримнай үршөөгыш, ами наһыемнай абарыш. Зугадагты гээшээрнь түргэн зугадайл.

Бүхэ Бэхи. Олон үгэдэ олзо үгы. Байза... боро харааншье буужа байна. Энэ дороо зугадан ябая. Энэ хүниндөө эдэш маанадые хюдаха. Хүбүүд, мори тэргээ бэлдэгты (хүбүүд гүйлдэжэ гарана). Түргэхэн зөөри зөөшээ ашаад, холодожо үзэе. Одо заяанаймнай тэнгэри, орон дэлхэймнай маанадаа харана, туһална бээ.

Булта хүл хөөрсэг боложо, зөөлгэндөө түхээрнэ.

Хүшэгэ

Хоёрдохи үзэгдэл

Гэртээ Бүхэ Бэхи намгантаяа сайлажа нууна.

Бүхэ Бэхи. Энэ бүглүү хүндэдэ зугадажа ерэнээр, хэдэн жэл болошобобди. Сагшые мэдэгдэнгүй түргэн үнгэрнэ даа. Хүбүүднайшые бээе оложо ябана.

Эхэ. Хүнэй зэргэ хүнүүд болоно ааб даа. Отог зонтоёо ниилэхээр болообди. Хүбүүднай хүн зонтоёо танилсахашье...

Бүхэ Бэхи. Тиимэ ханаан биил даа. Нэхүүл дахуулхаашье халаба хэбэртэйбди.

Эхэ. Тиимэньшые тиимэ. Теэд хэды болотор хоргодожо ябаха зонбибди?

Бүхэ Бэхи (харюусангүй). Би агнажа ерэхэм (ябахаар зэһэнэ).

Хүбүүд шандага олзотой ороно.

Эхэ. Би малаа эрьеэд ерэхэм.

Бүхэ Бэхи. Хүбүүд, газаахи зосоохиёо хараад, найнаар байгаарайгты.

Бабжа. Байдагаараал байна бэээбди. Яашахабибди.

Эхэ эсэгэ хоёр гарана.

Хондоли. Ахай, сагаалса харбахамнай гү?

Бабжа (*хэбтэн*). Нэгэ бага амарая. Һүүлдэ харбуужабди.

Хондоли. Ахай, та угаа мэргэн болоолта. Хэзээ би тандал адляар харбадаг болохо гээшэбиб?

Бабжа. Һайн һорилго хэжэ байхадаа, мэргэн болохош, яашаха һэмши.

Газаа моридой табараан дуулдаба.

Ооглоон. Ээ! Гэртэ хүн бии наа, гарагты!

Бабжа. Юуниинь хүүниинь ерэбэб?

Хүбүүд гарана.

Дарга. Ши, яндуул Бабжа, эндэ хороод байнабши. Хэдэн жэлэй хурагыеш алдаһан аад, одоол мүшхэжэ олоболди.

Бабжа. Хэд юуд аад, намайе бэдэрхэ болобот?

Дарга. Һананагүй гүш манай Наймаашаниие алаһанаа!

Бабжа. Һанангүй яахабиб!

Дарга. Һанаа хадаа болоош. Шүһанайш шабайхан, яһанайш мэнгээрһэн байхада, аргыеш олохоёо, заргыеш гаргахаяа ерээбди. Мүнөө манай гарта оробош, толгойхоноо үгэхэ болобош!

Бабжа. Толгойгоо үгэхэ болихом, танай бэшэ, минии өөрым мэдэлэй. Ойлгоогта!

Дарга. Яагаа нөөлбши! Шинии мэдэлэй юумэ үгы болоо, хуу манай мэдэлэй болоо. Ойлгобо гүш?

Бабжа. Зай тиимэшье гээ. Нэгэ хоёр үгэ хэлэхыем зүбшөөгйт.

Дарга. Хэлэ болишье, юунэйшье үрэ гарахагүй. Хэлэхэ хаа, үтэр хэлээдхи.

Бабжа. Арбан таба наһаяа гүйсөөгүй ябаһан намда ехэ хэсүү, бэрхэтэйшье байна. Таанад табан зон байнат, диилэхээрээ диилэнэ бэээт. Тиибэшье баатар сэрэгшэдэй ёһо гурим эмдэжэ яалай.

Дарга. Зай хүрөө! Байлдая гэнэ гүш? ха-ха-ха!

Бабжа. Тиигэнэ, үхэхэ минии үгэ анхарагты. Үгөө ойлголсоё. Минии гансаараа, гүлмэр ябаһан туладам, намайе хүлээхэ ёһотойт. Минии дүү Хондолидо гар бү хүрэгты. Үгээ үгэгты!

Дарга. Шиниихээр болуужан, гар хүрэхэгүйбди.

Бабжа. Байлдаха газарнай тэрүү тэрэ, баруун

хойнохи Болзоотын толгой. Би тэндэ ошоход.

Дарга (*баһангяар энээн*). Болохо. Байлдааншые гэжэ даа, наадан бэээ даа.

Бабжа. Зэбсэгээ абаһуу (*гэртэ орожо, номоо, годлинуудаа абажа гарана*). Би түрүүн гүйһүүб. Толгой дээрэ гарамсаарни, добтолооройгты (*гүйжэ ошоно*).

Дарга. Энэ шолмош яагаа шуумгай гүйбэб! Алдажа бү орхиё. Гүйлгэлдэе! (*Гүйлдэн ошоно. Моридой табараан дуулдана.*)

Хондоли иишэ тиишээ гүйн һарабишална.

Хондоли. Ахай толгой дээрэ гаража, номоёо дэлибэ (*Бабжын «Хандагай!» гэжэ хашхарха дуулдаба*). Дайсад добтолбо. Ахай харбажархиба. Ухайш, даргань, үшөө хоёр сэрэгшэд үхэдхэн унашаба! Үлөөшэ хоёрынь гэдэргээ харайлгабал. Хандагай! Хандагай! Үү, ахайм нэгэ мори барижа унаад, намнан Онон тээшэ харайлгаба. Тэдэ хоёр саада бэе гарабал. Ахай юундэ харбанагүй гээшэб? Аһааш, харбаба. Үүе, нэгэнэйнь гар таһара харбабал. Үшөө харбаба. Нүгөөдынь хүл

таһара харбабал. Тэдэнь оро бодогүй тэрьелэн арилба. Ахай эзэгүй моридые суглуулжа, дараад ерэбэ. Үшөө зэр зэбсэгыень абанхайл.

Моридой табараан замхаад, Бабжа ерэнэ.

Хондоли. Ахай, ахай. Тамнай баатар болоо байналта! Нээрээһээ! Нээрээһээ!

Бабжа. Үшөөл эдирхэн байнаб даа. Тиибэшье дайсанаа дарааб, даагаяа һүүлдэбэб.

Хондоли. Юундэ үлэгшэдэйнь гар хүл таһа харбабат, тудажа ядаа гүт?

Бабжа. Гар хүлгүйгөөр хэлэ залгажа ошогты гээ һэм. Яба бэшэниинь мэдэг! Онон дээрэ харбажа уһа бузарлахаяа сээрлээ һэм.

Хондоли. Ахай! Нээрээһээл баатар болоо байнат! Хандагай! Хандагай!

2. БААТАР СОЛО

Зүжэглэхэ нюурнууд: Бүхэ Бэхи, Бабжа Барас
баатар, Хондоли, Хүбүүд басагад, Дээрмэшэд, Бөө.

Нэгэдэхи үзэгдэл

*Гэр соо. Хоймрто Бүхэ Бэхи хууна. Баруун талада
Бабжа хууна. Сайланад.*

Бүхэ Бэхи. Отог зондоо зөөжэ ерэнээр, шиниим
хураг суу таражал байна. Хамнигадые гансаараа
диилэһыеш үльгэр домог болгон хөөрэлдэнэ ха.

Бабжа. Теэд би хайшан гэхэбиб, зоной тиихэдэ.

Бүхэ Бэхи. Хайшан гэхэбиб гэнэ гүш? Бээл
дээгүүр бү абаарай. «Биб» гэнэн бираггүй ха юм даа.

Бабжа. Би «биб» гэжэ ябанагүйб.

Бүхэ Бэхи. Болоо, болоо, хүбүүм. Ургажа хууһан
модые унаса угзардаг, уулын ан гүрөөлые шэлэжэ
харбадаг, хүсэтэнэй ехэ хүсэтэн, мэргэшүүлэй түрүү
мэргэн гэнэн суу ара үбэрээр таража, арад зоние
гайхуулна, омогжуулна ха. Хуаасай отогойнгоо бара
«Хандагай» гээшые үргэжэ ябанаһ даа, хүбүүм!

Бабжа. Шадаха соогоол боложо, хургаһан соотнай ябаналби даа.

Бүхэ Бэхи. Аба хайдагташые түрүүлжэ, арбан гүрөөһэнэй дундаһаа эрыень танижа харбадаг болоош. Энэ һүүлшын аба хайдагта эдир залуушые һаашни, арбан нэгэн эсэгын аха заха түрүүшүүл шамдам Бабжа Барас баатар гэхэн соло олгобо хаям. Хүлһэ гаргажа, хүн болобош, хүбшэ нугалжа баатар болобош. Миниингээ нэрэ нэрлүүлбэш. Залуу хүн ургажа ябаха, үбгэн хүн үгсыжэ ябаха гэгшэ. Биш үбгэ наһан болобоб. Гарыш ганзагада, хүлыш дүрөөдэ хүргөөб. Тата гэмэ номотой, таби гэмэ һомотой, арые дабаха ардагтай, холые зорихо хүсэлтэй болоош. Һанаата болохоёо болёоб. Эрын дээжэ боложо ябаш даа (*сайгаа оошолно*).

Ооглоон. Бабжа-а! Яаһамшээ. Түүдэгэй түлээндэ ошолдохо болоо бэшэ һэн гүш, ябаял.

Бабжа (яаран). Баабай, би ябахам (*гүйжэ гарана*).

Хүшэгэ

Хоёрдохи үзэгдэл

Ойн заха. Бабжа хоёр хүбүүдээр биш болоно.

1-дэхи хүбүүн. Гэшүүнэ гошууна түүгээд, нэгэ газар обоолоод орхиё.

2-дохи хүбүүн. Тиигэе. Һүүлдэ мори тэргээр ерээд, ашаад абаашахабди.

Бабжа (*гайхан*). Юун гэшүүнэ гошуунаа хэлсэнэт?

1-дэхи хүбүүн. Юун, юун? Түүдэбшын нааданда түлээ бэлдэхээ ерээ бэшэ аалди. Бабжа, ясагаанаш?

Бабжа. Юун ясагаанаш гэжэ, мэдэнэб. Тэдэ жэжэ жожо гэшүүнэнтэй носолдожо сагаа барахаш. Үшөө хэзээ Һүүлдэ мори тэргээр ерэхэбши. Нобшо гээшэл.

2-дохи хүбүүн. Тиигэнгүй яахабши. Бидэ ходол тиигээд түүдэбшын нааданда түлээ бэлдэгшэлди.

1-дэхи хүбүүн. Ши, Бабжа, түүдэбшын нааданда байха дурагүй гүш? Юундэ түлээ бэлдэлсэхээ залхуурбаш?

Бабжа. Би гү? Юундэ залхуурба гээшэбиб. Наадандашье байха дуратайб.

2-дохи хүбүүн. Юугээ теэд гэшүүһэндэ дураа гутабаш? Ойлгоногүйб.

Бабжа. Тэдэниие суглуулжа нобшоронгүй, энээхэн хухюур абаад ябашая.

1-дэхи хүбүүн (*нюдөө бэлтылгэн*). Хухюур?

2-дохи хүбүүн (*амаа ангайн*). Бүхэлеэрнь гү?

Бабжа. Юугээ нюдэ амаа һориилгобот. Бүхэлеэрнь абаашаял саашань. Мори тэргэшье хэрэггүй.

Хүбүүд (*үрдилдэн*). Ойлгообди, ойлгообди...

Бабжа. Зай тиигэбэл. Түрүүн унагааябди.

Гурбуулан холбо татан унагаана.

1-дэхи хүбүүн. Бэлэхэнээр унагаабалди. Бабжа, хүсэтэйл байнаш даа.

2-дохи хүбүүн. Ши, Бабжа, одоо хүсэтэйгөөрөө узуурһаань үргэлхэш гү?

Бабжа. Зай тиигэһүү. Таанад үзүүрһээн дүнгэлсөөрэйгты (*хухюур узуурһаань үргэжэ, мүр дээрээ табина*). Зай. таанад үргэгты. Ябая. Бэлэн гүт?

Хүбүүд (*үзүүрһээн үргэжэ*). Бэлэн, бэлэн, ябая.

1-дэхи хүбүүн. Энэш гансаараашье үргөөд ядалгүй ябахал ха.

2-дохи хүбүүн. Маанадай үргэлсөөшьегүй хаа болохол. Табия.

Хүбүүд үзүүрээ табина.

Бабжа. Ээ, таанад эсээгүй гүт?

Хүбүүд. Үгы, үгы (*дороо энеэлдэнэ*).

1-дэхи хүбүүн. Бабжамнай нээрээл баатар хүн лэ!

2-дохи хүбүүн. Тиимэ. Одоо арсашагүй.

Түүдэбишын нааданай газарта хүрэжэ ерэнэд.

Бабжа (*хухюураа табижа*). Олоной олигтойшые хаань, арай гэжэ асарбалди (*хүлһөө аршана, тэдэнээ хараад*). Энэ та хоёр хүлэрөөгүйлта. Аа, ойлгооб. Энэ дороо хайниетнай үзүүлхэм!

Бабжа энеэлдэшэн хүбүүдые эрьюулиэнэ.

Хүшэгэ

Гурбадахи үзэгдэл

Түүдэбшын наадан. Залуушуул ёохор хатарна.

Хондоли (*гүйжэ ерээд, нэгэ хүбүүндэ*). Ахай хаанаб?
Хараагүй гүш?

Хүбүүн. Эндэ бии нэн. Ооглыш.

Хондоли. Бабжа ахай! Ерыт наашаа! Хэрэг гараа!

Бабжа (*дүхэригэй саанаһаа гаран*). Юун болооб?

Хондоли. Манжын дээрмэшэд нэгэ хүрэг
адууемнай үлдэжэ абашаа.

Хэдэн хүбүүд дүтэлнэ.

Бабжа. Үни гү? Хэды багаар?

Хондоли. Мэдэнээр, наашаа гүйлгөөб. Дэн холо
ошоогүй байһан байха. Хүбүүдтээ харайлгалдая!

Бабжа. Үүр сайха дүтэлөө. Хүсэхыеньшые хүсэбэ гээшэбди. Үдэр дүтэ халдахагүйш. Олоороо шууяа татаһанайшые хэрэггүй ха даа.

Хондоли. Теэд яалтай гээшэб?

Бабжа. Яалтай, яалтай... Үдэшэ болгоё.

Хондоли. Юундэ?

Бабжа. Үдэр дүтэ халдахагүйш гэнэ ха юмбиб. Үшөө олон моритон бараатай, бэлээр мэдэгдэхэбди. Тэдэш мүнөө һэргэг байна ха юм.

Хондоли. Тиимэншые тиимэл даа. Теэд миин орхихо аалди?

Бабжа. Үгы бэд даа. Хоюулханаа тээ тииһээр ябая.

Хондоли. Зай, хоюулханаа хадаа хоюулханаа. Та яаха хээхээ мэдээ бээт.

Бабжа(хүбүүдтэ). Таанаднаадаа үүргэлжэлүүлэгты. Бидэ хоёр замдаа бэлдэхэмнай. Адуугаа бусаахал

байхабди (*Бабжа Хондоли хоёр ябана*).

1-дэхи хүбүүн. Эдэ хоёршни үгэдөө хүрэхэ даа.

2-дохи хүбүүн. Хүрэхэ, хүрэхэ. Бабжа хүсэтэй, шамбай. Хондоли солбон собоо, мэхэтэй. Ядахагүйл байха. Аргаа олохол хадаа хожулан ошоо.

3-дахи хүбүүн. Ёохордоё.

Хүшэгэ.

Дүрбэдэхи үзэгдэл

Шугын захада. Бабжа Хондоли хоёр.

Бабжа. Эндээүнжэн, үдэшэ болгоё. Яһала бүглүүхэн газар байна. Моридоошые шугын оёрто таталуулая.

Хондоли. Үнжөөд яахамнайб. Яараял. Дээрмэшэдээ алдажа болохолди.

Бабжа. Яарахада даараха гэлсэгшэ. Үдэртөө бидэш нюдэн дээрэбдил. Һүнилябаашамнай дээрэ. Тэдэнэйш эшээе тухайлхаб. Мүнөө тэдэш намналгын үгы хада, һанаагаа амарһан байха.

Хондоли. Нээрээшые, зүбтэй ха. Һэримжээшые алдаха болоно.

Бабжа. Аха хүнэй үгые анхархаар байха. Үгыем дуулаад лэ яба. Хооһоор һууха бэшэ хадаа, нэгэ юумэ шулгалжа ерэхэм.

Хондоли (*заан*). Үү, тэрэ гүрөөһэн! Харбаадхихам.

Бабжа. Байз, ахаараа биш харбаадхиһуу.

Хондоли. Би түрүүн хараа хадаа, олзолхо байгааб.

Бабжа. Ахатаяа бү арсалда. Гүйшэбэл. Ши зорюута үргээбэ хаш.

Хондоли (*хороо бусалан*). Гүрөөһэ тудыхань барагтай юм бээ. Харин намайе яашье тудахагүйт.

Бабжа. Юун гэнэш? Минии годлиин алдаха хомор юм. Өөрөө мэдэнэш. Али шуран солбоноо урдаа барижа хархалзаба гүш?

Хондоли. Тиибэшье гэлэйб. Намайе тудахагүйт.

Бабжа (*сухалдан*). Намайгаар наада хэбэ гүш? Туршаһуу!

Хондоли. Би тэрүү тэрэ һөөгэй хажууда морёороо ошоод байһуу. Гүйлгэхэм.

Бабжа (*харбана*). Һүү даа, дээгүүр харбахадам, морин дороо орошобол. Яагаа һөөл юм. Доогуур харбахадам, морин дээрээ гаршабал (*уур сухал болоно*). Аа, иимэбши! Мэнэ ольһо омогыеш дарахаб. Эдэ булсуутай хоёр годлёр моринойнь дээгүүр доогуур харбаадхиһуу. Яагшаабши? Тудагдаба, иимэл ха һэнши. Үшөөл намтай үһэрисэлдөөрэй. Үгы, энэм бодоногүйл. Бүтэжэ үхэжэ хэбтэгшэб? Эршэгүйхэнөөр харбаа бэлэйлби. Ошохо болоо (*ябахаа забдана*). Үү, тэрэм бодобол. Орон тэнгэрим хараа.

Хондоли (*гүйлгэжэ ерэн*). Ахай, ахай, яалайш.

Бабжа. Наанаһааш альгадажархихаб! (*Һарбагад гэнэ.*) Наада зугаа гэлдэһээр, бэе бээе хороохо һалгаахамнай гээшэл. Ай, эсэгэ тэнгэрим хүлисытээ, үршөөгытээ.

Хондоли. Зэмэтэйб. Бэшэ хорыетнай малтахагүйб.

Бабжа. Ээлээ хадаа болоош. Сухал дундаа оборгототоршни харбаба ха юмбиб.

Хондоли. Зай иигээд, ахай, энээнээ мартаа.

Бабжа. Ганзагаһаа хүнэһээ асарал, эдеэлэе. Боро хараанаар мордоходоо, хүрэхэ газартаа һүнгэ харанхы бололгоноор хүрэхэбди.

Хондоли. Танайхяар, ахай, танайхяар болог.

Хүшэгэ.

Табадахи үзэгдэл

Һүни. Һэеы гэрэй үүдэндэ харуулшан. Зосоонь гал тойрон хэдэн дээрмэшэд һууна. Хоймортонь бөө бөөлэлгэндөө бэлдэнэ.

1-дэхи дээрмэшэн. Нэхүүл нэгжүүл үгы ха. Адуун хаалгатай, харуултай. Үглөөдэр саашань худалдахабди. Ехэ олзо орошо наашалха даа.

2-дохи дээрмэшэн. Айха юумэн үгы. Хэрэгнай яһала урагшатай ябажа байна.

1-дэхи дээрмэшэн (бөөдэ). Тамнай хэрэгыемнай байнаар бүтээжэ үгыт даа. Араһаамнай нэхүүл бүерүүжэн, урдаһаамнай олзо угтажа байгуужан.

Бөө. Зайгтыл! Анираа хатагты, эхилхэм (бөөлэнэ).

Хүхэ мүнхэ тэнгэримни,
Энхэ хүнгэ хизагаарни,

Үндэр уула түшэгни,
Сүнхэр уһа мүрэмни,
Тандаа хандан айладанам,
Намаяа анхаран шагнытээ!

Бөөгэй бөөлэжэ эхилхэ үедэ Бабжа Хондоли хоёр гэрэй арада байна, шагнаархана.

Хондоли. Адуумнай хаалгаатай байна, гаргаад түргэн тэрьедэе. Бөөлүүлжэ сүлөөгүй байгаандань.

Бабжа. Хэдэн дээрмэшэдһээ айха болоо һаа, алтан дэлхэй дээрэ амиды ябаһанай хэрэг бии аал. Түрүүн мэдэжэ абая, яахаяа байнад бэ.

Хондоли. Бөө бөөлэжэ байна ха юм.

Бөө (мэгдэн). Бабжа байрадатнай, Хондоли хаяадатнай! Ами бээе абарагты!

Бабжа Хондоли хоёр энээниие дууламсаараа, харуулшаниие унаса сохёод, харайлдан гэртэ орошоно. Үймөөн хүлгөөн болошоно.

Бабжа (*хаихарна*). Тархья таһа татуулхаа һанаагүй хаа, бү хүдэлэгты! (*Бөөе абажа, тархья руунь торхо руу шиихажархина. Эбсэжэ бодоһон хэдыень сабишан унагаана.*)

Хондоли. Ахай, ахай, удаарыш. Үлүү ами таһалаад, үлүү болохогүйдди.

Бабжа. Зүб. Эдэ үлөөшэдыень хүлие (*хүлинэд*).

Хондоли. Хара муухай дээрмэшэд даһаа!

Бабжа. Хожом манай газар дээрэ дээрмэ хээ һаа, ами голоо таһалуулхаяа мэдээрэйгты! Ойлгоогта?

Дээрмэшэд. Ойлгообди, ойлгообди...

Бабжа. Ябая.

Хондоли. Адуугаа туугаад, нютаг тээшээ дугдыя.

Гарана. Адуунай табараан доро Бабжын дуулаха зэдэлнэ:

Эрын дээжэ бөөмни
Хүхэ түмэр хуягтай.
Хурдан хүлэг моримни
Холын замай ханим даа.
Бабжа Барас баатарби —
Хори буряад хүбүүмби!
Халуун сээжэ зүрхэмни
Хатуу зориг ехэтэй.
Хурса мэргэн һуршамни
Хари зоной үхэл даа.
Бабжа Барас баатарби —
Хори буряад хүбүүмби.
Халюун тоонто нютагни
Хүсэ шадал үгэнхэй.
Эргэн түрэл арадни
Эрэ золойм һүлдэ даа.
Бабжа Барас баатарби —
Хори буряад хүбүүмби.

Хүшэгэ.

3. ҮБГЭН БАБЖА

Зүжэглэхэ нюурнууд: Бабжа Барас баатар,
Ангуушан, Хүгшэн, Бүхэ — залуу хүбүүн, Хүбүүн,
үхибүүд.

Нэгэдэхи үзэгдэл

Шэбээтэ хадын боори. Гэеы гэрэй газраа буурал Бабжа эмээл заажаа нууна. Морин табарна.

Ангуушан (ерэн). Мэндэ сайн!

Бабжа (хинсайн хараад). Аа, шибши. Сайн, сайн.

Ангуушан. Бабжа ахай, манжа тээһээ дайсад ерээд, Үдэ мурэнэй саана үдын хоол барижа байна. Би агнажа ябаһаар харааб. Тиигээд малшантай уулзааб. Харгы хураһан байна. Таниие ехээр үтэлөө гэжэ дуулаад, анханай үһөө хиһаа нэхэжэ ерээл ха. Бээ зэхэжэ, байлдаанда бэлдыт.

Бабжа. Ерээл хадань, тиигэхэ болоол гүби. Шии мориим бэлдэл даа.

Ангуушан. Энэ бэээрээ бэлдэхэб (ошоно).

Бабжа (*сухалдан*). Носоргоноондол аһалдаад, халахаяа болиһон дайсад бэ. Үбгэ наһан болоо гэжэ баһаба гү! Үйлыень үзүүлхэдэм, мэдэхэ даа хэр үбгэрһыем (*гэртээ орожо, хуяг дуулгаяа үмдэжэ, зэр зэбсэгээ абажа гарана*). Бабжые баһаабди гэжэ, үхэлөө бэдэржэ ерээ гү? Хара нохосууд даһаа!

Ангуушан (*мэгдүү*). Тэдэ Үдэ мүрэниие гаталаад, наашаа шэглэбэ.

Бабжа. Бү мэгдэ. Тэдэ хэды зон бэ?

Ангуушан. Арбаад гаран ха.

Бабжа. Арбаадшые һаа, ерээл хадаа ерээл бээ. Туршалдаад үзэхэдэ юун болоо һэм.

Ангуушан. Нэгэ бага түргэлыт. Таниие алахаяа ерээ бэшэ аал (*заан*). Тэдэ ябана. Харана гүт?

Бабжа (*зубхияа зомгоолхоноор тэртэдэн*). Хараба.

Ангуушан. Тэрэ булган малгайтаны ахалагшаны ха, түрүү ябана. Саадахи гуулин малгайтаны баатарынь

ха. Харана гүт?

Бабжа. Харана, харана. Харанагүй гэжэ ханаабши?

Ангуушан. Хүлисыт. Тэдэл хоёрыень халгаабал, бэшэниинь юуншые бэшэ ха даа.

Бабжа (*номоо бэлдэжэ, шэбшэн харбана*). Зай, иигээд харанагши болиногши гэлдэе.

Ангуушан. Үүе! Һубарилдаһан тэдэ хоёрһоо байха саадахи нэгэнииньшые үхэдхэн унабал. Ухайш! Бэшэниинь һүүл гэрээшээ тэрьедэбэл.

Бабжа. Үбгэн болоходоо, үбһэ ногоонһоо айха гэгшэ гү даа? Битнай үшөө үбһэ ногоонһоо байха, сэрэг суурһаашые түбэгшээхэ үдыл хаб (*нүгөөдынгөө мур альгадасагаан, ехээр хүн-хүн энеэсэгээнэ*).

Ангуушан. Анханайхияа алдаагүй байнат даа.

Бабжа. Мүнөөдөө түхэл соогоол хаб. Тиибэшье үндэр наһан гээшэмнай өөрынхиейе абажал байна даа. Зай, тэдэ алуулһан дайсадаа ошожо харая. Моримни

бэлэн гү?

Ангуушан. Бэлэн. Ябая (*хоюулан ябана*).

Хүшэгэ.

Хоёрдохи үзэгдэл

*Булган тала зэрэлгээтэнэ. Шэбээ шулуунай хажууда
Бабжа Ангуушан хоёр тамхилжа нууна.*

Бабжа. Халдаһан дайсан дарагдаба. Эдэ нохосуудшни минии жэлтэй баатар хүбүүе хорооһон юм. Алуулһан баатарые танияб. Мүрдөө мүшхөө хэ хэһээр мэдэжэ абабашье, үһөөгөө абаха аргам олдоогүй ябагдаа. Харин мүнөө орон тэнгэрим хаража, үхэхэһөө урид үһөөгөө аба гэжэ, эдэниие намда эльгээбэ ха юм.

Ангуушан. Тиигээл байна. Орон тэнгэримнай манаа хаража, үргэжэ байна. Тамнайшые орон тэнгэрийнгээ үргэмжөөр ольһоо алдаагүй ябанат даа. Мүнөө дайсанаа дараһантнай тэрэнэй гэршэ.

Бабжа. Юун алдаагүй гэжэ. Алдагдажал ябагдана даа. Намдаа эгээл дүтым хүн хадаш, биш шамдаа нэгэ эшэгүүритэй юумээе хөөрэхүү. Зондо ама бү алдаарай.

Ангуушан. Танайл мэдэлэй, хөөрэхэ хаа, хөөрэгты.
Би юу ама хэлэ татаха нэмбиб.

Бабжа. Үтэлхын далай нэгэ бэрхэ даа.
Тээсгэн эртэ үглөөгүүр Шэбээтэ Үндэрэйнгөө
оройдо гараад, тала дайдаяа хаймадан харабаб.
Зубхимнишые унаад халабагүй. Тэртэдээд, баруун
тээшэ харан гэнээм, сэрэг суур үзэгдэбэ гээшэл.
Баатарынъ тээ урданъ, сэрэгынъ араданъ нэбшыжэ
ябаба. Шамдуун номо годлиёо бэлдэжэ дэлитэрээ,
Зэргэлэйн нартадые танижархибаб. Теэд онолһон
годли гээшые орхидоггүй ха юм. Яахабши, баатар
гэнэн нартаа таһара харбаха баатай болооб.
Ургажа байһан модо хаража, улад зон гэдэг болоо
хадаа, нюдэ хараам эндүүрдэг, нюрга нээрни
шаладаг болоол гээшэ. Яаш гэжэ даа. Хүн амитан
бү дуулаг, зүнтэглөө гэжэ элиг наадан болгохол.
Шамдаал хаданъ хөөрэбэб. Бололгүй юумэнһээ
буладай үзүүр хухардаг гэжэ намһаа удхатай.

Ангуушан. Би хэндэ хэлэхэ нэмбиб, ханаагаа бү
зобогты. Танһаашье болохо хүн эндүүрэгшэ даа.

Бабжа. Тэрэшые тэрэ даа. Ши олзолһон моридоо

туугаад, манайда ошо. Зэр зэбсэгыень хүдэр хүдэр
хүбүүдтээ хубаагаарай. Би эндээ нэгэ бага амаржа,
яһа уһаа тэнийлгэжэ хэбтэхэм.

*Ангуушан ябана. Бабжа налайн хэбтэнэ. Удангүй
моритой багжагар бүхэ хүбүүн ерэнэ.*

Бүхэ. Мэндэ амар, үбгэжөөл.

Бабжа. Мэндэ, мэндэ.

Бүхэ. Бэе лагшан хайн, мал адууһан тобир бээээ.

Бабжа. Хайн, малшые атараараа. Тамнай холын
харгыда ябаһан хэбэртэйт. Харгы зам арюун бэээ.

Бүхэ. Арюун даа. Би нютагтаа бүхы хүсэтэйшүүлые
булидаг болоод, Бабжа баатартай туршаха гэжэ зорёо
һэм. Хаана байдаг гээшэб? Хэлэжэ үгыт (*шэнэхэн
бургааһан ташуураа шанга бажуун, хургадайнгаа
забһараар шүүһыень лэбшүүлбэ*).

Бабжа (*хаража, үлэ мэдэг*). Бабжа баатар гэнэ гүш?
Тэрүү тэрэ Шэбээтэ Үндэрэй бооридо буусалдаг

(хатанхай хуушан ташуураараа зааха зуураа хурын уһанай лэбшэтэр бажууба).

Бүхэ (тэбдэнги). Найн бэлэйт, заажа үгэбэт. Баяртай (хатарган холодонгоо). Ай гэжэ даа. Бабжа Барас баатар энэл үбгэжөөл ха юм. Хэзээ ороһон хурын уһа ташуурһаа лэбшүүлжэ байбал. Хүнэй тэнсэхэ хүсэн бэшэ байна. Яаһан эшэбэритэй юм, түргэн холодохом.

Бабжа. Яһалал хүсэтэй хүбүүн! Теэд бээ дээгүүр абанал ха. Ногоон хүхэдөө, хүн залуудаа юм бээ. Байза, һуухада һуури таргалха, хэбтэхэдэ хээли дараха гэгшэ. Шэбээтэ Үндэрэйнгөө оройдо гаража, тала дайдаяа хараха болоол даа. Үбгэд һуужа жаргаха гэдэгшье һаань, харин би ябажа жаргаһууб даа.

Хүшэгэ.

Гурбадахи үзэгдэл

Нэвч гэрэй үбэртэ Бабжа нууна. Зэбсэгээ аршана.

Үхибүүд (*гүйлдэжэ ерэн*). Бабжа баабай, баатар ябадалнуудаа хөөрыт даа. Зай гү?

Бабжа. Харанагүй гүт, сүлөөгүй нуунаб. Хуяг дуулга, зэр зэбсэгни тооно тортогто даруулаа, тиихэдэнь аршажа нууна ха юмбиб.

Үхибүүд. Бидэ аршалсаһуубди. Хөөрыт даа (*нэгэнишнь номыень абахаяа һанана*).

Бабжа. Баатарай зэбсэгтэ гар бү хүрэгты! Мүнөө наадагты саашаа. Үдэшэ хөөрүүжэм.

Үхибүүд. Үдэшэ ерэхэбди, хөөрөөрэйгты (*гүйлдэжэ ошоно*).

Хүгшэн (*гэрһээ гаран*). Юунэйхии үдэр бүхэн

зэбсэгээ аршанааш даа? Үбгэрөөб гэжэ мэдыш. Али аршажа ханаагаа заһадаг хүн гүш?

Бабжа. Шамда юуштэб, минии яажаш байхада!

Хүгшэн. Баатаршые хүн үтэлхэдөө, багашуулай наадан болодог, хүлэг моришые хүгшэрхэдөө, унага дааганай наадан болодог даа. Шамһаа удхатай (*аргал абаад, гэртээ ороно*).

Бабжа. Һэ, наадан болооби...

Хүбүүн гүйжэ ерэнэ.

Хүбүүн. Бабжа баабай, Улаан бууралыетнай энэ урда, Үдын эрьедэ, абарга шоно баряад эдижэ байна.

Бабжа. Баатарай хүлэг мори хүдөөгэй хүхэ шоно бариха гээшэнь хайшаа юм.

Хүбүүн. Түргэн ошоёл даа, Бабжа баабай, тэрэниие алаха хюдаха хэрэгтэйл.

Бабжа. Хайран Улаан буурални... (*нюдэнһөө нёлмоһо*)

дуһаана). Байзалши, тамхяа татаһуулши (татаһана).
Һаалта бү хэ.

Хүбүүн. Арилхань. Үгы болохонь ха юм.

Бабжа. Хайшаашье холо харайхагүй.

Хүбүүн (һарабишалан). Саашаа ошобол, арилхань!

Бабжа. Энэ гаһаһаяа татажа дүүргээд (бааюулна).

Хүбүүн (хажуу тээшээ). Үбгэжөөлнай айшаба ха.
Зүнтэгэйшье һуури табижа эхилээл ха.

Бабжа (тамхилаад). Холо ошоо гү? Сэхэ зүгынь
хэлэлши.

Хүбүүн. Сэхэ баруун урагшаа ошоод, мойһото
шугын зүүн захаар орохоёо ябана.

Бабжа. Зай тиигэбэл, түршаялши (һомо годлиёо
дэлин, аман соогоо шэбишээд, харбана).

Хүбүүн (хажуу тээшээ). Хиһ тала руу харбахаш

гэжэ даа. Нээрээһээ зүнтэглөө ха.

Бабжа. Годлиим хойноһоо ошоод ерэлши. Улаан бууралыем баряаша амитан шархяа хатаагаа. Годлим улаан зүрхэнэйн гол руу шаагданхай байха. Тархиенъ асараарайлши. Дайсанаа хараха ёһон байха.

Хүбүүн (ябангаа). Дэмы талада хүлөө зобоохом ха.

Бабжа баатар аг-ха ёг-хо гэхээр хандай дээрэ хуужа, номоёо эльбэсэгээнэ.

Хүбүүн (годли, арьяатанай тархи баринхай ерэнэ). Бабжа баабай, баатар хабаа алдаагүй байналта. Хуу танай хэлээшээр байбал. Энэ годлитнай, энэ тэрэ арьяатанай тархи!

Бабжа (тархи шэнжэлэн). Үнинэйл мэээрхэлдэһэн дайсам дарагдаба. Хайран Улаан буурални, хүгшэрһэндөөл баригдаба ха юм, баарһамнишье даа. Теэд яахабши, хүлэгэй яһан хээрэ. Энэ абарга шоно һүүлшымни дайсан болобо ха. Ииһээр номоошье хуряаха саг дүтэлбэ хаяа. Хүбүүн, бэрхэш даа, дайсаниием даралсабаш.

Хүбүүн. Юун даралсабаш гэнэт. Миин хэлээ ха юмбиб.

Бабжа. Даралсааш, даралсааш! Шинии үгы хаа, тэрэш мориием эдеэд, намайе наадалан гэдэргэгүй тонилхо байгаал. Шинии хайгаар... бэрхэш!

Номоёо абаад, гэртээ ороно.

Хүшэгэ.

Гаршаг

Оролто	4
ТҮРЭЛ ДАЙДЫН ЭНХЭРЭЛ	
Хори бурыад.....	8
Ойхон	9
Чингис хаан.....	11
«Бүри урдын гарбалтай...»	13
Арбан нэгэн эсэгэ	14
Галзууд.....	16
Хуасай	18
Хүбдүүд	20
Гушад	21
Шарайд	22
Харгана	24
Худай	26
Бодонгууд	27
Хальбан	28
Сагаан	29
Батанай	30
Алтан үе.....	32
Магтаал	35
Хоримни	37
«Наян Наваа гэхэн...»	39
Би бурыадби.....	41

«Эхэтгээ хүйһөөрөө...»	42
Эдэ бүгэдэ	43
Хун шубууд бусана	44
«Талаар дүүрэн...»	46
«Һүтэй ногоон сайгаар...»	47
Хориин талада.....	48
Минии алтан үлгы	50
Сагаан шубууд.....	51
Гансахан нютаг.....	52
Нютагайм хаданууд	54
Наран хада.....	55
Хориин хургуули	57
«Хатан эжы Наран хадын...»	58
Хүшөө	60
Хоридоо	62
«Хон-жэн соо...»	63
Шэбшэлгэ	65
Хада дээрэ	67
Баярай үдэр	68
«Хүхэ мүнхэ тэнгэрийн...»	70
«Буурал тоонто таламни...»	71
Зальбарал	72
Сэсэгүүд.....	74
Малша гарбал.....	76
Мүшэд.....	77
Эжым хэһэн эдеэнэй.....	78

Үлгын дуунай аялга.....	79
Уялга	80
Таламни.....	81
«...Юу хэгшэ һэм даа эжымни?..»	82
Түрэлхид.....	83
Хайратайхан эжымни.....	84
Дуулааб	85
Танаа, эжым, һананам	86
«Үльдэргын талаар...»	88
«Булган таладаа гарахадаа...»	90
Алтан гадаһан	92
Тулдуунын үбгэжөөл.....	94
«Булган талын...»	95
«Булган талам угтаал даа...»	97
Маарагта.....	99
Уянгын сэсэрлигтэ.....	101
«Баабайм матаар аяга...»	102
«Дүүхэйтээр жабар буураад...».....	104
«Харшиин лампын...»	106
«Намдаа баабайм үгөө гү даа...»	108
Хун шубууд ниидэнэ	109
«Эндэ хэнэйшьеб бууса байгаа...»	111
«Халуун хүсэлдэлни орьёлтой...»	112
Газар уһамни	114
«Хүл нюсэгөөр гүйһэйб...»	115
«Намдаа эжым үгөө гү даа...»	116

«Хадын булагhaа үглөөгүүр...»	117
Үбэлэй талада ябахадам	118
«Эжымни намдаа дууладаг...»	119
Сэнхирхэн Ярууна.....	120
Түрүүшын уринаар	121
«Наранай туяа...»	122
«Эжымни намдаа...»	124
«Эжымни тоонто Тулдуун...»	125
«Һарын саган...»	126
«Зунай боро сээжэдэ...»	127
«Мэгжын үбэрээр...»	128
«Хабарай хуудам талаар...»	129
«Эжыхэнэймни эжынь...»	130
«Баабаймни эжынь...»	131
«Үлзытэ тэнгэрийн сэржэмээр...»	132
«Эхын амидаралта хүнтэй...»	134
«Булган талын урда оршон...»	136
«Баабайгаа дахажа...»	137
«Газарай амисхаал ольһотой...»	138
Буряад гарбални	140
Буряад-Монгол оромнай	142
Минии элинсэг.....	144
Улаан-Үдэм	146
Байгалдаа	147
Тоонтомни	149
Бага наһам.....	151

Буряад сэдхэл	152
Буряад эхэнэр.....	153
Эхын дуун	154
Хоймор	155
Буряад дуун	156
Хун шубуудай дуун	157
Морин эрдэни	158
Мэндээ	160
Хонин төөлэй	161
Сэнхир хадаг	162
Сай	163
Хүбүүндээ	165
Табин наһан	166
Ёохор	168
Шэнэ буряад	169
Тоонтомни	170
Жэргэмэл.....	171
«Түрэхэн гараһан...»	172
Дуратайб даа	173
Нютагайм хаданууд	174
Шэбээтэ.....	175
«Хүдөөгэй зүргэхэнөөр...»	176
Борохон булжамуур	177
«Добоһоо, добохонһоо...»	178
«Наран булагай» аршаан	179
Түрүүшын саһанаар.....	180

Ашангамни юм лэ	181
Түрэл нютагтаа	183
«Гангын ягаахан сэсэгээр...»	184
«Мүнхэ хото Рим...»	185
Аажамхан тэрээхэн нара	186
«Дэлхэй тухай бодолоо эхилхэдээ...»	187
«Тоонто нютагтаа дурлаһанһаа ехээр...»	188
Манаан.....	189
«Гэртээ ошоһон харгы...»	190
«Уйла уйлаһаар...»	191
«Биб» гэжэ бархиран...»	193
Бага наһанайм харгы.....	195
«Добын шулуунууд соо...»	196
«Бага наһан...»	198
Ургынууд	199
...Наранай ээрсэг.....	200
Зулын буянтай гэрэл.....	201
«Буянтай буряад дайда...»	202
Намсарай сахюусан.....	203
Найман үлзытэ тэмдэг.....	213
Энхэ тайбанай бэхи очир	214
Энхэ тайбанай тагтаа (гулабхаа)	215
Үлзы Добо	216
Зуланууд бадарна.....	218
Аршаан худаг	220
«Холшор багахан наһандаа...»	222

«Хуулийн наһа хүрэхэдөө...»	223
Зула	225
Бадма лёнхобо.....	226
Үбэлэй талада ябахадам	227
«Нарайхандам нэгэ ламахай...»	228
Будда Шакьямуни	229
Зандан жуу	261

СЭДЬХЭЛЭЙМ АЯЛГАНУУД

Үглөөгүүр.....	318
Буряад хүнэй сэдьхэл.....	319
Домогой эхин	320
Бурхан ганса.....	321
Мүнөө, үглөө.....	322
Гүлзөөргэнэ	323
Һүнийн һүмэ.....	324
Золой сэсэглиг.....	325
Сэсэгэй хараса.....	326
Адаалхай эри.....	327
Сансара соо	328
Хөөрэнэб сэдьхэлээ.....	329
Алиш түрэлдөө	330
Хоридой мэргэн	331
Бабжа Барас баатар	359

Эрдэни Дугаров
ХОРИМНИ, АЛТАН ҮҮЛДЭМНИ

Шүлэгүүд, зүжэгүүд, найруулганууд

Верстка
А.Жаркой «НоваПринт»

Корректор
З. З. Арданова

Подписано в печать 3.10.2018. Формат 70х100/32. Печать офсетная.
Бумага офсетная.
Гарнитура PT Serif. Заказ № 2052, тираж 250 экз.

Отпечатано в типографии «НоваПринт», 670000, г. Улан-Удэ,
ул. Ранжурова, 1,
тел.: (3012) 212-220, 212-552.